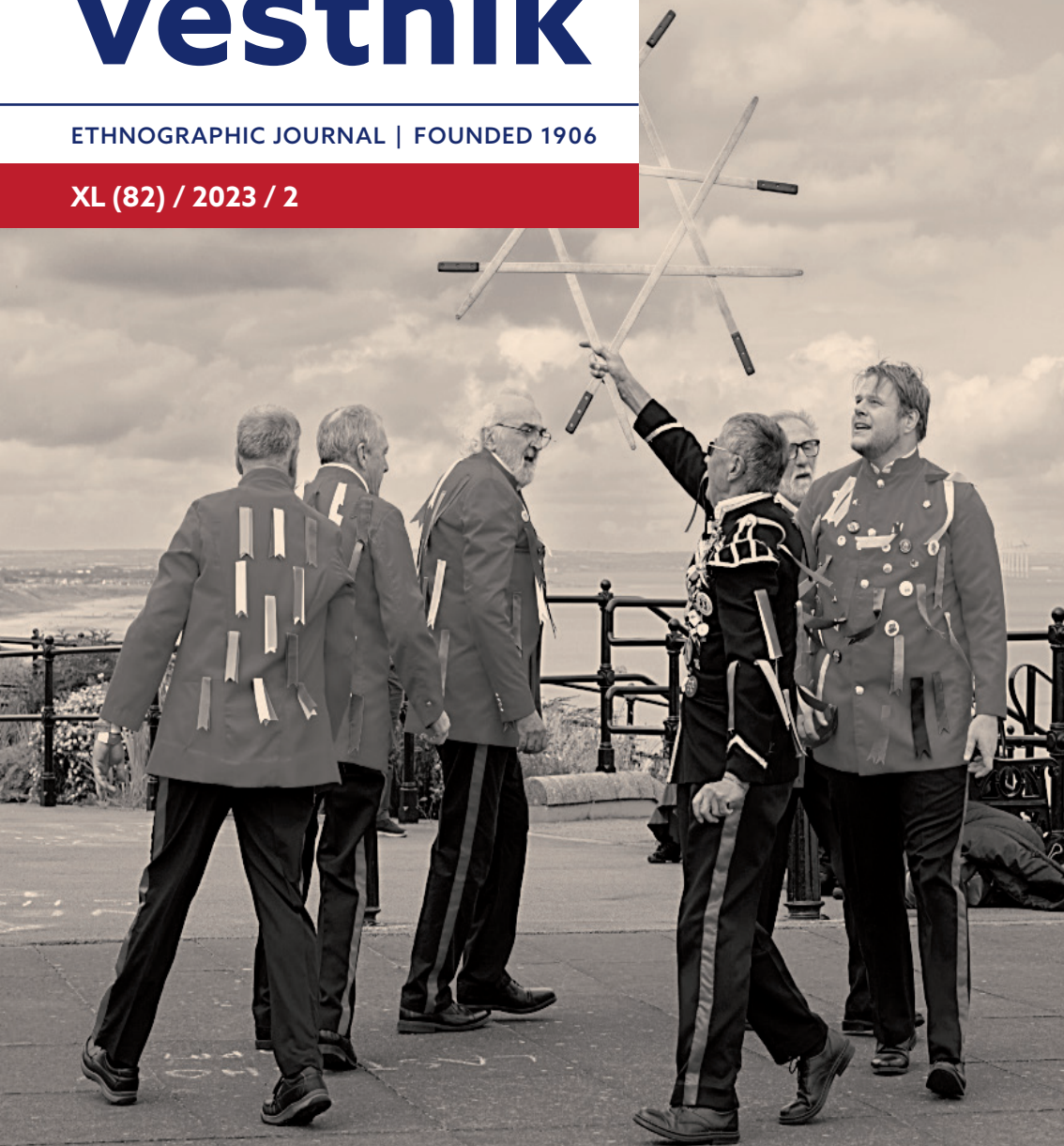

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL | FOUNDED 1906

XL (82) / 2023 / 2

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XL (82), 2023, číslo 2

DOI: 10.59618/NV.2023.2.00

Vydavatel / Publisher:

Česká národopisná společnost, z. s. (Czech Ethnological Society)

Národní třída 3, 117 20 Praha, Czech Republic

Národopisný věstník je vědecký recenzovaný časopis vydávaný vrcholným profesním sdružením české etnologie Českou národopisnou společností, z. s., který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Národopisný věstník dnes představuje druhý nejdelší vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie.

The Národopisný věstník/Ethnographic Journal is a peer-viewed journal published by the Czech Ethnological Society, top professional association of Czech ethnology; the journal focusses on the study of traditional folk culture in Central Europe, current cultural forms built on folk traditions, and themes from historical ethnology. The Ethnographic Journal is the second longest-running academic journal of Czech ethnology.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redaktor / Editor:

PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redakční rada (domácí členové) / Editorial Board (domestic members):

PhDr. Karel Altman, CSc. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Brno, CZE), PhDr. Helena Beránková (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Praha, CZE), Mgr. Marta Kondrová (Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, CZE), PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D. (Karlova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Praha, CZE), Mgr. Markéta Palowská (Ostravské muzeum, Ostrava, CZE), PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie, Plzeň, CZE), doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, Mgr. Daniela Závěská (Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze).

Redakční rada (zahraniční členové) / Editorial Board (international members):

Anna Drożdż, PhD, DLitt (Uniwersytet Śląski, Instytut Nauk o Kulturze, Katowice, POL), prof. Gero Fischer (Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, AUT), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc. (Slovenská akadémia vied, Ústav etnológie a sociálnej antropológie, Bratislava, SVK), Małgorzata Michalska, Ph.D. (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, POL), Miloš Rašić, MA (Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Beograd, SRB), Dr. Marketa Spiritova (Ludwig-Maximilians Universität München, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Empirische Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, München, DEU).

Periodicita / Frequency: 2x ročně / Biannually

Toto číslo vychází s podporou/ This number is published with the support of:

Rady vědeckých společností České republiky

Registrační číslo MK ČR E 18932

ISSN 1211-8117 (Print), ISSN 2571-0982 (Online)

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL

XL (82) / 2023 / 2

Založen 1906

Obsah

Studie

- Markéta Skořepová: *Příspěvek k vybavení venkovských usedlostí v raném novověku na základě gruntovních knih panství Červená Řečice*..... 5
- Sandra Kreisslová: *Domov jako turistický cíl v době studené války. Nostalgický turismus vysídlených Němců z Československa po roce 1945 a jeho konstrukce v sudetoněmeckém mediálním diskurzu*..... 21
- Roman Doušek: *Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně. Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století*.....34
- Juraj Janto: *Niektoré súčasné podoby pseudoludovej kultúry vo verejnom priestore* 55
- Katarína Slobodová Nováková a kol.: *Fenomén mečového tanca v Európe. Kultúrno-historické kontext*..... 67

Personalia

- Ke stému výročí narození PhDr. Miroslavy Ludvíkové, badatelky, muzejnice a dlouholeté pracovnice Etnografického ústavu Moravského zemského muzea (Gabriela Rožková)*..... 90
- In memoriam PhDr. Jitka Staňková, CSc. (Petra Mertová)* 92
- Medailon k poctě Vandy Jiřikovské (Lubomír Procházka)* 96
- Zdravice k jubileu Jiřiny Veselské (Petr Liďák)* 97
- Hana Dvořáková jubilující (Věra Colledani)* 105
- Blahopřání k životnímu jubileu Jitky Matuszkové (Martina Pavlicová)* 106

Knihy

- Jídlo není jenom „něco k jídlu“ (Vendula Cilečková)*..... 110
- Má svou známou notu. Kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska (Marta Toncrová)*..... 114
- Obrázky na skle ze sbírky Muzea Prostějovska (Šárka Seifertová)*..... 117

Zprávy

16. světový kongres SIEF v České republice (Daniel Drápala, Jiří Woitsch) 122

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti, z. s.,
v letech 2020–2023 (Jiří Woitsch) 125

Zpráva kontrolní komise o hospodaření a činnosti České národopisné
společnosti, z. s., od 1. 1. 2020 do 31. 7. 2023 (Roman Doušek,
Jan Pohunek, Alexandra Zvonařová) 143

Zpráva o spolupráci s dopisovateli ČNS za období 2021–2023 (Jana Poláková) 145

Zpráva o činnosti redakce Národopisného věstníku
za léta 2020–2023 (Miroslav Válka) 147

Laudatio k udělení čestného členství v ČNS Lydii Petráňové (Jiří Woitsch) 149

Laudatio k udělení čestného členství v ČNS Janě Pospíšilové (Miroslav Válka) 151

Laudatio k udělení čestného členství v ČNS Aleně Prudké (Blanka Petráková) 152

Fotoreportáž z valného shromáždění a konference ČNS v Prostějově
19.–21. září 2023 155

Fotoreportáž z družebního setkání českých a slovenských etnologů
na Velké Javořině v Bílých Karpatech dne 7. října 2023 156

Příspěvek k vybavení venkovských usedlostí v 18. století na základě gruntovních knih panství Červená Řečice

Homestead Equipment and Furnishings in the Early Modern Times
Based on Land Registers of the Červená Řečice Manor

PhDr. Markéta Skořepová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav,
Branšovská 31a, 370 05 České Budějovice, CZECH REPUBLIC

skorem00@ff.jcu.cz

ORCID: 0000-0003-2662-3137

Abstract

Based on the land registers from the Zmišovice estate situated in the archbishop's manor of Červená Řečice in the Pelhřimov area, the text attempts to contribute to the understanding of the form, equipment and furnishings of serfs' homesteads in the early modern period. It uses mainly a series of records on the handover of the homesteads to new farmers from the years 1686–1810, about one hundred of which include inventories with equipment. The text focusses step-by-step on the form of the buildings, the livestock kept, the tools used and the household items. It also attempts to assess the informative value of the records under study in the sense of source criticism and possibilities of using them for the study of tangible culture, standard of living and economic position of rural residents.

Key words

Countryside – serfs – tangible culture – land registers – 18th century – Červená Řečice (southern Bohemia)

Acknowledgement / Funding

Předložená studie vznikla v rámci Výzkumného centra Filozofické fakulty Jihočeské univerzity „Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku“.

Úvod

Studium hmotné kultury tradičního venkova je přirozeně spojeno především se zkoumáním dochovaných hmotných artefaktů a obrazových dokumentů, které bádání posunují spíše do konce 18. a především 19. století, kdy se v českém prostoru rozvinula

národopisná a muzejní práce. Dobovými estetizujícími konstrukty ovlivněný způsob výběru sledovaných artefaktů opomíjel nejen nižší společenské vrstvy, ale namnoze vylučoval i celé oblasti, které byly hodnoceny jako méně zajímavé a rázovité.

Jedním z těchto „podceňovaných“ regionů je i Pelhřimovsko, jemuž je věnována předložená studie. Obrazem byl zdejší venkov zachycen v podstatě až na začátku 20. století po rozšíření fotoaparátů. Stejně jsou datovány i první význačnější sběratelské aktivity: jakkoli prvotní akviziční projekty nastartovala příprava Národopisné výstavy československé, stálé muzejní spolky se smysluplně prosadily až později. Sbírký dnešních regionálních muzeí obsahují jen málo starších dokladů o životě zdejších venkovanů. Většina předmětů je dosti mladá, nejstarší, jednotlivě dochované artefakty se datují na konec 18. století.

Pro předcházející období zbývají pouze písemné dokumenty, jejichž kritika ovšem přináší podobné problémy jako posouzení výpovědní hodnoty obou předcházejících skupin pramenů. Plastický pohled na život na venkově mohou zprostředkovat gruntovní knihy,¹ problémem zůstává sociální spektrum, které zachycují: po celý raný novověk se jejich zápisy týkaly v první řadě velkých statků, menší usedlosti bez půdy byly jako hospodářsky málo významné vrchnostenskými úředníky opomíjeny. Skladba jednotlivců, kteří se na stránkách gruntovnic mohli objevit, se rozšířila teprve od konce 18. století v souvislosti s osvěcenskými reformami.

Pro studium hmotné kultury jsou gruntovní knihy využívány jen zřídka.² Nejkomplexněji jsou zkoumány v souvislosti se sociálními a hospodářskými poměry a zejména rodinnými vztahy na venkově.³ Zmínky o hmotném vybavení venkovských usedlostí v pracích o sociálních dějinách venkova mají často spíše ilustrační charakter,⁴ výjimku tvoří materiálové studie, které rekapituluji obsah obzvláště podrobných či jinak zajímavých dokumentů.⁵

1 Hodnotu neztrácejí klasické práce PROCHÁZKA, Vladimír: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963; PETRÁŇ, Josef: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964.

2 Bádání se dlouho soustředilo na nejstarší vrstvu poddanských inventářů: HRUBÝ, František: Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 30, 1924, s. 22–59, 263–306; HANZAL, Josef: Předbělohorské poddanské inventáře. *Český lid* 50, 1963, s. 169–174.

3 GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008; VELKOVÁ, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia, 2009; ŠTEFANOVÁ, Dana: *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558–1750*. Wien: Böhlau Wien – Brill, Österreich Ges.m.b.H, 2009; ZEITLHOFER, Hermann: *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebenslaufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Bohmerwald, 1640–1840*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2014.

4 Více poznatků ohledně hmotné kultury přinášejí studie zaměřené na zabezpečení výměnkářů. Například KUTNAR, František: Mlážovské grunty a jejich výměnky v 18. století. *Krkonose – Podkrkonosi* 1983, č. 7, s. 73–89, znovu in: Pokorná, Magdaléna – Beneš, Zdeněk (eds.): *František Kutnar. O dějinách lidu a lidech*. Praha: Pavel Mervart, 2019, s. 177–198.

5 KRAMARÍK, Jaroslav: Údaje o nabytku poddaných na jednom západočeském panství z konce 18. a první poloviny 19. století. *Český lid* 58, 1971, s. 45–48; PETRÁŇOVÁ, Lydia: Ke studiu oděvu lidových vrstev města

Předložená studie se pokouší o rekonstrukci podoby a vybavení raně novověkých venkovských domácností na základě gruntovních knih malého regionu, s přijetím všech omezení, která zvolená pramenná základna přináší, ale také s vědomím, že jiné, lepší prameny pro dané období a sociální skupinu neexistují. Práce je součástí širšího výzkumu, který si klade za cíl sledovat venkovské sociální, rodinné i majetkové struktury na příkladu někdejšího arcibiskupského panství Červená Řečice v dlouhém období od 17. do poloviny 19. století, které vnímá jako příležitost pro mikrohistorickou sondu či případovou studii.

Panství Červená Řečice

Červená Řečice (455 m. n. m.) nedaleko Pelhřimova bývala venkovským sídlem pražských arcibiskupů. Od počátku 15. století se zde po 200 let střídaly světské vrchnosti, avšak roku 1623 se panství vrátilo zpět do arcibiskupských rukou, v nichž zůstalo až do 20. století.⁶ Pro podrobnější studium byla vybrána zmišovická rychta, někdy nazývaná i jako popelištská, ležící v centru rozlehlého a rozdrobeného červenořečického dominia. Stablně k ní bylo řazeno pět vesnic, Pobistrýce, Popelištná, Svěpravice, Těchoraz a Zmišovice; kolísalo zařazení Brtné, která byla z tohoto důvodu ponechána stranou výzkumu.⁷ Na přelomu 16. a 17. století byly největší Zmišovice s devíti selskými gruntů, ve Svěpravicích bylo osm usedlostí selských a jedna blíže nezařazená, zřejmě podružská či dominikální chalupa, v Popelištné stálo sedm, v Těchorazu pak pět gruntů a jedna chalupa a v Pobistrýcích čtyři selské statky. Tyto usedlosti měly kořeny již ve středověkém založení vsí, později byla jejich rozloha vyměřena nejčastěji v rozsahu mezi 30 a 60 strychy orné půdy, k většině selských statků patřily také lesy a někdy i rybníky. Největšími statky byly rychta a dvě nápravy ve Svěpravicích, které podle údajů z počátku 18. století disponovaly 77, 87 a 120 strychů půdy.⁸ Opis berní ruly z roku 1654 uvádí stejný počet selských statků, z nichž čtyři eviduje jako nově založené, tedy patrně obnovené po nedávném zpusnutí, a tři zahradníky. Shodně

a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81, 1994, s. 201–215; PETRÁŇOVÁ, Lydia – VAŘEKA, Josef: Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů). *Archeologica Historica* 12, 1987, s. 277–285; VAŘEKA, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia – PLESSINGEROVÁ, Alena: Mobilizace vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75, 1988, s. 202–211.

- 6 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační*. Pelhřimov: Muzejní spolek, 1936, s. 157–160; MARTÍNEK, Zdeněk a kol.: *Pelhřimov*. Praha: Lidové noviny, 2014, s. 125.
- 7 Vycházím z popisu rychty v gruntovní knize založené roku 1680. Národní archiv (dále NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I., inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice. K vedení gruntovních knih na arcibiskupských panstvích SKOŘEPOVÁ, Markéta: Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 344–360. Pro snazší dohledatelnost přebírám termíny užívané v inventářích Archivu pražského arcibiskupství; termín gruntovní kniha vnímám jako zastřešující.
- 8 Jediný dochovaný novověký urbář panství Červená Řečice z roku 1740 sumarizuje výsledky revitalizace berní ruly z roku 1674 (výměra počítána na osedlé, resp. jejich zlomky) a údaje z příznávacích fází z roku 1714 (výměra polí počítána na strychy). NA, Velkostatek Červená Řečice (dále VS ČR), inv. č. 1.

údaje přinesla i o dvacet let mladší berní revizitace.⁹ Zřejmě od konce 17. století se na pozemcích patřících jednotlivým sedlákům nebo obci začaly stavět další, menší domky, zprvu bez vlastní půdy, a teprve v roce 1714 došlo k první vlně zápisů do gruntovních knih, jež tyto drobné usedlosti oficiálně přiznaly jejich držitelům.¹⁰ Jejich právní i fyzická existence však zůstávala zřejmě poměrně křehká, o čemž svědčí strohost a mezerovitost jim věnovaným záznamům, která přetrvávala celé 18. století. V urbáři z roku 1740 bylo zachyceno 24 domků, přičemž k osmi z nich se dosud nepodařilo přiřadit další informace.

Poddanské grunty a jejich majitele poprvé zachycuje purkrechtní kniha vedená pro celé Červenorečicko v letech 1590–1623.¹¹ Bezprostředně po jejím uzavření byl zřejmě založen nový, dnes však nedochovaný svazek.¹² Souvislá řada gruntovních knih pro Červenou Řečici a okolí pak začíná gruntovní otevírací v roce 1680, jež zahrnuje i opisy či rekapitulace starších zápisů.¹³ Od druhé čtvrtiny 18. století se zakládaly purkrechtní knihy pro jednotlivé rychty, které sloužily zhruba do konce 18. století.¹⁴ Na ně potom k roku 1780 navázaly nové, objemnější svazky, které svým rozsahem reflektovaly nárůst úřední agendy a po roce 1848 byly převedeny k okresním soudům.¹⁵ Všechny tyto knihy mají charakter základních pozemkových knih, každé usedlosti je věnováno několik listů, na něž byla postupně zapisována veškerá pořízení, jež se jí týkala. Na konci 18. století přibýly speciální gruntovní knihy určené pro chronologické zapisování různých druhů majetkových pořízení, jako byly svatební smlouvy, kvitance, obligace a pozůstalostní řízení. Jejich vznik do značné míry souvisel s josefinskými a leopoldovskými reformami, které mj. přiznaly právo kšaftu i držitelům nezakoupených usedlostí, změnily dědickou posloupnost, rozšířily dispoziční práva žen – hospodyň a uvedly do funkce justiciáry pověřené dohledem nad právní praxí vrchnostenských úřadů.¹⁶ V rámci přeložené studie však byly tyto knihy, jejichž vedení

9 Originál berní ruly se nedochval, k dispozici je pouze opis uložený ve spisech Tereziánského katastru, kde se nachází i výpis z revizitace berní ruly z roku 1674. NA, Tereziánský katastr, inv. č. 2817, kar. 826. Tyto opisy nejsou zohledněny v edici ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda: *Berní rula 4. Kraj bechyňský I*. Praha: Národní archiv, 2013.

10 První dva nové gruntovní záznamy jsou k roku 1680, kdy byl vytvořen první zápis na chalupu v Těchorazu s výměrou 1,2 strychu a pak na domek zcela bez půdy ve Svěpravicích, který zřejmě navázal na existenci obydli Jakuba Smolíka či Žmolíka, zmíněného v poddanském seznamu k roku 1615, avšak bez zápisu v purkrechtní knize. V letech 1714 a 1715 se oficiálních zápisů dočkalo dalších 10 domků, další přibýly ve čtyřicátých a padesátých letech, a pak ke konci 18. století.

11 NA, APA I., inv. č. 1754, sign B43/11a.

12 Lze tak soudit na základě analogie s panstvím Nový Rychnov, jež původně tvořilo s Červenou Řečicí jeden celek: NA, APA I., inv. č. 2610.

13 NA, APA I., inv. č. 2609.

14 Purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník založená k roku 1728. NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202.

15 Využity byly dva svazky purkrechtní knihy rychty Popelištná, NA, VS ČR, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145 a inv. č. 53, sign. 146.

16 MAUR, Eduard: Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.–18. Jahrhundert. *Historická demografie* 20, 1996, s. 93–101; VELKOVÁ, Alice: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století. *Časopis národního muzea – řada historická*,

na panství Červená Řečice odstartovalo založení první knihy pozůstalostí roku 1790,¹⁷ využity jen okrajově. Důvodem je jen malé množství zápisů vážících se k vybraným vsím ve sledovaném období; agenda speciálních gruntovních knih se zde rozšířila až ve druhé čtvrtině 19. století, která stojí už mimo aktuální rámec výzkumu, jež je ohraničen státním bankrotem roku 1811.

Venkované a jejich majetek

Příležitostí pro sumarizaci majetku venkovské rodiny a jeho úřední sepsání byla změna na postu hospodáře. Oficiální předání usedlosti mívalo charakter koupě, v zápisu byla uvedena cena předávaného majetku, dluhy a další závazky nového držitele, včetně případného výměnku.¹⁸ Na červenořečickém panství zakoupené i nezakoupené usedlosti již v době světských vrchností před rokem 1623 bez problémů přejímali děti původních hospodářů. Arcibiskupští úředníci později rovněž nečinili potíže s generačním předáváním gruntů venkovských hospodářů, ačkolí právo volné dispozice s majetkem bylo privilegií zaručeno jen obyvatelům města Červené Řečice. Pouze v případech prohlubujícího se zadlužení přistupovali k sesazení hospodáře a postoupení usedlosti jinému držiteli. Od počátku 18. století se rozšířil podíl selských gruntů, které se jejich držitelům podařilo plně „zakoupit“, tedy zbavit zátěže v podobě splácení usedlosti do panské pokladny. Není patrné, že by se arcibiskupská vrchnost pokoušela zasahovat do tvorby cen usedlostí a dědických záležitostí venkovanů mimo krajních situací zběhlých či zcela nedbalých hospodářů. Zřetelně patrná je naopak snaha povzbudit poddanskou ekonomiku, jež se projevovala například odpouštěním dlouhodobých, zděděných dluhů zdatným hospodářům.¹⁹

Do ceny usedlosti se započítávala rozloha a výnosnost polí a dalších pozemků, kvalita dobytka a nářadí, obydlí a hospodářských budov. Hodnota udávaná v gruntovních knihách pak byla ovlivněna tradicí, aktuálním stavem a vybavením gruntu, dluhy i rodinnou situací. Podrobnější popisy předávaného majetku se ale v gruntovních zmišovické rychty začínají objevovat až na samém konci 17. století a zahrnují prakticky jen dvě kategorie: cennější hospodářská zvířata a hospodářské nářadí, případně zásoby obilí a píce, jen ojediněle se objevují i další nástroje a předměty denní potřeby. Až v první polovině 19. století se začaly objevovat přesné katastrální údaje o pozemcích.

1999, s. 53–72; ŠOLLE, Václav: Civilní soudnictví v době předbřeznové v českých zemích. *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 111–146.

17 NA, VS ČR, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152.

18 S přehledem novější literatury SKOŘEPOVÁ, Markéta – GRULICH, Josef: Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století. *Český časopis historický* 113, 2015, s. 50–75. K zápisu a splácení poddanských usedlostí dosud nepřekonané studie TLAPÁK, Josef: K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejší Táborském kraji. *Vědecké práce zemědělského muzea* 14, 1974, s. 63–107; CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999.

19 SKOŘEPOVÁ, Markéta: Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století. *Opera Historica* 23, 2022, s. 29–57, –57. <https://doi.org/10.32725/oph.2022.002>

Pro období let 1686 až 1810 se v gruntovních knihách podařilo najít více než sto popisů vybavení venkovských domácností, přičemž počet využitelných zápisů pozvolna narůstá s každým čtvrtstoletím. Prameny samozřejmě lépe a důkladně popisují selkové domácnosti, které byly četnější, bohatší a zahrnovaly větší množství komodit, které bylo třeba rozdělit mezi příbuzné. Do chudších domácností je možné nahlédnout až v poslední čtvrtině 18. století, pak ovšem jejich popisy představují asi pětinu celého zkoumaného vzorku. Poznámky o movitém majetku poddaných se objevují v různých kontextech od formálně strukturovaných inventářů vybavení předávaných gruntů po dílčí dohody o vyplacení věna či podobě výměnku. Velmi různorodá je také míra podrobnosti těchto výčtů: jakkoli byla hodnota předmětného majetku nějakým způsobem popsána a vyčíslena při každém převodu usedlosti na nového hospodáře, podrobnější popis, využitelný pro účely této studie, byl shledán asi u třetiny z nich.²⁰

V některých případech se inventář dochoval pro dvě nebo tři po sobě následující generace držitelů; zdá se dokonce, že v některých rodinách bylo zaznamenávání detailů majetkových transakcí jistou tradicí. Jen někdy jsou ovšem uvedeny ceny jednotlivých zaznamenaných položek, většinou jsou oceněny všechny dohromady. Nejpodrobnější výčty se tradičně objevují v případech sirotčích gruntů, kdy bylo zapotřebí pojistit majetek nezletilých dětí a vymezit pozici nového či prozatímního hospodáře.²¹ Podrobnější popisy se zhotovovaly také v případech nucených prodejů a směn gruntů. I při výzkumu hmotné kultury tedy platí badatelský paradox, že lidé, kteří nemuseli čelit výraznější nepřízni osudu, nebo dokázali potíže a konflikty udržet pod pokličkou, se kvůli lakonickým písemným záznamům stávají „neviditelnými“.

Stavení a chlévy

Podobu černořečického panství poprvé podrobněji zachycují mapy stabilního katastru, ukazující poměrně značný podíl zděných staveb. Lze ale předpokládat, že kamennou výstavbu do regionu přinesla až první desetiletí 19. století. Pro starší období písemné záznamy ukazují spíše na dřevěné konstrukce, které bylo možné poměrně snadno pořídit, lehké však podléhaly zkáze ohněm i obyčejnému zubu času. První „popisy“ budov jsou spojeny s kritikou hospodářů, kteří zanedbali péči o dům i jeho hospodářské zázemí. Jan Hůla z Pobistryc přišel v roce 1715 o svůj grunt kvůli dluhům a pro velkou „nedbalost“, neboť „celý stavení na padnutí pustil, jakož i pět chlívů svévolně spálil“.²² Jan Brychca své stavení v Svěpravicích „zcela spustil a zohavil“ a byl tak v roce 1742 posledním hospodářem v okolí, kterého vrchnost z gruntu

20 Výběr studovaných zápisů byl pro cíle této studie proveden ryze účelově – využity byly všechny záznamy, které jakýmkoli způsobem zachycovaly podobu a vybavení venkovských usedlostí, bez ohledu na další obsah či strukturu záznamu.

21 SLOVÁKOVÁ, Věra: Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století. *Historická demografie* 42, 2018, s. 211–237.

22 NA, APA I., inv. č. 2609, fol 65–67v.

sesadila.²³ Požár měl vedle údajné neschopnosti sedláka Jana Míky na svědomí, že jeho usedlost byla v roce 1693 velmi sešlá, „*kromě na světnici přikrytá, síň pak, komora, maštal toliko srub dranicmi [prkny] položený, stodola sešlá – střechou spuštěná, chlívky shnilý*“.²⁴

Naopak v dobrém stavu byl dům těchorazského sedláka Straky oceněný v roce 1773 na 90 zl.: v roce 1762 k němu byla postavena nová světnice, s ní sousedila zděná, klenutá kuchyně, dále dvě dřevěné komory v síni, podsklepená komora a vedle komory dřevěný „*chlívek*“. Maštal a stodola byly jen „*v prostředním stavu*“, dva malé dřevěné chlěvy měly „*krytinu darebnou*“, naopak chlív pro hovězí dobytek byl „*celej zděnej*“.²⁵ Téhož roku byl popsán i sousední dům Jana Bednáře, který měl mít podle staršího ocenění hodnotu 133 zl. a zahrnoval špatnou světnici, zděnou kuchyni a síň, dále dvě komory a jednu menší komůrku; hospodářské zázemí tvořily zděná maštal a chlív pro krávy, čtyři menší chlěvy na „*malý dobytek*“, dvě kolny a stodola.²⁶

Oprava sešlého dřevěného stavení mohla být poměrně levná. Roku 1698 hejtman panství nařídil prohlídku zanedbané usedlosti Pavla Jančíka ve Zmišovicích, která byla v roce 1685 jako úplně zpustlá (což se patrně netýkalo jen stavení, ale i polí) oceněna na 100 kop míšeňských a ani o 14 let později nebyla v pořádku. Hospodářské budovy představovala kolna, stodola se sešlými stěnami i střechou a dva „*velmi shnilé*“ chlěvy. Jančík ale přistavěl zděnou kuchyni s klenutou pekárnou a komínem, síň, komoru a dva chlívky, což bylo ohodnoceno na 10 kop.²⁷ Ještě v roce 1752 se přistavění „*komůrky*“ oceňovalo na 6 zl.²⁸ a o špatné střeše jinak dobrého selského stavení bylo v roce 1740 řečeno, že ji nový hospodář „*s malým nákladem opraví*“.²⁹

Součástí selských statků bývaly i chalupy určené výměnkářům nebo podruhům, které se v průběhu 18. století stávaly samostatnými domkářskými usedlostmi. Přistavování jednotlivých místností nebo domků přiléhajících k původním domům částečně zachycují dohody o předání usedlosti. Například Jan Dvořáků si v roce 1693 pro sebe a manželku pojistil u svého syna byt „*bud'to v jedné světnici nebo na chalupě*“,³⁰ otčím Jakuba Topiče coby odstupující prozatímní hospodář získal právo vystavět si při statku „*nějakou světničku*“, kterou by mohl obývat po dobu svého a manželčina života.³¹ Vdově po sedláku Martinu Eliášovi měl Matěj Červený, který se roku 1736 ujal jejího gruntu, vybudovat „*světničku*“ pod stavením vedle obecního pozemku, která by po její smrti připadla zpět k usedlosti.³²

23 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 18–22rv.

24 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 102–105v.

25 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 98–118v.

26 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104rv.

27 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 39–41r.

28 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111.

29 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 61rv.

30 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

31 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 46–50b.

32 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 49–51v.

Podobně malá stavba mohla být „mobilní“ fyzicky i právně, jak nasvědčuje zápis z Pobistrýc, kde si Jan Vomastek postavil „*na gruntu Vomastkovském*“ chalupu, která pak byla přenesena na obecní pozemek a později dostala čp 4. Další hospodář k ní přistavěl světnici, chlévy a stodolu a roku 1762 po sobě zůstavil pár volů a dvě krávy, původní domek se tedy během pouhých dvou generací dokázal rozšířit na usedlost s hospodářským zázemím.³³ Chalupy, které si na obecních pozemcích v Popelištné v roce 1784 postavili Tomáš Hrobský a Václav Martinů za cenu 15 respektive 20 kop grošů míšeňských, zahrnovaly světnici, kuchyňku, komoru, chlév a malou stodolu.³⁴ Podobnou dispozici se světnicí, kuchyní, komůrkou, dvěma chlívky a stodůlkou v celkové ceně 45 zl. měl i dům v Pobistrýcích čp 15, který roku 1790 vystavěl Jan David na pozemku, který odkoupil od rodného gruntu.³⁵

Dobytek

Ekonomická i sociální krize započatá třicetiletou válkou zastavila pravidelné, každoroční skládání stanovených částek, které směřovaly na splátky usedlostí do „důchodu milostivé vrchnosti“ a/nebo byly přerozdělovány na úhradu dědických podílů či jiných dluhů váznoucích na gruntech. Výrazně se rozšířilo skupování dědických podílů hospodáři, kteří svým věřitelům (obvykle příbuzným) spláceli pouze třetinu dlužných částech, zato v dřívějším termínu. Peníze v mnoha případech nahradily kompenzace v podobě předání kusu hovězího či skopového dobytka, což bylo zjevně výhodné i vzhledem k měnícím se cenám a inflaci. Hospodářská zvířata představovala trvalou a všeobecně srozumitelnou hodnotu, což bylo bezpochyby důvodem, proč se od konce 17. století dědické podíly a věna vypočítávala takřka výhradně právě v dobytku a hospodářském nářadí.

Zápisy o předávání usedlostí samozřejmě nezahrnoují veškerý dobytek ustájený a užívaný na gruntu, stejně jako ne všechna půda musela být aktuálně obhospodářována samotným držitelem statku. Záznamy pomíjejí zádušní krávy, dobytek patřící výměnkářům, zvířata, která byla připsána některému ze sourozenců nastupujícího hospodáře, a vše, co patřilo podruhům, kteří zejména na větších selských gruntech nebyli výjimkou. Posouzení situace je jednodušší u novějších zápisů, které mají jednoznačnou, graficky přehlednou strukturu, kdy je nejprve vypsán veškerý majetek odstupujícího či zemřelého hospodáře, a poté se přistupuje k jeho rozdělení mezi dědice. Problémem starších inventářů přibližně do poloviny 18. století je určitá nepřehlednost, protože majetek byl rovnou rozpočítáván, takže nebývá vždy zřejmé, zda se dobytek a předměty přislíbené jednotlivým dědicům již nacházejí na usedlosti, nebo je má nová hlava rodiny teprve opatřit. V každém případě nebyla výplata nutná hned, obvykle se dědický podíl předával teprve, když dotyčný či dotyčná uzavírali manželství, do té doby mohl vše užívat hospodář.

33 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 96rv.

34 NA, VS ČŘ, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, fol. 240r a 244r.

35 NA, VS ČŘ, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145, fol. 245.

Podle urbáře z roku 1740 připadala na každého sedláka na červenořečickém panství povinnost čtyřdenní potažní roboty, což v podstatě znamenalo nutnost mít na gruntě alespoň dva potahy a dvě sady základního polního nářadí. Zatímco zprávy o škodách způsobených vojenskými soldateskami třicetileté války mluví o množství koní, o které poddaní přišli,³⁶ od druhé poloviny 17. století se na Červenořečicku používal převážně hovězí dobytek. Na selských gruntech se obvykle vykazoval v počtu do deseti kusů: na žádné usedlosti nebyly zmíněny více než tři páry volů nebo víc než pět krav. V menších počtech se objevují „jalová“ mladá dobytčata ve stáří do jednoho nebo dvou let, kterých bylo na usedlosti takřka vždy méně než dospělých krav, jež se měly každoročně otelit; zdá se tedy, že hospodáři nadbytečná telata brzy odprodávali.

Pro ocenění skotu byly užívány především obvyklé termíny určující věk a z něj vyplývající užitek zvířat. Samice byly rozděleny na krávy, které bylo možné dojit, a mladá jalovice do dvou nebo tří let věku. Jan Straka z Těchorazu v roce 1768 krávu, kterou měly jeho dcery dostat věnem, přesně specifikoval jako prvotelku.³⁷ Tažní voli byli chováni ideálně v párech, protože zvířata určená k práci v jednom zápřahu musela být stejně stará, aby měla přibližně stejnou sílu. Cena byla u volů nejvyšší mezi třetím a pátým rokem věku, pak rychle klesala. Srovnání umožňuje například pozůstalost Kryštofa Hraly, na jehož gruntě v roce 1772 zůstal kromě valacha ze 46 zl. pár šestiletých volů za 38 zl. a dvojice pětiletých za 48 zl.³⁸

Koně se v poddanských inventářích až na tři starší výjimky objevili až ve druhé polovině 18. století, jejich chov výrazně narostl v osmdesátých a devadesátých letech. I pak se chovali jen asi na polovině selských gruntů, a to většinou jednotlivě, případně se jednalo o starší kus a mládě. Vzhledem k tomu, že ve stájích výrazně převažovaly samice, se lze domýšlet, že hospodáři koně pořizovali kvůli odchovu hříbat pro trh.³⁹ Vždyť roku 1773 měla šestiletá klisna cenu 33 zl., spolu s ní chované hříbě staré dva a půl roku stálo 35 zl., zatímco dvojice o něco mladších volků („pár běhounů do druhého roku“) byla ohodnocena jen na 12 zl.⁴⁰ V roce 1807, možná v souvislosti s válečnou poptávkou po koních pro erár, vzrostla cena chovné kobyly až na 105 zl.⁴¹

Pouze pětkrát byla u sedláka nalezena zmínka o koňském potahu, z toho ve čtyřech případech se jednalo o dva páry koní. Koně se hodili zejména pro delší cesty, které prokazatelně kolem poloviny 18. století provozovali tři hospodáři ve Svěpravicích. Josef Brychca jinak Pech dokázal během jedenácti let svou usedlost vytáhnout z dluhů,

36 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí V., Doba pobělohorská 1. Třicetiletá válka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1970. V purkrechtní knize z té doby je dokladů jen málo, ale například na nápravě ve Svěpravicích „vše lid vojenský pobral, kromě kráva a jalovice kostelní a půl vozu se přidalo a co obilí v slámě pozůstalo“. NA, APA I., inv. č. 1754, sign. B43/11a, s. 368–369.

37 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 101–103.

38 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 119rv.

39 Ve studovaných inventářích z let 1701 a 1807 bylo napočítáno 38 koňských samic, pět kastrovanych valachů a pouze jeden hřebec. U dalších 22 koní nebylo pohlaví uvedeno.

40 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104.

41 NA, VS ČR, inv. č. 53, sign. 146, fol. 25rv.

a ještě pro děti ušetřit 66 zl., které vydělal „*skrze formanský handl*“. Vypořádání jeho pozůstalosti z roku 1756 bohužel nezahrnuje inventář,⁴² jeho předchůdce ale v roce 1693 přenechal synovi čtyři „*klisata s nádobím*“, tedy mladé koně s postroji.⁴³ Vožením zemědělských produktů k pražskému arcibiskupskému dvoru byla na tomto gruntě dokonce nahrazena robota, stejně jako v případě sousedního Vondráčkova statku, kde se ale inventář také nezachoval.⁴⁴ Čtyři formanské koně a čtyři vozy vlastnil Martin Svoboda zesnulý v roce 1743, na pole ale i on patrně jezdil s párem volů, které si rovněž držel.⁴⁵

K selským gruntům patřilo na Červenořečicku menší stádo ovcí zahrnující obvykle patrně kolem deseti kusů, rovněž rozlišených podle pohlaví a věku na staré bahnice, odrostlé „*jahrlingy*“ a jehnice, určené na chov nebo na porážku, a malá jehňata, zapisovaná jen zřídka. Cena ovcí byla ve srovnání se skotem minimální, v polovině 18. století se hodnota ročního kusu obvykle cenila na 1 zl., zatímco stejně staré tele stálo minimálně 5 zlatek, u dospělých zvířat rozdíl ještě narůstal.⁴⁶ Z prasat byly dlouho oceňovány jen prasnice určené pro odchov mláďat, která se zřejmě rychle prodávala či porážela. Poprvé bylo dvanáct odrostlých selat („*odstavních prasat*“) zmíněno v roce 1773,⁴⁷ na přelomu 18. a 19. století se již prasata v selských i chalupnických chlévech vyskytovala běžně. Chovné „*svině*“ byly kolem roku 1800 ceněny na 2 až 5 zlatých, u jatečních kusů zjevně záleželo na stáří a váze. Cenily se rovněž včely, které byly již roku 1608 zmíněny ve stížnosti Mandeliny Jírové, která měla přijít o šest rojů.⁴⁸ V průběhu 18. století ale byly zachyceny jen dvakrát, z toho jednou šlo o osm úlů, testamentárně odkázaných dílem záduší a dílem vdově umírajícího hospodáře.⁴⁹

Nářadí

Do poddanských inventářů bylo zapisováno jen velice málo předmětů, objevují se pouze ty, které byly buď cenné, nebo nezbytné pro provoz usedlosti. Obě kritéria splňovala trojice základních kusů polního nářadí, tedy rádlo, brány a vůz, která nechyběla v naprosto žádném inventáři. Bylo výhodné mít toto náčiní na usedlosti vždy ve dvou kusech, hospodáři ovšem nezřídka jednu sadu určili jako dědictví některému ze synů, kteří si měli své „místo“ hledat mimo rodný grunt. Podobně jako u dobytka se i v případě nářadí objevovalo hodnocení stáří a kvality. Zásadní hodnotu měly samozřejmě kovové nebo okované předměty, ceněné pro lepší technologické vlastnosti i kvůli samotné ceně železa.

42 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 18–22v.

43 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

44 NA, VS ČŘ, inv. č. 1, fol. 107–111v.

45 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 24–27v.

46 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 6rv.

47 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104.

48 DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí IV. Doba reformační*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, přílohy III. až V., s. 840–861.

49 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol.71.

Podrobnější popisy nástrojů se ale objevují jen ojediněle. U bran se často výslovně zmiňuje, že měly železné hřeby. Vozy se běžně dělily na poloviny: klíčová byla náprava a kola, které musel zhotovit specializovaný řemeslník, zatímco různé typy korby bylo možné sestavit doma: například Matěj Maška v roce 1693 nechal svému bratrovi „*půl kovaného a půl valního*“ vozu.⁵⁰ Počítalo se i náradí, které bylo třeba opravit. Martin Matějů spolu s gruntem v Popelištné roku 1693 získal vůz, který měl „*kola tři kovaná, ale obchodily, jedno kolo velmi sešlé za 5 zl.*“;⁵¹ záznam z roku 1772 uvádí vůz za 12 zl. a ještě „*vůz s jedním padlým kolem*“ poloviční hodnoty.⁵² Orební náradí bývalo nejčastěji určeno jen jako „*rádlo*“, roku 1706 se ale prodával grunt, na kterém bylo mimo jiné „*půl vozu valního s nápravou okovanou, kolečka plužní dvě s houžví a rádlo s náradníkem*“. Týž statek měnil hospodáře již o pět let později a tentokrát bylo zdůrazněno, že je na něm k dispozici mimo vozu a bran s železnými hřebíky i „*rádlo vše železem okované*“.⁵³ Jeden kovaný vůz, polovina horšího vozu, rádlo s houžví, s náradníkem a kolečky byly součástí vybavení brychcovského gruntu ve Svěpravicích v roce 1693.⁵⁴ Jiří Vacek z Těchorazu v roce 1730 zdědil mimo jiné jeden a půl okovaného vozu, polovinu vozu neokovaného a tři neokovaná rádla s kolečky a náradníky;⁵⁵ rádlo s okovanými kolečky a okovaný vůz převzal roku 1768 i Matěj Straka.⁵⁶

Postroje pro dobytek nebyvaly zmiňovány vyjma řetězů. Řetěz se obvykle na gruntě zaznamenával jen jeden a zcela bez popisu, jen popelištský rychtář Chuchel v roce 1757 upřesnil, že má „*dva hladní řetězy a tři řetízky klaničniky*“, které se téměř gruntě zmiňují i o devět let později.⁵⁷ Výjimkou byly v roce 1712 na Vomastkovském gruntě čtyři sešlé chomouty, z toho dva s železnými součástmi, jejichž stav zřejmě odpovídal kondici zvířat, která je měla nosit: „*čtyři kusy koňského potahu, velmi však mizerný, starý a slepý*“.⁵⁸

Také u drobnějšího ručního náradí se uváděly především kusy, které měly (mohly mít) železné součásti. Důležité byly vidle, především ty, které byly určeny na těžkou chlévskou mrvu. V zápise z Pobistrýc z roku 1693 byly poprvé rozlišeny tři typy vidlí, „*vidle hnojny*“ ve dvou kusech, „*kopáč*“, tedy vidle se zahnutými zuby určené rovněž především k čištění chlévů, a „*podávky*“ na seno a slámu.⁵⁹ Bez návštěvy kováře se neobešlo ani pořízení nástrojů na sekání trávy a obilí, případně přípravu píce pro dobytek. Zmiňovány jsou samostatné kosy, „*hrabice s kosou*“ a „*řezací stolice s kosou*“; srpy se neobjevují, ačkoli byly bezpochyby užívány. Většina selských gruntů disponovala

50 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

51 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 102–105v.

52 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 119 rv.

53 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 92–96v.

54 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 14–17v.

55 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111rv.

56 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 101 rv.

57 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125–126v.

58 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

59 NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 58–59v.

alespoň kouskem lesa,⁶⁰ čemuž odpovídalo vybavení pilami a sekyrami; v Popelištné byly roku 1757 popsány „široká sekyra“ a „tesla na koryta“, tedy patrně tesařská sekyra teslice,⁶¹ a o dvě léta později na jiném statku „dvě velký sekyry a jedna jednoruční sekyra“.⁶² Zvyku zaznamenávat při předávání usedlostí především nástroje vyrobené ze železa nejspíš odpovídají občas zmiňované motyky a „ryčky“.⁶³ Zejména na přelomu 18. a 19. století se pak inventáře příležitostně rozšiřují o další, jednotlivě zmiňované specializované nástroje bez bližšího popisu, jako například kramle, brus, rýč, nebozez, poříz, dláto; po podruhu Matesovi Kocourovi zesnulém v roce 1808 zůstalo nespecifikované tesařské nářadí.⁶⁴ Podrobnější výčty drobnějšího nářadí se poměrně často objevují v případech chudších chalup, ačkoli bezpochyby nechybělo ani na velkých gruntech. Důvodem mohla být cena, jež byla ve srovnání s ostatním majetkem bohatších sedláků zanedbatelná, zároveň ale tento fakt může ukazovat na vykonávání řemeslnických a nádenických prací jako důležitého zdroje obživy domkářů a chalupníků.

Drobný majetek

Vnitřní vybavení domů zůstává v podstatě neznámé. Na chalupě v Pobistrýcích byly roku 1773 z pozůstalosti po Václavu Skalovi rozprodány dvě staré truhly a „spížirna“.⁶⁵ Do kuchyně patřil „kamnovec železný“, případně ojediněle zmíněná nová kamna oceněná v roce 1752 na 2,5 zl.⁶⁶ Určitou hodnotu měly samozřejmě i textilie sloužící k vybavení domácnosti. O významu textilní výroby v regionu svědčí chov ovcí v poddanských hospodářstvích i ve velkostatkových ovčinech.⁶⁷ Neméně rozšířené pěstování lnu mělo podle tereziánského katastru zdejšími hospodářům vynášet i 20 až 30 zlatých.⁶⁸ Jeho zpracování v domácnostech dokládají i „lněné hřebeny“⁶⁹ a přeslice, ojediněle zmiňované v inventářích, a přísívání lněného semene, které si při odchodu na výměnek vymíňovala značná část hospodářů a jejich manželék. Ovšem jediným dokumentem, který zmiňuje kusy nábytku i textilních součástí domácího vybavení, je účet za vypravení nevěsty, který je v úplnosti představen níže.

Nalezeny byly pouze dva pozůstalostní inventáře obsahující šatstvo. Oba svědčí o relativně nízké hodnotě jednotlivých kusů oblečení a nepřímo také o tom, že osobní věci byly po smrti původního vlastníka rozděleny zpravidla neoficiálně. Chalupník

60 Z 33 sedláků neměli žádný les pouze tři. Nejmenší zachycenou plochou byly ¾ provazce u gruntu v Pobistrýcích (později čp. 10), největší les o rozloze 9,5 strychu měl grunt čp. 1 v Popelištné. NA, VS ČR, inv. č. 1, fol. 93-113.

61 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125rv.

62 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 134rv.

63 Motyka je poprvé uvedena v inventáři z Popelištné v roce 1694. NA, APA I., inv. č. 2609, fol. 86-88v.

64 NA, VS ČR, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 111rv.

65 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 95rv.

66 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 111.

67 CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (eds.): *Tereziánský katastr český II. Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, č. 1347, s. 327.

68 Tamtéž.

69 NA, VS ČR, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 125rv.

Václav Šimanovský, zemřelý roku 1779, nosil za života bělavý soukenný kabát za 4 zl., obnošený lajbl, malou červenou čepičku, kožené kalhoty, pár modrých punčoch a staré boty, vlastnil i 1,5 loktu červeného sukna. To vše bylo oceněno na 9 zl. a 24 kr., přičemž hodnota všech aktiv Václavovy pozůstalosti byla vyčíslena na 116 zl.⁷⁰ Podstatně menší podíl mělo ošacení na pozůstalosti Josefa Dolejšího, zesnulého roku 1801, který držel emfyteutickou hospodu ve Svépravicích a další majetek v hodnotě 1551 zl. Oceněná část jeho šatníku stála jen za 6 zl. 30 kr., patřil k ní kabát, kožich, kožené kalhoty, boty, kamizola, čepice a klobouček.⁷¹

Po celé zkoumané období trvá přehlížení drobných položek osobní potřeby a sportěby. Pouze dvakrát a spíše náhodou byly v gruntovních knihách zaznamenány podrobnější soupisy, které zaslouží být reprodukovány v úplnosti. Prvním z nich je kousek papíru, na kterém vdova po Matějovi Dvořákovi někdy po roce 1734 vypočetla, kolik vynaložila na svatbu své dcery Mariany: věnem dívka dostala krávu, mladého vola, dvě ovce a husu celkem za 31 zl. 14 kr., do výbavy truhlu, trdlici a přeslici k zpracování lnu, tři peřiny, lněné plátno a prostěradlo za 12 zl. Na svatbu byly semlety 3 korce žita, 3 měřice pšenice, zabito prase, ovce a ještě se dokoupilo hovězí za 1,5 zl., jen masitá část hostiny tak stála čtyři zlaté. „*Na šaty a jinší věci*“ přitom bylo potřeba dalších 7 zl. Důvodem pořízení precizního soupisu byla bezpochyby nepřehledná situace v rodině, kde se sešly děti z několika manželství a s různými dědickými nároky.⁷²

Obtížněji lze vysvětlit důvod vzniku pozoruhodného soupisu pozůstalosti po Alžbětě Baršové, zemřelé roku 1798 v podruží ve Zmišovicích. Podruhyň, jejíž původ a rodinný stav se nepodařilo zjistit, chovala pár volů, krávu, tele, osm ovcí, dvě prasata a husu. To představovalo slušný majetek v ceně takřka 100 zl. Vedle hodnotného živého inventáře a zásob obilí a píce je uveden soupis drobnějšího vybavení domácnosti v celkové ceně asi 10 zl. Není zřejmé, proč byly tyto věci, jež se daly pořídit za několik krejcarů, do inventáře vůbec zaznamenány, zatímco jiné, které nebožce nemohly chybět (například peřiny, oblečení) se zmínky nedočkaly. Podruhyň vlastnila náčiní jako kosy, vidle, sekery, motyky a „*řetízky k dobytku*“, ale také nářadí jako pilník, poříz, kleště a kladiva. Alžbětina kuchyň zahrnovala hmoždíř, pekáč, dva škopky, tři putny, troje necky, máselnici, díž a prkna na přípravu chleba. Z nábytku je zmíněna „*stolice ke stolu*“, židlička a dvě „*spížky*“, zatímco stůl nebo postel chybí.⁷³

Závěr

Gruntovní knihy a v nich obsažené inventáře samozřejmě nejsou ideálním pramenem pro poznání hmotné kultury venkova. Pořízení soupisu majetku rozhodně nebyvalo pravidlem, záleželo především na aktuální situaci v rodině. Obvykle jsou k dispozici

70 NA, VS ČŘ, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, fol. 111 rv.

71 NA, VS ČŘ, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 56rv.

72 NA, VS ČŘ, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, fol. 104rv.

73 NA, VS ČŘ, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, fol. 4rv.

jen pro selskou vrstvu a uvádějí pouze cennější položky, a to ještě jen ty, které se měly stát předmětem oficiálního předání či dědického řízení. Popisy nástrojů a náradí v inventářích odpovídají tomu, že všichni zúčastnění si dokázali představit, oč se jedná, písemný pramen tedy nemůže nahradit dochovanou trojrozměrnou věc nebo obrázek. Přesto však zkoumání poddanských inventářů má smysl: umožňuje posunutí výzkumu do starších období, odkud pochází jen minimum hmotných artefaktů, a také alespoň částečné rozlišení sociálního spektra původních majitelů užívaných předmětů.

Zásadní otázkou je úplnost poddanských inventářů, a to i v případě tak elementárních položek jako byl dobytek, který, ač ustájen v jednom chlévě, mohl mít různé majitele. Zřetelný posun v poddanském hospodaření na území zmišovické rychty lze bezpečně konstatovat v obnovení chovu koní v druhé polovině či spíše ke konci 18. století. Méně jednoznačné je třeba interpretovat zvyšující se počty kusů hovězího a vepřového dobytka. Je třeba připustit, že opticky mírně narůstající stavy skotu mohou být způsobeny i změnou úředního postupu, který v této době dbal na výslovné zachycení všeho cennějšího majetku a pak teprve přistupoval k jeho dělení. Důvodem mizivého zastoupení prasat v inventářích ještě kolem poloviny 18. století může být jejich nízká hodnota a také brzké odprodeje či porážky jatečných kusů. Podobně inventáře nezaznamenaly drůbež (kromě dvou zmínek o huse), jakkoli její chov musel být běžný. Opatrně je třeba interpretovat i soupisy nástrojů a náradí, které se směrem k roku 1800 rozšiřují. To, že se předměty ve (starších) zápisech nezmiňují, neznamená, že na gruntech nebyly nebo se obecně neužívaly. Posun je opět nutné vidět spíše v hutnosti úředních záznamů a možná i kvalitě užívaných věcí než ve faktickém vybavení venkovských hospodářství.

Plošné zkoumání poddanských inventářů vzniklých v určitém regionu se může jevit jako málo nosné, protože větší část z nich je velmi stereotypní a neobsahuje „nic zvláštního“. Důraz na geografický horizont a sociální kontext však otvírá širší badatelské perspektivy. Další prohloubení výzkumu by mohlo umožnit posouzení ekonomické situace venkovanů, zachytit generační proměny na jednotlivých gruntech a změny poddanského hospodaření v souvislosti s reformami přelomu 18. a 19. století. Významnou otázkou, která není v české historiografii uspokojivě vyřešena, a k níž by mohlo takto koncipované studium poddanských inventářů připojit alespoň dílčí odpověď, je měnící se stratifikace venkovské společnosti. Neposlední výzvou je také získávání poznatků pro regionální a chronologickou komparaci.

Prameny

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 2609, gruntovní kniha panství Červená Řečice.

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 2610, gruntovní kniha panství Nový Rychnov.

Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I., inv. č. 1754, sign B43/11a, purkrechtní kniha panství Červená Řečice.

- Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 1, urbář panství Červená Řečice.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 60, sign. Pelhřimov 202, purkrechtní kniha rychty Zmišovice a Rybník.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 52, sign. Pelhřimov 145, purkrechtní kniha rychty Popelištná.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 53, sign. Pelhřimov 146, purkrechtní kniha rychty Popelištná.
 Národní archiv, Velkostatek Červená Řečice, inv. č. 61, sign. Pelhřimov 152, kniha pozůstalostí a odhadů.
 Národní archiv, Tereziánský katastr, inv. č. 2817, kar. 826.

Literatura

- ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda: *Berní rula 4. Kraj bechyňský I*. Praha: Národní archiv, 2013.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační*. Pelhřimov: Muzejní spolek, 1936.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí IV. Doba reformační*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí V. Doba pobělohorská 1. Třicetiletá válka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1970.
- GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008.
- HANZAL, Josef: Předbělohorské poddanské inventáře. *Český lid* 50, 1963, s. 169-174.
- HRUBÝ, František: Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 30, 1924, s. 22-59, 263-306.
- CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (eds.): *Tereziánský katastr český II. Rustikál (kraje K-Ž)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, č. 1347, s. 327.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: Údaje o nabytku poddaných na jednom západočeském panství z konce 18. a první poloviny 19. století. *Český lid* 58, 1971, s. 45-48.
- KUTNAR, František: Mlázovské grunty a jejich výměnky v 18. století. *Krkonoše – Podkrkonoší* 1983, č. 7, s. 73-89, znovu in: Pokorná, Magdaléna – Beneš, Zdeněk (eds.): *František Kutnar. O dějinách lidu a lidech*. Praha: Pavel Mervart, 2019, s. 177-198.
- MARTÍNEK, Zdeněk a kol.: *Pelhřimov*. Praha: Lidové noviny, 2014, s. 125.
- MAUR, Eduard: Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.-18. Jahrhundert. *Historická demografie* 20, 1996, s. 93-101.

- PETRÁŇ, Josef: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia – VĀŘEKA, Josef: Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů). *Archaeologia historica* 12, 1987, s. 277-285.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia: Ke studiu oděvu lidových vrstev města a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81, 1994, s. 201-215.
- PROCHÁZKA, Vladimír: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta – GRULICH, Josef: Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století. *Český časopis historický* 113, 2015, s. 50-75.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta: Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 344-360.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta: Vztah pánů a poddaných na Červenořečickém panství v 16. a 17. století. *Opera Historica* 23, 2022, s. 29-57. <https://doi.org/10.32725/oph.2022.002>
- SLOVÁKOVÁ, Věra: Životní poměry dívek a mladých žen ve vsi Křenovice v 18. století. *Historická demografie* 42, 2018, s. 211-237.
- ŠOLLE, Václav: Civilní soudnictví v době předbřeznové v českých zemích. *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 111-146.
- ŠTEFANOVÁ, Dana: *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558-1750*. Wien: Böhlau Wien – Brill Österreich Ges.m.b.H, 2009.
- TLAPÁK, Josef: K otázce vzniku a rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v někdejší Táborském kraji. *Vědecké práce zemědělského muzea* 14, 1974, s. 63-107.
- VĀŘEKA, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia – PLESSINGEROVÁ, Alena: Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75, 1988, s. 202-211.
- VELKOVÁ, Alice: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století. *Časopis národního muzea – řada historická* 167, 1999, s. 53-72.
- VELKOVÁ, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia, 2009.
- ZEITLHOFER, Hermann: *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebenslaufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Bohmerwald, 1640-1840*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2014.

Domov jako turistický cíl v době studené války. Nostalgický turismus vysídlených Němců z Československa po roce 1945 a jeho konstrukce v sudetoněmeckém mediálním diskurzu

Home as a Tourist Destination. Nostalgic Tourism of Germans Expelled from Czechoslovakia after 1945 and Its Construction in the Sudeten-German Media Discourse

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Puškinovo nám. 447/9, 160 00 Praha 6,
CZECH REPUBLIC

kreisslova@eu.cas.cz

ORCID: 0000-0001-5383-4883

Abstract

The study deals with the phenomenon of nostalgic tourism of German-speaking inhabitants who were forcibly displaced from Czechoslovakia after 1945 and travelled to their old homeland during the Cold War period. The first legal individual and later also organised trips to Czechoslovakia date back to the second half of the 1950s; these were a reaction both to the slightly liberalising Czechoslovak tourism policy and granting of entry visas to western-European foreigners, and to the improving economic situation of German expatriates in the Federal Republic of Germany. Attention will be paid to specific features of these travels, whose final destination was the former home behind the Iron Curtain, their historical transformations, and the media construction in the Sudeten-German discourse of that time, which reveals nostalgic tourism and travel experience as a highly ideologised and politically instrumentalised theme.

Keywords

Nostalgic tourism – expelled Germans – Czechoslovakia – expatriate magazines – media analysis

*„Milovaný domove,
zřejmě mě pochopíš, proč Ti – již dávno ne nejmladší – píšu milostný dopis. Všechny
mé myšlenky se k Tobě stále vrací a mé srdce se bouří, přestože ví, že by se mělo naučit
být spokojené. Neboť lidské srdce má své hranice. Žiji-li v dálavě, daleko od blaženého
klidu důvěrně známého Podyjí, mohu zde jen toužebně vzpomínat na slunečné*

veselí, které přebývalo ve starých křivolakých znojemských uličkách s kočičími hlavami. Náklonnost, kterou k Tobě cítím, je skutečným štěstím. Ach, milovaný domove! Nechci probouzet ztracené dny dětství; stejně bych našel jen zaváté stopy. Volám Tebe, protože jsi mi vzdálený, ale přesto bližší než všechno ostatní na této zemi. Vše, co jsem, co dělám a co říkám, jsem zakusil jen díky Tobě; formoval jsi mě a naučil mě Tě milovat. A já vím, že jsi laskavý, jako je matka ke svému dítěti. Nikdy na Tebe nezapomenu, i kdyby mi bylo tisíc let.“¹

Výše citované vyznání věnoval svému rodnému Znojmu Leo Czakan, který byl po druhé světové válce nuceně vysídlen z jižní Moravy. V době, kdy psal tato slova, žil v bavorském Bad Kissingenu. Text byl otištěn v rubrice *Dopisy domovu* prvního čísla vysídleneckého časopisu *Der Südmährer* v roce 1949. V kontextu vysídleneckých periodik nešlo o nic ojedinělého, *Heimat*, kterému asi nejvíce odpovídá český výraz *domov*,² je zde ústředním pojmem i tématem. Literární hodnota této sentimentální tvorby bývá sice sporná,³ dokládá však prožitek hlubokého stesku a vztahu ke *ztracenému domovu* vysídlenců.

Domov se pro nedobrovolné migranty stává významným referenčním bodem, nástrojem sebepotvrzení a utváření identity, ale také motorem a médiem politických procesů.⁴ V nejnovějších studiích je chápán jako proměnlivý interaktivní prostor, který vzniká vzájemnou „interakcí lidí, diskurzů, médií a vědění“⁵, je považován za „sociální koncept, který vyplývá ze specifického vztahu jedince či skupiny k určitému geografickému nebo imaginárnímu prostoru“.⁶ Domov je relevantní zejména u jedinců a skupin, které svůj domov opustili či ztratili, neboť právě moment změny a ztráty narušuje nezpochybnitelný blízký vztah k němu a stává se objektem reflexe.⁷

Bývalý domov je cílem nostalgického turismu, který zde sleduji na příkladu po druhé světové válce vysídlených Němců z bývalého Československa. V této studii se nejdříve věnuji specifikům nostalgického turismu, v německy hovořícím prostředí označovaného jako *Heimat-turismus*, které ho odlišují od běžného turismu.

1 CZAKAN, Leo: Briefe an die Heimat. *Südmährer* 5, 1949, August, s. 60.

2 Přestože jsem si vědoma, že *Heimat* je specifický pojem pevně spjatý s německou historií a jeho význam a konotace si prošly kulturně-historickými změnami, užívám v této studii termíny *Heimat* a *domov* jako synonyma.

3 Srov. GREVERUS, Ina-Maria: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1972, s. 244.

4 DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung. In: Donig, Natalia – Flegel, Silke – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Heimat als Erfahrung und Entwurf*. Münster: LIT, 2009, s. 14.

5 COSTADURA, Edoardo – RIES, Klaus – WIESENFELDT, Christiane: Heimat global: Einleitung. In: Costadura, Edoardo – Ries, Klaus – Wiesenfeldt, Christiane (eds.): *Heimat global. Modelle, Praxen und Medien der Heimatkonstruktion*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2019, s. 22.

6 DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung, c. d., s. 18.

7 GEBHARD, Gunther – GEISLER, Oliver – SCHRÖTER, Steffen: Heimatdenken: Konjunkturen und Konturen. Statt einer Einleitung. In: Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.): *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2007, s. 11.

Následně zkoumám otázku, jak byly cesty německých vysídlenců v době studené války reflektovány v dobovém sudetoněmeckém mediálním diskurzu. Ptám se, jak bylo o těchto a z těchto cest referováno, jakými diskurzivními prostředky a postupy byla konstruována mediální realita nostalgického turismu vydavateli a vedoucími redaktory vysídleneckých časopisů v průběhu času a jak byly tyto mediální texty recipovány publikem.

Pracuji zde s mediálními obsahy vybraných vysídleneckých periodik⁸, které začaly vycházet na konci 40. let a mezi jejichž typické rysy patří jednak vázanost na určitou lokalitu/region, ve kterých recipienti časopisů už nežijí, vztahují se k nim ovšem jako ke *svému domovu*, jednak vázanost na vysídlenecké spolky a sdružení.⁹ Jejich významnou součástí byly informace o současném dění v Československu, resp. ve vybraném regionu. Do této kategorie se řadí také cestovatelské zprávy, které ze svých návštěv do redakcí zasílali čtenáři a čtenářky.¹⁰ Vedle těchto zpráv z cest, které odrážejí aktérskou perspektivu – představy, zkušenosti a zážitky cestujících a jsou z nich identifikovatelné turistické praktiky a praktiky vzpomínání, lze z těchto časopisů také vyčíst oficiální pohled na nostalgický turismus Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Vysídlenecké časopisy se tím řadí mezi jeden z nejdůležitějších pramenů¹¹ ke zkoumání tohoto specifického druhu turismu do střední a východní Evropy v době studené války a dokládají i jeho historické počátky.

Cesty německých vysídlenců do Československa jako specifický druh nostalgického turismu

Studium návratových cest německých vysídlenců z Československa skrze klasické turistické formy a praktiky by bylo komplikované. Dichotomické rozdělení mezi *domovem* a *cizinou* charakteristické pro dnes již tradiční antropologický přístup ke studiu turismu jako moderního rituálu, během kterého se lidé vzdalují mimo *domov*, aby unikli *profánní* každodenní rutině a přesunuli se do *sakrální* oblasti turistického zážitku,¹² zde neobstojí, protože domov je cílem cesty. Rovněž moment *autenticity* jako jeden z dalších znaků moderních turistických cest musí být v případě *Heimaturismu* redefinován, neboť oproti běžným turistům vysídlenci nehladají *autenticitu*

8 Klíčem k výběru analyzovaných periodik měla být jejich diverzita. Jednak mělo jít o časopisy, které se zaměřovaly převážně na urbánní a industrializovaný, nebo naopak rurální prostor, dále na tradičně turistické destinace, nebo místa, která stála mimo běžný turistický zájem, jednak o regiony sousedící jak s kapitalistickými, tak socialistickými zeměmi. Šlo o následující: *Karlsbader Zeitung*, *Aussiger Bote*, *Südmährer a Riesengebirgsheimat*.

9 KASTEN, Tilman: Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 22.

10 Pro další zjednodušení textu užívám generické maskulinum coby souhrnné označení mužů i žen.

11 SCHOLL-SCHNEIDER Sarah: „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften*, c. d., s. 237–255.

12 GRABURN, Nelson: The Anthropology of Tourism. *Annals of Tourism Research* 10, 1983, č. 1, s. 11–12.

cizího, nýbrž *autenticitu vlastního* – minulého životního světa, který ovšem při jejich návratu již neexistuje.¹³

V oblasti současného výzkumu turismu je *Heimat-turismu* blízký relativně nový koncept nostalgického turismu, který vychází z předpokladu existence zvláštního segmentu turistů, kteří spíše než *jiné* a *exotické* kultury vyhledávají kulturu *vlastní*, resp. svých předků.¹⁴ Nejčastěji uváděným příkladem nostalgického turismu jsou návratové cesty emigrantů. Zde je nutné vzít v úvahu jisté odlišnosti v případě německých vysídlenců, kteří jakožto koetniční migranti byli přesídlení do země, kde žije stejná etnická skupina a vztahují se k dřívější (v tuto chvíli již) *jinoetnické domovině*. Spíše než touhu po poznání (české) kultury hostitelské země lze očekávat zájem o část minulosti a kultury země, která se dle cestujících pojí s německým etnikem. Kvintesence těchto turistických cest je však v obou případech shodná, tvoří ji nostalgická touha (znovu) navštívit *známá* a *blízká* místa z minulosti. Do zorného pole teoretického instrumentária se tím do vzájemné souvislosti dostávají pojmy domova, cestování, paměti a nostalgie.

Nostalgie je dnes významnou součástí paměťových studií, vykládána je jako pocit „osobní ztráty a stesku po idealizované minulosti“, či „zkreslená veřejná verze určitého historického období.“¹⁵ Přestože čerpá z minulosti, je reakcí na přítomné obavy, které se lidé snaží zmírnit. Nostalgie tudíž není pouhým únikem do idealizované a nedosažitelné minulosti, je i kritikou přítomnosti a alternativou, jak se vypořádat se společenskými změnami v budoucnosti.¹⁶ V kontextu nucených migrací se nostalgie pojí s původním významem tohoto pojmu, tj. steskem po *ztraceném domově*¹⁷, který v sobě vždy skrývá i touhu po *dřívějších* a *lepších časech*,¹⁸ v případě německých vysídlenců z Československa po různých obdobích před rokem 1945, které nejčastěji spojovali se svým dětstvím a mládím. V rámci nostalgických cest je tak dle Andrewa Demschuka konfrontována silně idealizovaná imaginace domova, která žije v paměti vysídlenců, s přítomným transformovaným domovem.¹⁹

Svetlana Boym dále rozlišuje mezi reflexivní nostalgii, která je projevem touhy a stesku po ztracené minulosti a vztahuje se k individuální a komunikativní paměti

13 Proto je v případě návratových cest využíván koncept *navrátilce* Alfreda Schützeho, nikoliv *cizince*, v němž byly rozpoznány rysy běžného turistu. Na rozdíl od *cizince-turisty navrátilce* předpokládá, že cestuje do země, kterou důvěrně zná a orientuje se v ní, návrat proto přináší pocity *odstupu* a *odcizení*. Viz SCHÜTZ, Alfred: „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50, 1945, s. 369–376.

14 RUSSELL, Dale W.: Nostalgic Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 25, 2008, č. 2, s.103–116.

15 PICKERING, Michael – KEIGHTLEY, Emily: The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54, 2006, č. 6, s. 922.

16 ANGÉ, Olivia – BERLINER, David: Introduction: Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2015, s. 5.

17 Srov. DAVIS, Fred: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York – London: The Free Press, 1979, s. 1.

18 BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, s. XV.

19 DEMSHUK, Andrew: „Heimatlrauber“. *Westdeutsche Reiseerlebnisse im polnischen Schlesien vor 1970. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60, 2011, č. 1, s. 79–99.

a restorativní nostalgii, která představuje snahu o obnovu původního a ztraceného domova, je mýtotočrná a její aktéři ji chápou jako projekt pravdy a návrat k tradici.²⁰ Za projekt restorativní nostalgie lze považovat politiku vzpomínání a politické požadavky v podobě *práva na domov* vysídleneckých svazů a sdružení, které po roce 1945 vznikaly ve Spolkové republice a Rakousku. Vysídlenecké *elity* v tomto smyslu utvářely hnutí návratu založené na narativu kolektivně prožitého utrpení v důsledku *ztráty domova*, na který si činili morální, právní a politický nárok. Nabízí se tak otázka, *zda a jak* nostalgické cesty německých vysídlenecků byly využívány ve prospěch cílů restorativní nostalgie ve vysídleneckých časopisech.

Mimo turistický ráj

Počátky nostalgických cest německých vysídlenecků spadají do období, kdy na pozadí tzv. německého hospodářského zázraku překlenuli počáteční materiální nouzi v *novém domově*. Přibližně ve stejné době Československo po éře stalinistických omezení v cestovním ruchu začíná s vydáváním vstupních víz západoevropským cizincům.²¹ V první polovině 50. let se tak na stránkách vysídleneckých časopisů objevují první zprávy z cest čtenářů, kteří se za železnou oponu vydali. V této době převažuje negativní obraz zpustlých pohraničních obcí a měst mimo jiné i proto, že místa, do kterých se toužebně vraceli, zpravidla stála mimo běžné turistické cíle. Za ne zcela atraktivní a netypickou turistickou destinaci lze považovat poválečné Ústí nad Labem: „*Ústí bylo vším jiným než klasickou turistickou destinací: silně industrializované, za války zdevastované bombami, postižené téměř úplnou výměnou obyvatelstva během války a po ní*“²², napsala Frauke Wetzels. Pro vysídlenecky však bylo „místem touhy“²³ po návratu do míst dětství a mládí, které ovšem jakožto *navrátilci* nenašli. Jedna z prvních zpráv plná zklamání nejen z rodného Ústí vyšla v roce 1956:

„[...] a protože jsme chtěli ještě jednou vidět náš domov, jeli jsme po získání vstupního víza do Ústí. Mohu vám však říci, že jsme byli hluboce šokováni. Špina, špina a zase špina. Jednotné oblečení a Cikáni v našem městě! Nespokojenost, která by nemohla být větší. S jedním českým známým jsem mohl jet autem z Ústí do Telnice, Úžiny, Chlumce, Modlan, Bohusudova, Teplic, Duchcova, Mostu, Litoměřic, Terežina a Lovosic. Oči se nám zaleskly. Vesnice jsou téměř prázdné a zchátralé, nic se nekultivuje a všechno je zanedbané!“²⁴

20 BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*, c. d., s. 41.

21 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a výstehovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 53.

22 WETZEL, Frauke: Sehnsuchtsort Ústí nad Labem. Untersuchung von Reiseführern und Reiseberichten aus der Tschechoslowakei, der DDR und der BRD von 1945 bis 1990. In: Hoenic, Bianca – Walde, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 43.

23 HOENIG, Bianca – WALDE, Hannah: *Eden für jeden?*, c. d.

24 Stehen wir an einem Wendepunkt?: *Aussiger Bote* 8, 1956, č. 9, s. 333.

Jde jen o jednu z mnoha ukázek toho, jak bylo Ústí nad Labem mediálně reprezentováno skrze zprávy z cest čtenářů a cestovatelský žurnalismus redaktorů. Negativní vyobrazení spojované s nečistotou, zanedbáním, chátráním a ničením je symptomatické a současně binární k nostalgické představě a v časopisech medializované domovně před rokem 1945.²⁵ Poválečný úpadek a katastrofální stav byl odůvodňován nuceným vysídlením a příchodem nových obyvatel, kteří neměli k jejich *novým domovům* vztah. Nad příčinami vysídlení a nacistickou minulostí panuje ticho.²⁶ Ve zprávách se opakovaně objevuje kritika socialistické diktatury – Československo je vyobrazováno jako nesvobodná země, kde jsou obyvatelé sužováni diktátorským režimem, vysídlení naopak vystupují jako představitelé demokratické a hospodářsky vyspělejší západní země. Češi tak mohli zastupovat i roli oběti socialistické diktatury, současně však byl jejich osud interpretován jako *trest za vyhnání*. Figura nepřítel se mění také v případech, kdy je v cestovatelských zprávách zmiňováno romské obyvatelstvo, které je obviňováno z ničení pohraničních měst a obcí místo Čechů. Vysledovatelné jsou i úvahy o tom, že Češi si místo Romů přejí návrat dřívějších německých obyvatel.²⁷ Vysídlenecký tisk bez hlubší snahy pochopit migrační trajektorii, postavení a život romského etnika v československém pohraničí využíval různých rasistických komentářů ve prospěch vytvářeného obrazu *Sudet* jako místa zkázy a k podpoře pěstované představy o návratu vysídlelců.

Za turistickou kulisou

Bylo by možné předpokládat, že negativní mediální reprezentace pohraničních míst a jejich stigmatizace bude slábnout v případech tradičních turistických destinací, jako jsou Karlovy Vary, jejichž úpadek nebyl na rozdíl od Ústí nad Labem zdaleka tak razantní. Světoznámé lázně měly s nástupem socialistické diktatury primárně poskytovat lázeňskou péči pracujícímu lidu a sovětské *elitě*. Zlidovění a sovětizace lázní byla v 50. letech opakovaným terčem kritiky, Karlovy Vary ztratily podle mnohých pisatelů původní význam světových lázní. První informace z návštěvy lázní byly uveřejněny již v roce 1952:

„Ptáte se, kde jsme bydleli? V hotelu Central, dříve Loib, na Divadelní náměstí. Moc hezky, v prvním patře, v nádherném pokoji s balkonem a koupelnou, ale jet už tam nikdy znovu nechci. Všechno je jiné, jen voda zůstala stejná. Svou domovinu už byste nepoznali. Nové lázně stojí stále na stejném místě, ale vše jiné, už ne tak hezké. Zlatý strom byl již po x-té vyklizen, stojí mimo provoz. Ráj také, obecně mnoho velkých

25 Srov. NOSKOVÁ, Jana – KREISSLOVÁ, Sandra: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasetn, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften*, c. d., s. 199–235.

26 PAVLÁSEK, Michal: Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslávie a odsunu Němců z Československa. *Slovenský národopis* 70, 2022, č. 1, s. 73–74.

27 Srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: „Dorodoci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlelců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách. *Český lid* 107, 2020, č. 4, s. 439–468.

*lázeňských domů stojí prázdných a chátrají. Stará Louka vypadá děsivě, vše je vyklizené, rozbité, špinavé, cesty jsou neudržované, žádné lavičky, vše je pryč, žádná prosperující ulice, žádná tržnice, ta vyhořela, stojí už jen betonové zdi.*²⁸

Cestovatelské zprávy s negativním hodnocením recentního stavu a podmínek staré vlasti s projevy antikomunismu a antičechismu převažovaly až do 60. let. V této době do redakce *Karlsbader Zeitung* začínají přicházet zprávy, ve kterých cestující sdílejí i kladné cestovatelské zkušenosti a zážitky. Redaktoři se rozhodli na tento trend, se kterým nesouhlasili, reagovat. Vysídlenci se tak dle jejich rad neměli nechat ošálit polzátkem na povrchu, ale nahlédnout i za turistickou kulisu lázeňské zóny:

*„Podle různých zpráv, které jsme v poslední době obdrželi, působily Karlovy Vary v létě 1964 úžasným dojmem. Cesty a parky jsou udržované, domy opravené apod. Krajan, který vyšel s fotoaparátem ven a za úkol si stanovil, podívat do vnitřních dvorů a vyfotit domy zezadu, došel ovšem úplně k jinému závěru. Poskytl nám celou sérii fotografií, které ukazují Starou Louku nikoliv z promenády, ale zezadu. A jak tyto nevyvratitelné záběry vypadají (jak známo fotky nelžou a nepřehánějí), snad nemůže být ani pravdou. Zřícené komíny, vytržená okna, zchátralé štíty, poškozené střešní krytiny apod. [...] Doporučujeme proto všem našim krajanům, kteří cestují domů, aby se podívali za čerstvě vybilenou fasádu na zadní strany domů.*²⁹

Mezi běžným a nostalgickým turismem

Návraty vysídlenců zažívaly rozmach s rokem 1964, což souviselo s předcházejícími reformními a liberalizujícími opatřeními turistických styků s nesocialistickými zeměmi v Československu.³⁰ V této době se hromadily cestovatelské zprávy, které dokládají, že v pozici klasických turistů byli vysídlenci často spokojeni – kvalitu ubytování, stravování či jiné služby za nízké ceny si pochvalovali a je jistě překvapivé, že nebyly vždy etnocentricky srovnávány se „západními standardy“.³¹ Mohlo to souviset jednak s tím, že v hostitelské zemi probíhaly snahy o modernizaci a zkvalitnění turistických služeb, v kontextu nostalgického turismu jednak s tím, že mnozí cestující došli k mentálnímu zpracování a smíření se ztrátou domova.³² Vysídlenecký tisk byl k této druhé cestovatelské vlně jako i v předchozích letech skeptický a cestování do Československa nedoporučoval:

28 Was man von „drüben“ hört. *Karlsbader Badeblatt* 1, 1951, č. 2, s. 4.

29 Karlsbad heute. *Karlsbader Zeitung* 14, 1964, č. 17, s. 275.

30 Srov. ŠÍPEK, Ladislav – DROZEN, František: Nástin politiky cestovního ruchu v Československu od 40. let do 80. let 20. století. In: Štemberk, Jan a kol.: *Kapitoly z dějin cestovního ruchu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov – Vysoká škola obchodní v Praze, 2012, s. 46.

31 V případě domovských cest do Polska převažovala naopak negativní a etnocentrická kritika služeb hostitelské země, srov. STENNERT, Doris: Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben. Aspekte des „Heimweh-tourismus“ dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatzer. In: Dröge, Kurt (ed.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. München: Oldenbourg, 1995, s. 87–88.

32 DEMSHUK, Andrew: „Heimaturlauber“, c. d., s. 79–99.

„V posledních týdnech jsme obdrželi velké množství zpráv o návštěvách jižní Moravy. Snažíme se zveřejňovat alespoň ty nejdůležitější části těchto dopisů, protože obsahují mnoho podrobností, které stojí za to vědět o současné situaci, a především o stavebním vývoji našich domovských obcí a mohou tak být zajímavé pro celé vesnické společenství. [...] všem těmto zprávám [je] něco společného: hluboké zklamání, které každého z našich krajanů přemohlo, když dnes po osmnácti letech vkročil do zcela chátrající, zpustošené a částečně zničené krajiny své domoviny. Z našich krásných vesnic se stala pole ruin, udržované obecní pole, louky a vinice jsou zčásti přiděleny a nešetrně obdělávány kolchozy, zčásti jsou zarostlá plevelem a zpustošená. Je tedy oprávněné se ptát: mají naši krajané zapotřebí si za těchto okolností návštěvou ničit krásnou vzpomínku na svůj domov? Cestou za železnou oponu, ve které najednou – za vysoké poplatky! – otevřeli malé dveře, aby získali devizy? Neboť to nebyla dobročinnost nebo náhlá láska k vyhnancům, která přiměla českou vládu k otevření hranic, ale pouze naděje na bohatý tok tolik potřebných deviz.“³³

V posuzování cest do Československa opět převážilo politicko-ideologické angažmá redaktorů vysídleneckých časopisů. Vysídlení měli být chráněni od zklamání z recentního stavu domova, jehož obraz coby místa devastace a zmaru samy časopisy re-produkovaly. Nostalgické návštěvy byly odmítány, role nostalgických turistů byla degradována na nositele deviz. Vysídlení se neměli podílet na podpoře „totalitního režimu“ svou „západní měnou“ a podle stanovených kritérií byly akceptovatelné pouze naléhavé návštěvy nemocných příbuzných.³⁴ Jen ojediněle se objevily články podobné tomu, jenž byl uveřejněn v *Riesengebirgsheimat* v roce 1965. Jeho autor, zřejmě německý Žid, zde návštěvy domova otevřeně obhajoval, proti kritice socialistické diktatury neváhal jako protiargument připomenout nacistickou minulost:

„Jsem přesvědčený, že většina návštěvníků ČSR nejezdí domů kvůli ‚závislosti na cestování, potěšení a zvědavosti‘, ale že motivy jsou výhradně duchovní povahy. Ten, kdo jede domů, chce znovu navštívit místa odpočinku svých drahých zesnulých, znovu se procházet lesy, loukami a poli, znovu vidět hory a údolí, které jako svědci šťastného dětství a mládí žijí v našich srdcích nesmazatelně dál! Ač nás tam potkávají cizí lidé, ač tam zchátraly domy, domácí půda a příroda, kterou utvářeli naši otcové, stromy, které jsme zasadili, se neodcizili ani přes dlouhé odloučení. Vždyť kdo by nechtěl znovu obejmout svou matku, kterou už dvacet let neviděl? [...] Nikdo z nás jistě nikdy nezapomene na brutální vyhnání z naší rodné půdy a rána, která nám byla způsobena, se může zcelit, ale nikdy ne úplně zahojit. Ale my Němci bychom neměli přehlížet a měli upřímně přiznat, že jsme v době neblaze proslulého hitlerovského systému zasadili nevyhlášené rány jiným národům, že na německé půdě léta kouřily plynové

33 F. B.: Ein offenes Wort an unsere Landsleute. *Der Südmährer* 16, 1964, č. 1, s. 2.

34 N. N.: Der Besucher-Strom in die Tschechei. *Aussiger Bote* 16, 1964, č. 1, s. 3.

komory, miliony nevinných bylo krutě umučeno k smrti, že jsme téměř do všech evropských zemí přinesli válečné pochodně a tím jsme uvalili půlku lidstva do mizérie.“³⁵

Svým obsahem ojedinělý text prolomil ticho a připomněl segment historie, který byl jinak v časopisech *aktivně zapomínán*.³⁶ Článek však zůstal bez jakéhokoliv komentáře, nedočkal se ani žádné pozdější reakce, nad tím, z jakého důvodu prošel redakční cenzurou, lze jen polemizovat. Hlasů protivníků, kteří kritizovali negativní vyobrazování *domovských* měst a obcí, bylo publikováno o něco málo více. Obvykle na ně následovala odpověď ze strany redakce obhajující v časopisech dominující stanovisko, které mělo publikum přimět k „preferovanému čtení“.³⁷ Opoziční názory bývaly označovány jako *rozvracečské* a *neobjektivní*, které mohl napsat jen někdo, kdo neznal vzhled měst a obcí před nuceným vysídlením.³⁸ Co do počtu marginální zprávy jsou dokladem, že část čtenářů se od převažujících ideologických mediálních obsahů odkláněla a lze je pokládat za významný korektiv v časopisech panujícího diskurzu. Paradoxem také bylo, že se zintenzivněním turistického ruchu do Československa se začaly uveřejňovat inzeráty německých cestovních kanceláří, které nabízely vysídlenčům hromadné autobusové zájezdy, včetně cestovních a vízových informací, jež měly cestování do Československa usnadnit. Od počátku vzniku časopisů existovala také informační závislost na zkušenostech těch, kteří již cestu do Československa podnikli, a redaktoři časopisů proto žádali o zasílání zpráv do redakce. Články obsahující informace a rady potřebné k možnému vycestování a pobytu ve světle těch, které varovaly a odrazovaly od návštěv Československa, byly jen další ukázkou ambivalentního postoje, který k nostalgické turistice vysídlenecké časopisy, resp. Sudetoněmecké krajanské sdružení zaujímal.³⁹

Závěr

Vysídlenecká periodika jakožto klasická tištěná média jsou specifickým druhem pramene, který nelze považovat za neutrální a nezávislý zdroj informací (a to ani o cestách do Československa), přestože se redakce čtenářstvu prezentovaly jako objektivní zprostředkovatel informací. Tyto tiskoviny sloužily úzce vymezené skupině a byly zaměřeny na její kolektivní potřeby. Mediální obsah zde byl konstruován a vybírán tak, aby podporoval a reprodukoval představu společně prožité minulosti a kolektivního traumatu, vytvářel pocit integrity a exkluzivity „osudového společenství“ – jejich

35 GOLDMANN, Alois: Fahren wir den Tschechen zuliebe in die alte Heimat? *Riesengebirgsheimat* 19, 1965, č. 2, s. 42.

36 ASSMANN, Aleida: Canon and archive. In: Erll, Astrid - Nünning, Ansgar (eds.): *A companion to cultural memory studies*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, s. 98.

37 HALL, Stuart: Encoding/Decoding. In: Hall, Stuart - Hobson, Dorothy - Lowe, Andrew - Willis, Paul: *Culture, media, language: Working Papers in Cultural Studies 1972-1979*. London: Routledge, 1996, s. 117-127.

38 BOHMANN, Alfred: Haltung bewahren! *Aussiger Bote* 6, 1954, č. 9, s. 275-277; Zur Kur in Karlovy Vary. *Karlsbader Zeitung* 21, 1971, č. 7, s. 153.

39 SCHÖPKA, Toni: Wie es daheim aussieht. Zu Besuch in Weheditz. *Karlsbader Zeitung* 24, 1974, č. 6, s. 160.

komunikační strategie byla silně ovlivněna restorativní nostalgií. Součástí této mediální politiky bylo vtáhnutí publika do své hry tím, že se na tvorbě časopisů podíleli např. zasíláním cestovatelských zpráv.

Ani zprávy o a z nostalgických cest vysídlenců tak nebyly prosty ideologické manipulace; selektivně byly publikovány převážně negativní zprávy z cest do východoevropské země, které mohly být využívány jako argument v prosazování *práva na domov*. Od svého počátku se v nich odráží propagandistické a ideologické soupeření Západu s Východem v době studené války, neboť myšlenka návratu byla podmíněna porážkou socialistické diktatury. Tyto argumentace se nemění ani v době, kdy v západoněmecké společnosti poválečný mainstreamový historický narativ ustupoval do pozadí. Na počátku 70. let byl vytlačen novou verzí německé minulosti, kde dominovaly dějiny Třetí říše se svými nacistickými zločiny,⁴⁰ ve vysídlenecké publicistice se však proti smířlivým gestům ve vztazích mezi západním Německem a východní Evropou vymezovali a na svém zahraničněpolitickém požadavku *práva na domov* trvali i nadále.⁴¹ Jak uvádí Erik Franzen, „*vyhnanecký diskurz byl a nadále zůstává viktimizací diskurzem*“.⁴² Otázkou pro další zkoumání zůstává, k jakým změnám v tomto ohledu dochází po pádu železné opony, kdy nostalgické cesty vysídlenců zaznamenávají svůj další rozmach a diskuse nad česko-sudeto/německou minulostí vstupují v demokratických podmínkách do kvalitativně nové etapy.

Z analyzovaných periodik ve sledovaném období se dále ukazuje, že konstruovaná mediální sdělení nebyla publikem vždy jednoduše recipována, naopak mohla být odmítána a aktivně vyjednáována.⁴³ Z některých pisatelských zpráv a redakčních komentářů je zjevné, že někteří ze čtenářů dokázali dekodovat vepsanou ideologii v jazyce časopisů a zaujali k ní kritický postoj. Právě tyto marginální zprávy jsou významným korektivem v časopisech dominujícího diskurzu. Přibližně od 60. let jsou čím dál častěji k dispozici také cestovatelské zprávy, které podávají věcné popisy cestovatelských zkušeností a zážitků bez exaltovaných projevů antikomunismu a antičechismu a některé aspekty cestování a znovu shledání s *bývalým domovem* jsou zde líčeny pozitivně. Z analytického hlediska tyto texty poskytují důležitý materiál k možnému lepšímu pochopení cestovatelských praktik a praktik vzpomínání a toho, jakou roli v těchto prózách hraje nostalgie. Obdobně fungují orálně-historické rozhovory,

40 MOELLER, Robert G.: War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany. *The American Historical Review* 101, 1996, č. 4, s. 1034.

41 SALZBORN, Samuel: Vlast bez hranic. Zahraničněpolitické koncepty německých vysídleneckých svazů. *Politická revue* 9, 2003, s. 91, dále srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecké publicistice na příkladu periodik *Aussieger Bote* a *Bruenner Heimatbote*. *Národopisná revue* 31, 2021, č. 1, s. 19–41.

42 FRANZEN, Erik K.: Sudetendeutsche Tage als Gedenkstätten!? Die Erinnerung an NS-Diktatur und Krieg in politischen Reden von Vertretern der Sudetendeutschen Landsmannschaft 1950–1955. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen: Klartext, 2005, s. 219.

43 HALL, Stuart: Encoding/Decoding, c. d.

které přibližují prožitek hledání rodinných stop a minulosti, a to, že se někteří vysídlenci přes prvotní zklamání a kulturní šok do země vraceli pravidelně i se svými potomky a zejména po roce 1989 se z něj stal i *dovolenkový domov (Urlaubheimat)*, jak ukázal v dnes již klasické studii Albrecht Lehmann.⁴⁴ Zda jde i pro následující generace vysídlenců narozených již ve Spolkové republice nebo v Rakousku o nostalgii poháněné cesty, resp. je o nich možné přemýšlet jako o *historických nostalgických turistech*, kteří chtějí navštívit idealizované kulturní prostředí, které znají nepřímou vzpomínkou a vyprávění jiných lidí a je spojeno s *domovem* jejich předků⁴⁵, je nutné podrobit dalšímu zkoumání.

Literatura a prameny

- ANGÉ, Olivia – BERLINER, David: Introduction: Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2015, s. 1–15.
- ASSMANN, Aleida: Canon and archive. In: Erll, Astrid – Nünning, Ansgar (eds.): *A companion to cultural memory studies*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, s. 97–108.
- BOHMANN, Alfred: Haltung bewahren! *Aussiger Bote* 6, 1954, č. 9, s. 275–277.
- BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- COSTADURA, Edoardo – RIES, Klaus – WIESENFELDT, Christiane: Heimat global: Einleitung. In: Costadura, Edoardo – Ries, Klaus – Wiesenfeldt, Christiane (eds.): *Heimat global. Modelle, Praxen und Medien der Heimatkonstruktion*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2019, s. 11–42. <https://doi.org/10.14361/9783839445884-002>
- CZAKAN, Leo: Briefe an die Heimat. *Südmäher* 5, 1949, August, s. 60.
- DAVIS, Fred: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York, London: The Free Press, 1979.
- DEMSHUK, Andrew: „Heimaturlauber“. Westdeutsche Reiseerlebnisse im polnischen Schlesien vor 1970. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60, 2011, č. 1, s. 79–99.
- DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung. In: Donig, Natalia – Flegel, Silke – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Heimat als Erfahrung und Entwurf*. Münster: LIT, 2009, s. 13–31.
- F. B.: Ein offenes Wort an unsere Landsleute. *Der Südmäher* 16, 1964, č. 1, s. 2.
- FRANZEN, Erik K.: Sudetendeutsche Tage als Gedenkstätten!? Die Erinnerung an NS-Diktatur und Krieg in politischen Reden von Vertretern der Sudetendeutschen Landsmannschaft 1950–1955. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen: Klartext, 2005, s. 197–219.

44 LEHMANN, Albrecht: *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck, 1991.

45 RUSSELL, Dale W.: *Nostalgic Tourism, c.d.*, s. 104.

- GEBHARD, Gunther – GEISLER, Oliver – SCHRÖTER, Steffen: Heimatdenken: Konjunkturen und Konturen. Statt einer Einleitung. In: Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.): *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2007, s. 9–56.
- GOLDMANN, Alois: Fahren wir den Tschechen zuliebe in die alte Heimat? *Riesengebirgsheimat* 19, 1965, č. 2, s. 42.
- GRABURN, Nelson: The Anthropology of Tourism. *Annals of Tourism Research* 10, 1983, č. 1, s. 9–33.
- GREVERUS, Ina-Maria: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1972.
- HALL, Stuart: Encoding/Decoding. In: Hall, Stuart – Hobson, Dorothy – Lowe, Andrew – Willis, Paul: *Culture, media, language: Working Papers in Cultural Studies 1972–1979*. London: Routledge, 1996, s. 117–127.
- HOENIG, Bianca – WALDE, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 11–40. <https://doi.org/10.14220/9783737009843>
- Karlsbad heute. *Karlsbader Zeitung* 14, 1964, č. 17, s. 275.
- KASTEN, Tilman: Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 9–38.
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlenců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídlenecích periodikách. *Český lid* 107, 2020, č. 4, s. 439–468. <https://doi.org/10.21104/CL.2020.4.02>
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecích publicistice na příkladu periodik *Aussiger Bote* a *Bruenner Heimatbote*. *Národopisná revue* 31, 2021, č. 1, s. 19–41.
- MOELLER, Robert G.: War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany. *The American Historical Review* 101, 1996, č. 4, s. 1008–1048. <https://doi.org/10.2307/2169632>
- N. N.: Der Besucher-Strom in die Tschechei. *Aussiger Bote* 16, 1964, č. 1, s. 3.
- NOSKOVÁ, Jana – KREISSLOVÁ, Sandra: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 199–235.
- PAVLÁSEK, Michal: Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslávie a odsunu Němců z Československa. *Slovenský národopis* 70, 2022, č. 1, s. 69–91. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.06>
- PICKERING, Michael – KEIGHTLEY, Emily: The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54, 2006, č. 6, s. 919–941.

- RUSSELL, Dale W.: Nostalgic Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 25, 2008, č. 2, s. 103-116. <https://doi.org/10.1080/10548400802402271>
- RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- SALZBORN, Samuel: Vlast bez hranic. Zahraničněpolitické koncepty německých vysídleneckých svazů. *Politická revue* 9, 2003, s. 89-99.
- SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 237-255.
- SCHÖPKA, Toni: Wie es daheim aussieht. Zu Besuch in Weheditz. *Karlsbader Zeitung* 24, 1974, č. 6, s. 160.
- SCHÜTZ, Alfred: „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50, 1945, s. 369-376.
- Stehen wir an einem Wendepunkt? *Aussiger Bote* 8, 1956, č. 9, s. 333.
- STENNERT, Doris: Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben. Aspekte des „Heimwehtourismus“ dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatzer. In: Dröge, Kurt (ed.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in und aus dem östlichen Europa*. München: Oldenbourg, 1995, s. 83-93.
- ŠÍPEK, Ladislav – DROZEN, František: Nástin politiky cestovního ruchu v Československu od 40. let do 80. let 20. století. In: Štemberk, Jan a kol.: *Kapitoly z dějin cestovního ruchu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, Vysoká škola obchodní v Praze, 2012, s. 45-68.
- Was man von „drüben“ hört. *Karlsbader Badeblatt* 1, 1951, č. 2, s. 3-4.
- WETZEL, Frauke: Sehnsuchtsort Ústí nad Labem. Untersuchung von Reiseführern und Reiseberichten aus der Tschechoslowakei, der DDR und der BRD von 1945 bis 1990. In: Hoenig, Bianca – Walde, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 43-62. <https://doi.org/10.14220/9783737009843.43>
- Zur Kur in Karlovy Vary. *Karlsbader Zeitung* 21, 1971, č. 7, s. 153.

Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně. Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století

For Us Country Folk Every Visit to Prague Is Sacred: Imaginaries and Policy in the Recreational Activities of Agricultural Workers in the Late 1940s and Early 1950s

PhDr. Roman Doušek, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
dousek@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0002-6615-8738

Abstract

This study deals with the overnight tourist trips that the United Union of Czech Agricultural Workers organized for agricultural workers in the late 1940s and the early 1950s. It examines how two groups of ideas influenced how such recreational trips unfolded. The first centered around the effects of organizers' efforts to make recreation a social-constructive tool of the Czechoslovak state and an ideological tool of the Communist regime. Imaginaries of the countryside and its inhabitants also influenced the planning of these trips. This study understands both groups of ideas as a part of the period under study's social imagination, which according to Charles Taylor encompasses ideas about the arrangement of society and expectations about how it functions. The view from the other side, that is, how the vacationers experienced their holidays, demonstrates how successful the organizers were in meeting their goals and also reveals the sources of contemporary imaginaries of the countryside and its inhabitants.

Keywords

Recreation – imaginary of the countryside – social imagination – United Union of Czech Agricultural Workers – Czechoslovakia – 1940s – 1950s

Acknowledgment / Funding

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstruktivní vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

Úvod

Když v roce 2015 bilancoval Adam T. Rosenbaum výsledky výzkumů volnočasového cestování ve východní Evropě v dobách komunistických režimů, mohl odkazovat zejména na výzkumy týkající se Sovětského svazu, NDR a Jugoslávie. Sám poptával poznání vztahu režimu k rekreaci i v ostatních státech východního bloku, včetně Československa.¹ Od té doby se mnohé změnilo. Byla publikována monografie o cestovním ruchu v protektorátu Čechy a Morava, který představuje prolog pozdější doby,² monografie o odborových rekreacích v letech 1948–1968,³ souborné pojednání o vztahu režimu k cestování a cestovnímu ruchu⁴ a řada dílčích studií.⁵ Tyto texty se věnovaly zejména historickému vývoji a ekonomickým souvislostem cestovního ruchu ve vymezených tematických celcích, případně jeho právnímu ošetření, tedy zejména limitům cestování. Z hlediska účastníků hlouběji vstupovaly do problematiky některé texty postihující prožívání cestování.⁶

V kontextu komunistických režimů střední a východní Evropy bylo volnočasové cestování nejvíce nahlíženo z hlediska jeho role při tvorbě identit, jako konzumní chování, či jako legitimizační nástroj režimů.⁷ V českém prostředí se takové pozornosti dostalo již dříve související problematice chatařství a chalupářství. Diskutovány byly autory jako symbol prohlubující se individualizace 70. a 80. let, která byla v Československu spojována s konzumními vzorci a únikem před veřejným životem, anebo jako vytváření soukromého prostoru, který režim občanům umožňoval.⁸ Jak dokládá Cathleen Giustino, obdobné úniky před každodenností i ideologií mohly poskytovat také

- 1 ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist East Europe. *Journal of Tourism History* 7, 2015, s. 174. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2015.1062055>
- 2 JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha: Karolinum, 2018.
- 3 ČORNEJOVÁ, Alžběta: *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1969*. Praha: Academia, 2014.
- 4 MÜCKE, Pavel: Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 47–144.
- 5 Např. texty zařazené do MÜCKE, Pavel – KRÁTKÁ, Lenka (eds.): *Turistická odysea*, c. d.
- 6 Např. KADEROVÁ, Radmila: Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova moravsko-slezského pomezí. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea*, c. d., s. 450–482. Srov. LEMMEN, Sarah: Travelling second class. Czech tourists between national identity and Europeaness in Cairo, 1890s–1930s. *Journal of Tourism History* 15, 2023, s. 3–19. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2022.2148759>
- 7 ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism, c. d.
- 8 Srov. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON, 2001; BREN, Paulina: Weekend Getaways: The Chata, the Tramp, and the Politics of the Private Life in the Post-1968 Czechoslovakia. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg, 2002, s. 123–140; SCHINDLER-WISTEN, Petra: *O chalupách a lídech. Chalupářství v českých zemích v období normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2017.

návštěvy režimem zpřístupněných českých hradů a zámků.⁹ Pokud se vrátíme k samotným rekreacím a volnočasovému cestování, zůstává ve vztahu mezi nimi a socialistickou společností v Československu mnohé neznámé. Týká se to právě jejich využívání ze strany režimu jako legitimizačního, či disciplinačního nástroje, jako prebendy ze společenské smlouvy mezi ním a obyvatelstvem, ale také toho, jak volnočasové cestování a rekreace odrážely, resp. vytvářely společnost v idejích a náladách, v materiálních možnostech, strukturovaly žitý čas i prostor republiky atp.

Z těchto témat následující text prozkoumává rekreace v kontextu společenských idejí. Vychází z tezí, že rekreace a turismus měly vždy vliv na tvorbu identit jako sociálních konstruktů,¹⁰ zároveň rekreace jako služba odrážela představy o svých účastnících. Na příkladu rekreací organizovaných pro obyvatele venkova Jednotným svazem českých zemědělců (dále JSČZ) v letech 1946–1951 tak text nejprve sleduje, jak se do jejich podoby promítly představy o nové společnosti, ale také imaginace venkova a zemědělců. Následující část textu se zaměřuje na poznání toho, jak aktéři prožívali rekreaci, jak reagovali na její sociálně konstruktivní a politické cíle a zda měla rekreace vliv na jejich pozdější postoje i aktivity. Z těchto úhlů směřovaný pohled na rekreaci zemědělců by nás měl zajímat z několika důvodů: Nejen, že mapuje rekreace a jejich politické využívání v počátcích komunistického režimu, ale také nám osvětluje dobové vztahy k venkovskému obyvatelstvu, stejně jako postoje části dobových aktérů k utopickým vizím komunismu. Než však přistoupím k hlavním částem textu, budu věnovat pozornost problematice imaginace venkova a některým souvisejícím konceptům, klíčovými k řešení výše uvedených výzkumných otázek, a pochopitelně také historii rekreací JSČZ. Studie čerpá z fondů JSČZ uložených v Národním archivu v Praze a svazových periodik Zemědělské noviny a Beseda venkovské rodiny.

Imaginace venkova a společnosti

Česká společnost druhé čtvrtiny 20. století sdílela více imaginárních venkovů a vesničanů, které se pohybovaly od apoteózy po opovržení.¹¹ Nešlo ale jen o obsahovou různorodost. Na jednu stranu imaginace popisovala vesničany jako izolovanou, specifickou sociální skupinu, spojovanou s materiální i mentální zaostalostí, ale také nezkažeností. Takové historické imaginace¹² měly mnoho společného s imaginací jiných, které byly zkoumány zejména v koloniálním kontextu.¹³ Na stranu druhou od začátku

9 GIUSTINO, Cathleen M.: Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Giustino, Cathleen M. – Plum, Catherine J. – Vari, Alexander (eds.): *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York: Berghahn, 2012, s. 48–72.

10 Např. PALMER, Catherine: An Ethnography of Englishness. Experiencing Identity through Tourism. *Annals of Tourism Research* 32, 2005, s. 7–27. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.006>

11 Srov. BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis, 1937, s. 105–106.

12 Srov. MIKULEC, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha: Historický ústav, 1993.

13 Týká se to původu a významu těchto imaginací, ať již je někteří badatelé hledali v psychických potřebách

19. století existovaly představy, které vesničany začleňovaly do vyššího celku českého národa. Jednalo se např. o představy ohledně jeho venkovského původu¹⁴ či lidové kultuře, které nalézaly uplatnění v konstrukcích národních dějin a identity. Vtělení venkovanů do moderních evropských národů popsal na příkladu Francie Eugen Weber. Podle něj modernizační proces politizování a integrování všech obyvatel Francie do národního celku musíme nahlížet jako politický projekt francouzského státu konce 19. století, který doprovázela ztráta lokální identity vesničanů.¹⁵ I když tyto jeho závěry byly relativizovány z mnoha úhlů pohledu, nejpodnětněji ve smyslu, že proces národního sjednocování nelze vnímat pouze jednostranně, neboť národní identita nebyla vnucena, ale spíše se jednalo o její „vyjednávání a selektivní přisvojování“,¹⁶ pokazuje Weber na důležitou změnu sociálního kontextu a identitární dynamiku moderních evropských populací. Tu známe i z našeho prostředí. Stejný výsledek přineslo české národní hnutí. To ale nebylo zaštitěno státem jako ve Francii, nýbrž vedlo od skupin intelektuálů-vlastenců¹⁷ až k samostatnému národu, prorůstajícímu všechny společenské vrstvy. Podle Benedicta Andersona byly takové empirii se vymykající národní celky konstruovány jako „imagined community“, jejíž členové se díky vlivu tisku a médií považovali za součást národa a sdíleli identitu stejně jako zájmy.¹⁸ Charles Taylor však poukazuje na to, že imaginace hrály a hrají větší roli. Jeho koncept „social imaginary“ (dále sociální imaginace) zahrnuje nejen představy ohledně sociálního uspořádání, ale také smysl sociálních praktik či sdílenou legitimitu. Tím má „na mysli [...] způsoby, jakými si lidé představují svou sociální existenci, jak zapadají mezi ostatní, jak probíhají věci mezi nimi a jejich bližními, jaká očekávání jsou obvykle naplňována a jaké hlubší normativní představy a obrazy jsou základem těchto očekávání.“¹⁹

Využití konceptu sociální imaginace v následujícím textu je přínosné hned z několika důvodů. Jednak poukazuje na to, že zkušenosti s fungováním společnosti jedinec získával na úrovni konkrétních sociálních praktik, ale také ideji, na jejichž komplexnost ve společnosti pojem odkazuje a zároveň nás přivádí do prostředí moderních společností, složených z různých sociálních skupin, v nichž zkušenost se sociálním celkem a jeho fungováním musela být zprostředkována.

jedince, či ve snaze po uspořádání sociálního světa viděné ze sociálně psychologických, či antropologických pozic, ale také jako např. vyjádření mocenských vztahů mezi skupinami. Srov. např. KNIGHTS, Mark: Historical stereotypes and histories of stereotypes. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 242–254.

14 RAK, Jiří: *Bývalí Čechové.. České historické mýty a stereotypy*. Praha: Nakladatelství H&H, 1994, s. 83–95.

15 WEBER, Eugen: *Peasants Into Frenchmen. The Modernisation of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

16 FORD, Caroline: Peasants Into Frenchmen Thirty Years After. *French Politics. Culture & Society* 27, 2009, s. 89.

17 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: H&H, 1996, s. 118–119.

18 ANDERSON, Benedict R. O'G.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, 1991 [1983].

19 TAYLOR, Charles: *Modern Social Imaginaries*. Durham – London: Duke University Press, 2004, s. 23.

Pokud se vrátíme do Československa, druhá polovina 40. let přinesla do představ o uspořádání a fungování společnosti mnohé obraty. Týkalo se to i pozice vesničanů. Po roce 1948 měl antagonismus městského a venkovského obyvatelstva nahradit spolupracující dělnicko-rolnický svazek. Imperativ společenské rovnosti legitimizoval socializaci vesnice, spočívající v kolektivizaci, zemědělské velkovýrobě, třídním boji a politické indoktrinaci rolníků. Právě ty totiž měly odstranit politickou, ekonomickou a technologickou zaostalost venkova. A i když všichni vesničané nemuseli souhlasit, začali postupem doby zjišťovat, jak se věci ve státě mají.

Původní imaginace vesnice však ze společnosti nezmizely. Obecně řečeno, spíše než o úplném přepsání sociální imaginace je vhodné hovořit o jejím převrstvování. Staré představy se míchaly s novými, a i když mohly být vzájemně rozporuplné, sociální praktiky určovaly stejně. A právě vztah takto mnohvrstevnaté sociální imaginace na jedné straně a vznik, průběh a prožívání rekreace na straně druhé je předmětem zkoumání tohoto textu.

JSČZ a rekreace zemědělců

První úvahy ohledně rekreace pro zemědělce se objevily v osvětových kruzích první republiky. Vycházely z myšlenek rovnosti lidské práce a nutnosti zlepšení sociálních podmínek zemědělců. Neschopnost odpoutat se od dobových představ o rekreaci v čisté přírodě a zemědělcově práci v téměř prostředí ale vedla pouze k požadavkům úlevy od dřiny, zlepšení nevyhovujícího bydlení vesničanů a rozvoje jejich společenského i kulturního života, jak obecně požadovala dobová osvěta.²⁰ Pobytovou rekreaci pro zemědělce i její nahlížení v politickém kontextu přinesla až protektorátní doba, když byla jako forma sociální péče o pracující dělníky vztažena i na ty zemědělské a zároveň byla prezentována jako výdobytek stávajícího zřízení.²¹

Tentýž posun k sociálněpolitické strategii státu opakovala rekreace zemědělců ve druhé polovině 40. let. Na začátku stálo rozhodnutí ministerstva zemědělství z roku 1946 uspořádat léčebný pobyt v lázních v rámci sociální péče o tzv. malozemědělce z krajů nejvíce postižených válkou. Vyčleněny byly prostředky pro 127 osob a realizací byl pověřen Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ),²² který jako zájmová organizace českých zemědělců představoval partnera vlády v rezortních otázkách, a ta na něj mohla z tohoto titulu přenášet vybranou agendu.²³

20 REICH, Edvard: Rekreace zemědělců. In: Týž: *Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky*. Praha: Masarykův lidový ústav, 1931, s. 74–88.

21 Národní filmový archiv. Rekreace zemědělců v zotavovně Jarov. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=bObl2F3MoRE> (cit. 1. 11. 2023).

22 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

23 Začal vznikat na jaře 1945 na strukturách protektorátního Svazu zemědělství a lesnictví. Transformace byla oficiálně ukončena 1. ledna 1946 vznikem JSČZ, zákonný rámec svého fungování však svaz získal až ve druhé polovině roku 1947. I přes akceptaci komunistického prvenství ve státě se již během roku 1948 začala objevovat kritika vůči JSČZ, která vyústila v březnu 1952 v rozpuštění svazu. KUPROVÁ, Renata: Jednotný svaz českých zemědělců. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 26, 2018, s. 118–134.

Obr. 1. Inscenovaná fotografie rekreatantek (zemědělských matek početných rodin) v Národním muzeu. 25. 1. 1949. Foto ČTK / B. Parbus.

Na základě dalších ministerských pověření začal JSČZ od ledna 1948 pořádat v Praze pravidelné týdenní pobyty zemědělců a od ledna 1949 rekreace zemědělských matek početných rodin.²⁴ Program obou rekreací byl téměř totožný.²⁵ Na jaře 1949 uspořádal JSČZ ve spolupráci s ČEDOKem pro obyvatele venkova poznávací akci „Tři dny v Praze“. Vycházela ze zkušeností s podobným formátem, který cestovní kancelář realizovala nepřetržitě od roku 1933.²⁶ Vybraným zemědělcům pobyt hradil svaz, ostatní se mohli připojit na vlastní náklady. Akce se setkala s nezájmem zemědělců, a tak se svaz zaměřil na ministerské, plně hrazené rekreace. V lednu 1950 zřídil rekreační středisko v Karlových Varech²⁷ a následujícího roku ve Špindlerově Mlýně.²⁸

Na začátku roku 1950 byla ukončeno pořádání léčebných rekreací, neboť vstoupilo v platnost rozšířené nemocenské pojištění, které mělo léčebné pobyty do budoucna

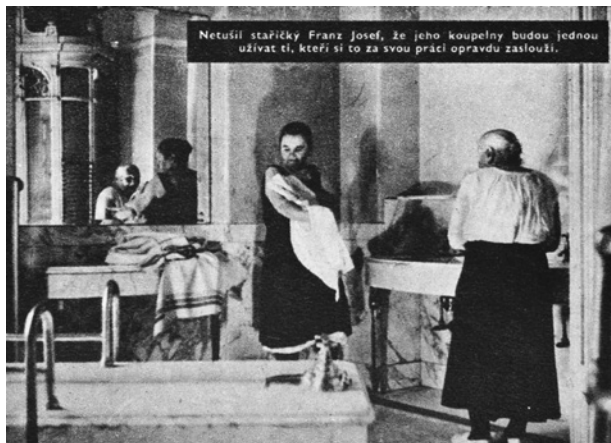
24 ZN 17. prosince 1948, s. 3. ZN 7. dubna 1949, s. 1. NA, JSČZ 168, kart. 16.

25 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

26 NA, JSČZ, inv. č. 1310, kart. 571. Srov. JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch*, c. d., s. 54, 187.

27 ZN 5. února 1950, s. 2.

28 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

Obr. 2. Dobová popiska: „Netušil staříček Franz Josef, že jeho koupelny budou jednou uživat ti, kteří si to za svou práci opravdu zaslouží.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

pokryt.²⁹ Naopak od podzimu 1950 přibýlo deset turnusů desetidenní pražské rekreace pracovníků JZD.³⁰ Svaz také uspořádal rekreaci pro vítěze ankety časopisu *Beseda venkovské rodiny*. Jelikož se jednalo o nejstarší zemědělce, musel být pro ně připravený zvláštní formát v grandhotelu Pupp.³¹ Ve všech střediscích probíhaly rekreace až do jara 1952, kdy proběhlo rychlé rozpuštění svazu. Od podzimu převzalo organizaci rekreací samo ministerstvo zemědělství, konkrétně hlavní správa JZD.³²

Rekreace formující a formovaná

Od skromných počátků, kdy na podzim roku 1946 podstoupilo ozdravný pobyt v lázních Teplice na šest desítek zemědělců, se rekreace organizovaná JSČZ rozvinula do akce, jíž v zimní sezóně 1950/1951 prošlo více jak třináct tisíc zemědělců, z toho více než šest tisíc pražským centrem, šest a půl tisíce se rekreovalo v Karlových Varech a pět set ve Špindlerově Mlýně. Pozoruhodný je přitom poměr rekreatantů a rekreatantek, kdy více než 70 % tvořily ženy.³³ Posun v rekreaci však nebyl pouze kvantitativní. Profílance původních léčebných pobytů vycházela z katastrofálního nedostatku pracovních sil v zemědělství, který neumožňoval uvolnění práce schopných zemědělců. Léčebné pobyty práce neschopných, nejčastěji s revmatismem, měly na vrub státu seznamovat zemědělce s výdobytky nemocenského pojištění.³⁴ O takových výhodách se pochopitelně nemělo přesvědčit pouze několik desítek účastníků, ale

29 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 49.

30 NA, JSČZ, inv. č. 1491, kart 646; inv. č. 1491, kart. 647.

31 NA, JSČZ inv. č. 1323, kart. 573.

32 ZN 5. listopadu 1952, s. 2.

33 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

34 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

prostřednictvím denního tisku měl být dosah daleko širší. Kulturní náplň pobytu zvláštní pozornost nebyla věnována. Účastníci byli odkázáni na kulturní zázemí Teplic v podobě běžných divadelních představení, promítání filmů, koncertů či přednášek.³⁵

Při zavádění pobytoých rekreací od roku 1948 vycházeli také v JSČZ z úvah o nutnosti jiného programu pro zemědělce než pro obyvatele města, „který především v letních měsících vyhledává venkov, jeho zelené lesy a háje, rybníky a řeky nebo horský vzduch“. Vznikla koncepce zimní pražské kulturní rekreace, neboť „rekreace bez programu připadá [obyvatelům vesnice] zatím jako zbytečné utrácení času“. Záměrem bylo vštípit účastníkům hluboké „nové dojmy“, k nimž by se ve vzpomínkách vraceli. Významnou roli přitom mělo hrát již jen samotné ubytování v pražských hotelech se servírovaným jídlem.³⁶

Klíčový byl ale kulturní program, který navazoval na zmíněné prvorepublikové a protektorátní zájezdy využívající českou národní imaginaci Prahy jako centra českého národa a stojící na nacionálním požadavku Josefa Kajetána Tyla z roku 1837: „Každý Čech alespoň jednou je za svého živobytí v Praze!“³⁷ Rekreatanti mířili na místa české národní paměti – do Národního divadla, které bylo „v mysli venkovského lidu stále [...] svatostánkem umění“, do Národního muzea, Lidic či na Karlštejn, případně do Terezína. Program sestával z divadelních představení, prohlídky pražských pamětihodností, návštěv muzeí, či vzorných zemědělských podniků.

Po únoru 1948 začaly ovlivňovat průběh rekreací politika KSČ a její snahy o proměnu sociální imaginace. Od podzimu přibýly odborné diskuze s redaktory zemědělského tisku, představiteli JSČZ a ministerstva zemědělství. Při výběru divadelních her začal být určující jejich socialistický charakter. Podzim 1949 přinesl politické přednášky

Obr. 3. Dobová popiska: „Nikoliv nafoukané tváře boháčů, ale šťastné obličejе těch, jimž dnešní doba spravedlivě se odměňuje, vidíme před vchodem nejlepšího hotelu v Karlových Varech.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

35 NA, JSČZ, inv. č. 1488, kart. 646.

36 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

37 JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch*, c. d., s. 172.

Obr. 4. Při obrazové prezentaci rekreace zemědělských žen v Praze hrál často hlavní roli vesnický oděv. Obálka časopisu *Beseda venkovské rodiny* z 26. ledna 1951. Foto E. Tylinek, Moravská zemská knihovna Brno.

álního vývoje³⁸. Politické otázky doby a její požadavky tak byly zjednodušovány a prezentovány rekreantům „způsobem pro ně přijatelným“³⁹. Dobové dokumenty hovoří o trpělivém vysvětlování všech jejich otázek,⁴⁰ což jen připomíná nárokování nadřazené pozice referujících i pořadatelů. Takovou představu utvrzovaly zjištění o tom, že rekreanti nechápali tzv. „pokroková divadelní představení“, filmy,⁴¹ ale ani hudební koncerty.⁴² Např. nejoblíbenější hru rekreantů v Karlových Varech, Jan Hus, „správně“ pochopila podle zpráv necelá 1/5 z nich.⁴³ To vedlo později k prezentaci obsahu a významu jednotlivých kusů před jejich zhlédnutím i k následné interpretaci významu

a diskuze zaměřené na komunistickou indoktrinaci. Tu prohloubilo setkávání s ministerským předsedou Antonínem Zápotockým, či řadovými ministry. Zesílení politického školení v socializaci vesnice přineslo jaro 1950. Dobové dokumenty začaly hovořit přímo o „rekreaci se školením“. Organizační tým byl rozšířen o politického vedoucího a do rekreace byly zahrnuty debaty o budování a fungování JZD. Různé formáty (projevy vrcholných představitelů, diskuze se zástupci ministerstva zemědělství, přednášky, besedy, filmy, divadelní hry, vystoupení hudebních souborů, recitace poezie) sjednocovalo právě propagování JZD a třídního boje na vesnici.

Při seznamování rekreantů s novou sociální imaginací pořadatelé navazovali na přesvědčení o jinakosti vesničanů. Mluvili o tom, že „vrozený konzervativismus venkovského člověka jim zabraňuje pochopit ještě mnohé ze současného hospodářského a soci-

38 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

39 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

40 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

41 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

42 „Na koncerty je třeba rovněž zemědělce připravit. Vysvětlit jim, co pro nás znamená Smetanova hudba, jak této hudbě porozumět. Totéž platí o Dvořákoví, Fibichovi atd.“ NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

43 „Rekreanti těžko chápali, že v této středověké době sociální zápasy mohly se vyjadřovat jedině nábožen- sky.“ NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

po představeních, která ležela na bedrech dílčích kolektivů rekreatantů.⁴⁴ Na takovéto nepochopení se však nesmíme dívat v mezích dobových názorů ohledně „*vjemového, intuitivního, bezprostředního, jednoduchého*“ myšlení vesničanů,⁴⁵ ale z hlediska toho, že politické představy o fungování společnosti a státu směřující k socialismu ještě nedávaly mnohým rekreatantům v jejich (staré) internalizované sociální imaginaci smysl. Stejně musíme nahlížet na požadavek rekreatantů, aby aktuální témata jim byla prezentována „*lidovým a přijatelným způsobem*“ i doma a v jejich JZD.⁴⁶

Vedle socializace vesnice se politická indoktrinace věnovala také obecnějším politickým i historickým otázkám. Internacionální aspirace komunismu obracely pozornost ke světovému dění, tedy zejména k probíhající korejské válce, ale byly učiněny snahy o sblížení – např. s obyvateli budoucí NDR či řeckými ženami.⁴⁷ Návštěvy Lidic se měnily v „*mirové demonstrace*“, byly přijímány budovatelské závazky a byl kladen i důraz na tiskovou a rozhlasovou prezentaci pražské rekreace jako výdobytku nového zřízení a příslibu lepší budoucnosti pro pracující v zemědělství.

Organizátoři předpokládali, že rekreatanti budou nově nabyté, respektive prohloubené vědomosti (celá řada z nich byla členy KSČ či JSČZ) o novém uspořádání a fungování společnosti dále šířit na vesnici a zapojí se (více) do činnosti JZD. Mělo se to týkat zejména kádrů, kteří byli mezi rekreatanty vytipováni jako možní funkcionáři JSČZ a páteř socializace vesnice.⁴⁸ Záměr vkládaný do rekreace ze strany JSČZ vedl k její prezentaci jako „*bojového nástroje za novou vesnici, [který] aktivně přispívá k budování socialismu na vesnici, účinně přispívá k přeměně individuální malovýroby k družstevní velkovýrobě*“.⁴⁹

Rekreace měla také přispět ke sblížení obyvatel venkova a města. Po roce 1948 nabylo toto sblížení marxistický rámec v podobě dělnicko-rolnického svazku, který začal být performativně naplňován prostřednictvím návštěv ve velkých průmyslových podnicích. Následně byly do rekreace začleněny společenské večery s jejich dělníky.⁵⁰ Během exkurzí v pražských továrnách šlo pořadatelům „*o to, aby naši zemědělci, kteří jsou z řad malých a středních rolníků, poznali přímo v továrně těžkou a odpovědnou práci našich dělníků*“.⁵¹ Svazek byl později performativně stvrzován také prací jakožto společenskou hodnotou uznávanou režimem i mentalitou venkovských rekreatantů.⁵² V Praze se konaly brigády, při nichž vrcholní představitelé města děkovali venkovskému

44 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 572; inv. č. 256, kart. 39; inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

45 BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie*, c. d., s. 146.

46 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

47 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

48 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kart. 580.

49 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

50 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

51 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

52 Srov. KANEFF, Deema: *Work, Identity and Rural–Urban Relations*. In: Leonard, Pamela – Kaneff, Deema: *Post-Rural Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union*. Basingstoke – New York: Palgrave, 2002, s. 180–199.

obyvatelstvu za pomoc při budování socialistické Prahy a za Pražany slibovali reciproční pomoc při budování JZD.⁵³ Také přímo v pražských průmyslových podnicích byly u příležitosti návštěv rekreatů přijímány patronáty nad JZD.⁵⁴ Intenzivnější styky přinesly rekreace ve Špindlerově Mlýně, kde se rekreati z venkova prostřednictvím společného programu stýkali s těmi dělnickými, kteří zde byli na rekreaci ÚRO (předchůdce ROH), a to i v rámci jedné zotavovny.⁵⁵

Dělnicko-rolnický svazek upravoval nacionální požadavek národní jednoty. Ta měla nyní odstranit třídy, stejně jako rozdíly mezi nimi, které představovaly potenciální zdroje konfliktu uvnitř společnosti, s nimiž měla společnost zkušenosti z doby prvo-republikových stavovsky orientovaných politických stran. Ideu jednotné společnosti měly rekreatům přinést také besedy se zaměstnanci JSČZ a ministerstva zemědělství a návštěvy u jednotlivých ministrů československé vlády, které performativně vyjadřovaly, že na pracujících zemědělci v novém státě, resp. podle nové sociální imaginace záleží.⁵⁶

Nicméně venkov byl stále chápán jako zaostávající za městem a právě rekreace měla přispět k překonávání nerovnosti. Podle organizátorů dopřávala vesničanům kulturní výtobytky, které u nich ještě nebyly dostupné.⁵⁷ Nešlo ale jen o návštěvy biografů a divadel. Rekreati se seznamovali s různými „*technickými vymoženostmi*“. Stálým bodem programu byla návštěva ruzyňského letiště,⁵⁸ ale stejně bylo nahlíženo také na zmiňované návštěvy průmyslových podniků v Praze či vzorových zemědělských provozů. Ostatně i JZD byla prezentována jako nástroj zvyšování životní úrovně vesnice.⁵⁹ Rozdíly mezi venkovským a městským obyvatelstvem organizátoři silně komunikovali prostřednictvím vizuální prezentace v tisku, v němž zveřejňovali fotografie žen-rekreatek v tradičním oděvu s šátky na hlavě či starších rekreatů nacházejících se na rekreaci mimo jejich srozumitelný a komfortní kulturní rámec.

Tím, jak rekreace přinášela zjištění o fungování nových sociálních vztahů a chování státu, disciplinovala účastníky v mezích nové sociální imaginace. Organizátoři předpokládali, že alespoň jedno zjištění si účastníci rekreace odnesou, a to, že za patřičné pracovní úsilí a spolupráci „*s městem a ostatními vrstvami národa*“ získají výhody. Nešlo pouze o samotnou rekreaci.⁶⁰ Také během ní mohli účastníci formulovat různé žádosti, s nimiž se jim JSČZ snažil pomoci. Obvykle se jednalo o zprostředkování nedostatkového zboží do hospodářství, resp. JZD (pracovní textil, obuv, stroje, stavební materiál), ale také o pomoc v různých administrativních úkonech aj. S ohledem

53 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

54 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

55 NA, JSČZ, inv. č. 1328, kart. 571–572.

56 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

57 NA, JSČZ, inv. č. 1337, kert. 580.

58 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

59 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

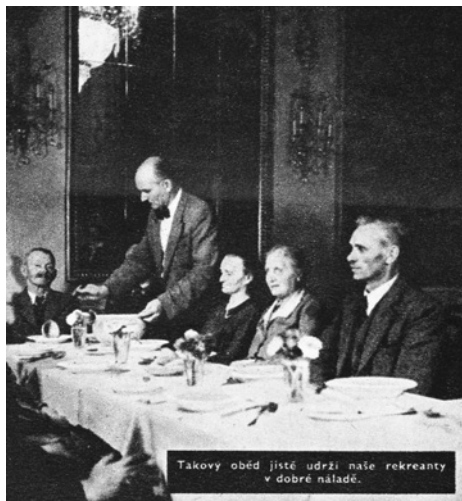
60 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

na omezené možnosti a pravomoci se JSČZ snažil pomoci alespoň radou.⁶¹ Nicméně i takový prostor pro přání ujišťoval o výhodách loajality s novými pořádky, což rekreanti dobře chápali, jak dokládají formulace jejich přání.

Disciplinační úspěch rekreací zaručoval správný výběr rekreatů. Ten měla na starosti členská schůze JSČZ, či okresní sekretariát svazu podle přidělených okresních kvót. Po vyplnění dotazníku ptajícího se na plnění dodávek, resp. angažování v JZD, veřejné aktivity, budovatelské závazky či zapojení do veřejných prací⁶² byly popotávány u místních reprezentací kádrové posudky.⁶³

Velká energie byla po celou dobu realizace rekreací věnována zpětnému identifikování špatného výběru rekreatů, jejichž podíl se opakovaně pohyboval okolo 1,5 %. Za takové byli účastníci označeni na základě podnětů jiných rekreatů, pokud byli např. přesvědčeni, že někdo pokoutně získal rekreační poukaz, že je zámožný, má špatné pracovní návyky atp. Mimo jiné za tímto účelem byli rekreanti rozděleni do dílčích kolektivů, v nichž měli o sobě větší přehled.

S využíváním rekreace jako nástroje disciplinace korespondovala kontrola přenosu nabytých poznatků a přesvědčení do míst bydliště rekreatů, ale také revize plnění učiněných politických a hospodářských závazků. Závazky jako nástroj vedoucí rekreanty k novým, požadovaným způsobům jednání se týkaly zvyšování produkce, resp. dodávek samostatně hospodařících rolníků, v případě družstevníků se týkaly pracovních hodin, ale také rozšíření řad družstevníků, resp. zakládání přípravných výborů JZD, zvýšení hektarových výnosů či peněžních darů.⁶⁴ Jejich kontrola probíhala prostřednictvím rozesílaných dopisů,⁶⁵ ale v některých okresech probíhaly za tímto účelem přímo konference, kde kontrolu závazků doplňovalo referování o budování socialismu ve vlastní obci, diskuze a jiné politické aktivity.

Obr. 5. Dobová popiska: „*Takový oběd jistě udrží naše rekreanty v dobré náladě.*“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

61 NA, JSČZ, inv. č. 1313, kart. 572.

62 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

63 NA, JSČZ, inv. č. 1330, kart. 577.

64 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

65 NA, JSČZ, inv. č. 1491, kart. 647.

Zažít rekreaci: reflexe a emoce účastníků rekreace

Snaha o porozumění prožitku rekreace a posuzování jejího vlivu na účastníky vybízí ke zvlášť kritickému pohledu na prameny. Tuto oblast jich pokrývalo několik druhů. V první řadě se jednalo o dotazníky s otevřenými otázkami, které JSČZ rozesílal v letech 1948–1950 rekreantům domů a v roce 1951 dával k vyplnění přímo na rekreaci. Vyplňování dotazníků v domácím prostředí, stejně jako skutečnost, že jejich odevzdání bylo dobrovolné, nás opravňují předpokládat, že odrážejí relativně svobodně vyjádřené názory (např. z 321 rekreantů od 19. 1. do 4. 4. 1948 jich dotazník odeslalo 278,⁶⁶ z 254 rekreantů v Praze mezi 10. 1. a 16. 1. 1951 jich dotazník odevzdalo 218, v Karlových Varech z 319 246⁶⁷). Víme, že dotazníky byly rekreantům předkládány bez instruktáže, jak je správně vyplňovat. Z tohoto důvodu sami organizátoři podezírali rekreanty pouze ze vzájemného opisování, nikoliv nepravdivého vyplňování.⁶⁸ Na stranu druhou nesmíme zapomínat, že tyto dotazníky nebyly anonymní. Dalším důležitým pramenem jsou vyžádané a nevyžádané dopisy posílané organizátorům během rekreací i později, jejichž rozmanitost v obsahu i délce dokládá, že názory pisatelů do značné míry odrážely. Poslední druh pramenů představují kroniky jednotlivých rekreačních turnusů, které sice obsahují větší míru korekce ze strany organizátorů, přesto poskytly prostor i ke kritickým poznámkám, pro nás cenným.

Na začátku je nutné poukázat na různorodost vesnického obyvatelstva. Při rekreačních kampaních se JSČZ setkával s vesničany, kteří nebyli během svého života v Praze a vlakem cestovali před desítkami let, ale také s těmi, kteří Prahu poměrně často navštěvovali a o rekreaci zde nejevili zájem. Ostatně zvyšující se mobilita venkovanů byla zaznamenána již během první republiky.⁶⁹ Obdobnou různorodost nalézáme mezi rekreanty v jejich vztahu k etablovujícímu se režimu. Pokud někteří skutečně procházeli rekreací jako iniciačním rituálem a stávali se z nich noví lidé oddaní socialismu, malá část rekreantů, která často spadala do výše zmíněné okrajové kategorie tzv. špatného výběru, si udržovala od nového režimu odstup. Tito účastníci si rekreaci užívali na základě svých taktik. Zprávy hovoří např. o neúčasti na přednáškách, vysedávání ve vinárnách a nočních podnicích, seznamování a navazování mileneckých vztahů, odmítání účasti na socialistickém divadelním přestavení, či využívání rekreace k návštěvám pražského milence. Výjimečně se ale rekreanti také stavěli na odpor, když veřejně upomínali na sebevraždu Jana Masaryka, či v diskuzích poukazovali na nedobré hospodářské výsledky v Sovětském svazu.⁷⁰

Většina účastníků však naplňovala očekávání JSČZ. Ta se měnila, stejně jako se proměňoval obsah rekreace. Zatímco v roce 1948 organizátoři doufali, že „návštěva

66 NA, JSČZ, inv. č. 168, kart. 16.

67 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

68 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

69 BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie*, c. d., s. 191.

70 NA, JSČZ inv. č. 256, kart. 39.

v Praze bude [...] podnětným důvodem k zvýšení činnosti pro zemědělce a národ⁷¹, v roce 1951 očekávali, že rekreanti si odnesou zjištění, „že jedině vítězství dělnické třídy ve svazku s malým a středním rolníkem, především odražení únorového kontrarevolučního puče naší reakce umožnilo malým a středním rolníkům, aby se mohli podílet na všech vymoženostech, které v předmnichovské republice byly výsadou pouze kapitalistické třídy“.⁷²

Když účastníci hodnotili rekreaci na jaře roku 1948, jejich odpovědi se často shodovaly. Viděli rekreaci jako uznání a ocenění zemědělcovy práce a „dodavatelské morálky“, stejně jako prostředek sblížení města s venkovem. Podle svých vyjádření si odnášeli nejvíce poznatků z oblasti zemědělské práce a rozdílnosti života městského a venkovského člověka. Mnozí teprve v Praze pochopili únik do měst a prožívali nerovnost s obyvateli měst, daleko méně z nich se naopak utvrzovalo v kvalitách klidného venkovského života. Z programu oceňovali návštěvu Lán, ještě více Lidic, a teprve za nimi následovaly pražské památky. Z kulturního programu měla největší úspěch návštěva Národního divadla (v této odpovědi ze všech se nejvíce shodovali), následovalo s polovičním ohlasem divadlo Spejbla a Hurvínka a teprve s odstupem vše ostatní. Politické projevy hodnotili vyváženě, žádali zrušení biografu, který jim byl v domovech dostupný, či opery, které „nerozumí“. Naopak do programu doporučovali více míst paměti druhé světové války. Z obecných připomínek se dožadovali více jídla, neboť podle jejich názoru venkovský člověk jí více než obyvatelé měst.⁷³

Ještě v roce 1949 se pohled na rekreaci víceméně shodoval. Nejčastější odpovědi opět vyzdvihovaly kulturní a odborné zážitky z rekreace, neboť většina účastníků dosud v Praze nebyla. Stejně tak poukazovali na prožitý odpočinek a uznání za jejich zemědělskou práci („těší mě, že si také vzpomenete na pracující zemědělce, což v dějinách nebylo“⁷⁴), ale také na poznání města („považujeme tuto rekreaci za správnou, neboť je nám venkovským lidem dána možnost seznámení s městem a částečné odpočnutí od namáhavé práce v zemědělství“⁷⁵) i rolníků z jiných částí republiky, zejména Slováků, kteří se pražské rekreace začali účastnit. Oceňovali nejvíce pražské památky a objasnění, jak „je to s JZD“. V těchto odpovědích můžeme sledovat reflexi teprve postupného posunu rekreací k nástroji socializace vesnice. Opět rekreantům z vesnice vadil ruch a hluk, ale také tvrdá dlažba města. V tomto roce se nejvíce projevovala touha po vanové koupeli a opakovaly se návrhy na vyřazení opery z programu.⁷⁶

Výraznější posun v chápání rekreace sledující její pozměněný obsah se dostavil v roce 1950. Rekreanti nejvíce vyzdvihovali, že jim bylo objasněno kolektivní hospodaření. Také díky ní poznali, že stávající režim „to myslí dobře“ s pracujícími, a to

71 NA, JSČZ, inv. č. 1311, kart. 571; inv. č. 256, kart. 39.

72 NA, JSČZ, inv. č. 256, kart. 39.

73 NA, JSČZ, inv. č. 168, kart. 16.

74 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

75 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

76 NA, JSČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

i zemědělci. Teprve třetí nejčastější odpověď vyzdvihovala seznámení s Prahou, kterou by jinak patrně nikdy neměli příležitost navštívit („*umožnění zhlédnout památná místa Prahy má význam i pro budování socialismu na vesnici a sblížuje město s venkovem*“), a s dosud nepoznanou kulturou. Nejvíce z této oblasti vyzdvihovali návštěvu pražských památek, potom Lidic, Karlštejna a vzorových zemědělských provozů. Kulturní program oceňovali obecně, opět si jen stěžovali na operu a dožadovali se veselých her k pobavení. Politické projevy hodnotili vyváženě. Některá vyjádření rekreatantů opět odkazovala na návyky neslučitelné s pobytem v Praze: Stěžovali si na jídlo pro venkovského člověka příliš kořeněné, drahé cigarety a městský hluk, který rušil jejich spánek, napříč všemi průzkumy se opakovaly výhrady, že muži a ženy spí v pokojích na jednom patře.⁷⁷ Problém také způsobovalo to, že v některé dny byl program plánován pouze uvnitř budov a rekreatky na takový celodenní pobyt nebyly zvyklé.⁷⁸

V odpovědích z roku 1951 se ještě více projevila úspěšná politická indoktrinace. Většina rekreatantů sice stále chápala rekreaci jako odměnu za „dobrou a poctivou práci“, avšak ne zřídka přidávali pozitivní hodnocení poměrů v zemi. Přitom akceptovali submisivní pozici zemědělců. Např. „*rekreace otevřela nejen oči mně, ale i ostatním rekreatantům, když porovnávají, jak hrstka kapitalistů v těchto střediscích [v Karlových Varech a Špindlerově Mlýně] žila za peníze, vydřená z rolníků a dělníků a co dnes je umožněno rolníkům dělnickou vládou.*“⁷⁹ Za klíčové poznatky získané během rekreace rekreatanti označovali principy fungování vyšších typů JZD, ale také těžkosti spojených se socializací vesnice a pochopení třídního boje na vesnici: „*V první republice nám říkali, že venkov je jedna rodina, ale teprve teď vidím, jak toto heslo bylo falešné, teprve teď jsme přesvědčeni o tom, že toto heslo za nových podmínek můžeme uskutečnit.*“⁸⁰ Nejvíce si cenili přijetí ze strany personálu i spolurekreatantů a vytvoření kolektivu ze zemědělců z různých koutů republiky, resp. kolektivu s dělníky. V Praze se dotazovaným rekreatantům nejvíce zamlouvala hra Nezapomenutelný rok o bojích sovětské republiky s vojsky bělogvardějců, následoval mírový projev a teprve poté prohlídka Prahy. V Karlových Varech největší úspěch sklídila hra Jan Hus, následovaná přednáškou o mezinárodní situaci a míru a přednáškou o JZD a socializaci vesnice.⁸¹

JŠČZ se po rekreaci obracel na účastnice také prostřednictvím dopisu a dotazoval se jich na přenos nabytých vědomostí, plnění závazků a obecně situaci v jejich družstvu. Účastnice následně ve svých odpovědích zprostředkovávají dopady rekreace na jejich okolí, ale také reflexi reality, kterou ve svých domovech žily, včetně internalizace nové sociální imaginace. Dopisy žen většinou následovaly osnovu dopisu z JŠČZ. Závislost je patrná také v některých formulacích. Mnohé děkovaly za pobyt v Praze,

77 NA, JŠČZ, inv. č. 1314, kart. 572.

78 NA, JŠČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

79 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

80 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

81 NA, JŠČZ, inv. č. 256, kart. 39.

Obr. 6. Inscenovaná fotografie zvyrazňující jinakost oděvu a dobrou náladu rekreatek u karlovarského pramene. 18. 12. 1950. Foto ČTK / V. Švorčík.

přičemž některé jej popisovaly jako nejkrásnějších 10 dní svého života. Z drtivé většiny dopisů však vyplývá, že pisatelky nezpochybňovaly politické a hospodářské teze, jak jim byly v Praze prezentovány, naopak je internalizovaly a učiněné závazky plnily. Reakce okolí však nebyly již tak jednoznačné. I když většinou jim bylo dopřáno sluchu na různých schůzích, nebylo tomu tak všude, a to ani mezi ženami-spolupracovnicemi.

Co se ale v dopisech také opakuje, je neustálé vidění rozdílu mezi venkovem a pražským centrem, obvykle formulované slovy „u vás v Praze“, někdy rozvitěji: „Ženy našeho JZD nás očekávaly a zvědavě nás vyslyšely, jak nás Praha přivítala. Musely jsme vyprávěti vše, co jsme prožily. Z našich výpovědí byly velice překvapeny, co vláda pro vesnické ženy chce a co pro ně již vykonala.“⁸² Odstup od pražského politického centra ale nemusel být jen plný očekávání vyplývajících ze změn v sociální imaginaci. Dokládá to i pozoruhodný případ, kdy jedna rekreatka poslala z Prahy

82 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

dopis prezidentovi. Poté co jí pošťák doručoval domů odpověď, roznesl informaci o její korespondenci s prezidentem po vsi s tím, že ji za to musí všichni nenávidět a že budou za *opovrhely* (tj. odpadky). A pisatelka dokládá, že se tak skutečně stalo, což posléze vedlo i k jejímu vyloučení z JZD.⁸³ Nedůvěru v řád reprezentovaný pražským centrem dokládá i přesvědčení jiné pisatelky, „že *tam u vás nahoře, ještě někdo nad nimi [sedláky] drží ochranou ruku*“.⁸⁴ Druhým opakujícím se motivem dopisů je obrovská pracovní vyčíženost žen v zemědělství.⁸⁵

O prožívání rekreace nám nevyprávějí pouze názory rekreatantů, ale také jejich emoce. Emoce a afektivní chování se staly bohatým polem bádání, kde se střetávají různé vědní obory, ale také názory, které na jednu stranu zdůrazňují biologickou podstatu emocí, na stranu druhou kulturní rámec jejich vyjadřování.⁸⁶ Bádání nad emocemi tak zahrnuje obojí, vnitřní pocity zakotvené v našich biologických tělech i konvence, které naše afektivní chování usměrňují. Pro sledování našich výzkumných otázek není důležité, zda emoce rekreatantů byly autentické. Podstatné je, že v pramenech vyjádřené emoce ukazují na akceptaci afektivního chování podle nové sociální imaginace, během níž se rekreatanti stávali součástí „emociální komunity“ zastánců nového režimu, jak ji popisuje Barbara Rosenwein. Tento pojem nám pomáhá uchopit nespornou pluralitu afektivního chování i jeho dynamiky ve společnosti. Rozmach komunit vyplýval z politické moci, ale také „*proto, že jejich emocionální styly vyhovovaly určitým formám moci a životnímu stylu v určité době*“.⁸⁷ Poválečná doba byla v Československu plná strachu, nenávisť, naděje, vděčnosti a jiných emocí, jimž režim byl schopen poskytnout novou náplň. Tento důvod jeho rychlého úspěchu nesmíme přehlížet.

Také v případech rekreace se v pramenech hovoří o tom, že rekreatanti vytvářeli „kolektiv“, vyjadřovali se v první osobě množného čísla a opakovali přesvědčení o shodě nejen názorů, ale právě také emocí, které napříště akcelerovaly změny v jejich životech. Napříč prameny i novinovými články je zmiňována nejčastěji vděčnost za rekreaci, za možnost navštívit Prahu, být ubytovaný v lázeňských domech a rekreačních střediscích, které byly dříve určené pouze pro vyšší společenské vrstvy. Při diskuzích během pobytu panovalo zase nadšení a vzrušení („*ani nevím, co jsem řekla, mluvil za mě cít*“⁸⁸). Emoce vyvolávala také jednotlivá představení, která byla před jejich zhlédnutím rekreatantům interpretována. Např. zobrazení pádu Berlína vyvolávalo nadšení, „bestialita Němců“ zase bolest. Americký imperialismus byl líčen tak, že jej rekreatky

83 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

84 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

85 NA, JSČZ, inv. č. 1493, kart. 647.

86 Pro základní přehled o bádání srov. např. BODDICE, Rob: The affective turn: Historicizing the emotions. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 147–158.

87 ROSENWEIN, Barbara H.: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2006, s. 202.

88 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

Obr. 7. Z textu: „A tady v salonku hotelu Pupp v Karlových Varech máme naše staříčké rekreaty. [...] Starouškové nevědí, jak vyjádřit svoji vděčnost. [...] Tě radosti, že na ně – staré nebylo zapomenuto. ‚Jak se vám odměníme, jak se odsloužíme vládě a panu ministrovi Ďurišovi?‘ To jsou jejich otázky, jejich dnešní starost.“ Beseda venkovské rodiny z 13. října 1950. Foto M. Šindelář, Moravská zemská knihovna Brno.

sledovaly se „zatajeným dechem“ a dojímal je osudy jeho obětí.⁸⁹ Takové emoce zapadaly do záměrů autorů, vidění komunistického režimu i celé sociální imaginace. Osvojením nového afektivního chování docházelo i k jeho změnám, když ženy ztrácely strach vštěpovaný patriarchální společností: „pokorné bázně jsem se vzdala, poznala jsem pevnost, sílu svou [k socializaci vesnice]“⁹⁰. Rekreatky ale také vyjadřovaly emoce, které vycházely z jejich sdílené identity. Dotýkalo se jich líčení submisivního postavení žen v minulosti, opovrhovaly přehlížením práce, vyjadřovaly radost nad reflexí práce žen i problémů při socializaci vesnice.⁹¹

Začleňování do emocionální komunity utvrzovala moc i výše zmíněná (sebe)disciplinace. Na jednu stranu učila, jaké emoce projevovat a jakou formu afektivního chování jim dát. Probíhala ale také na základě negativních příkladů, kdy „i z chyb se tu ženy samy učily“ – např. když některé rekreatky setkání s ministrem zemědělství Ďurišem emocionálně neustály, „daly se strhnout“ a využily příležitost k žádostem o pračku a cement, kolektiv je za nevhodný krok zkritizoval. A provinily ženy? Ty kritiku akceptovaly.⁹²

Závěr

Text ve své první části zkoumal vztah sociální imaginace a rekreaci pro zemědělce pořádaných JSČZ. Zaměřil se při tom na dvě skupiny idejí. Tu první reprezentovaly nejprve sociální cíle, které již od počátků vzniku léčebných rekreací v roce 1946 sledovalo ministerstvo zemědělství. K sociální péči přibýly u pobytových rekreací sociálně konstruktivní snahy, které byly od roku 1948 postupně transformovány v mezích politických snah komunistického režimu. Z rekreace jako odměny pro zemědělce

89 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

90 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

91 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238; inv. č. 1318, kn. 240.

92 NA, JSČZ, inv. č. 1316, kn. 238.

a nástroje sblížení venkovského obyvatelstva s městským se tak postupem doby vyvinula rekreace se školením, jejímž cílem bylo indoktrinovat účastníky a získat od dané stoupenky socializace vesnice a směřování společnosti k socialismu.

Po celou dobu ovlivňovaly pobytové akce také imaginace vesnice a jejich obyvatel. Ke starším vrstvám uzurpujícím si intelektuální převahu a reflektujícím konzervatismus i životní podmínky vesničanů se postupem doby připojily představy o pozici venkovského obyvatelstva v nové sociální imaginaci, které se během rekreace projevovaly zejména snahami obrátit její účastníky na stranu socializace vesnice.

Ve druhé části se text zaměřil na otázku, jak rekreanti prožívali dovolenou postupně plněnou politickým obsahem. Jejich názory a chování během pobytu i po něm dokládají, že prezentované teze nezpochybňovali. Běh nových pořádků si naopak osvojovali, a to nejen v rovině idejí spojených se socializací vesnice, ale také praktického fungování společnosti, kdy za patřičnou snahu následovala odměna. Vytváření kolektivů rekreantů, stejně jako „správné“ interpretace divadelních her, hudebních koncertů i filmových snímků, představovaly hlavní nástroje výuky náležitého afektivního chování. V patřičných momentech si rekreanti zvykali pocítovat radost, vděk, ale též žal či vztek. Rekreace venkovanů pořádané JSČZ na přelomu 40. a 50. let 20. století tak představovaly prostřednictvím učení myšlení, chování i citění úspěšný nástroj šíření nové sociální imaginace mezi obyvatelstvem.

Prameny

Národní archiv (NA), fond Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ):

Inv. č. 168, kart. 16. Zprávy prezidia od oddělení D VI-D X 1945–1948. Nefoliováno.

Inv. č. 256, kart. 39. Společné akce generálního sekretariátu 1950–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1310, kart. 571. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1311, kart. 571. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1313, kart. 572. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1314, kart. 572. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951.

Nefoliováno.

Inv. č. 1316, kn. 238. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1318, kn. 240. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1323, kart. 573. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951.

Nefoliováno.

Inv. č. 1328, kart. 576. Rekreace zemědělců a sociální akce JSČZ 1948–1951. Nefoliováno.

Inv. č. 1330, kart. 577. Řízení rekreačního referátu 1948–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1337, kart. 580. Řízení rekreačního referátu 1948–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1488, kart. 646. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1491, kart. 646–647. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

Inv. č. 1493, kart. 647. Rekreace zemědělských žen 1946–1952. Nefoliováno.

Beseda venkovské rodiny 1–4, 1949–1952 (BVR).

Zemědělské noviny 1–8, 1945–1952 (ZN).

Literatura

- ANDERSON, Benedict R. O'G.: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso, 1991 [1983].
- BLÁHA, Arnošt I.: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis, 1937.
- BODDICE, Rob: The affective turn: Historicizing the emotions. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 147–165.
- BREN, Paulina: Weekend Getaways. The Chata, the Tramp, and the Politics of the Private Life in the Post-1968 Czechoslovakia. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds.): *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg, 2002, s. 123–140.
- ČORNEJOVÁ, Alžběta: *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1969*. Praha: Academia, 2014.
- FORD, Caroline: Peasants Into Frenchmen Thirty Years After. *French Politics. Culture & Society* 27, 2009, s. 84–93.
- GIUSTINO, Cathleen M.: Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Giustino, Cathleen M. – Plum, Catherine J. – Vari, Alexander (eds.): *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York: Berghahn, 2013, s. 48–72.
- HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON, 2001.
- JAKUBEC, Ivan – ŠTEMBERK, Jan: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha: Karolinum, 2018.
- KADĚROVÁ, Radmila: Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova moravsko-slezského pomezí. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 450–482.
- KANEFF, Deema: Work, Identity and Rural–Urban Relations. In: Leonard, Pamela – Kaneff, Deema (eds.): *Post-Rural Peasant? Rural and Urban Constructions of Identity in Eastern Europe, East Asia and the former Soviet Union*. Basingstoke – New York: Palgrave, 2002, s. 180–199.
- KNIGHTS, Mark: Historical stereotypes and histories of stereotypes. In: Tileagă, Cristian – Byford, Jovan (eds.): *Psychology and History. Interdisciplinary Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 242–267.
- KUPROVÁ, Renata: Jednotný svaz českých zemědělců. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 26, 2018, s. 118–134.
- LEMMEN, Sarah: Travelling second class. Czech tourists between national identity and Europeaness in Cairo, 1890s–1930s. *Journal of Tourism History* 15, 2023, s. 3–19. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2022.2148759>

- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: H&H, 1996.
- MIKULEC, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha: Historický ústav, 1993.
- MÜCKE, Pavel: Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty. In: Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.): *Turistická odysea. Krajina soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2018, s. 47-144.
- PALMER, Catherine: An Ethnography of Englishness. Experiencing Identity through Tourism. *Annals of Tourism Research* 32, 2005, s. 7-27. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.04.006>
- RAK, Jiří: *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Praha: Nakladatelství H&H, 1994.
- REICH, Edvard: Rekreaace zemědělců. In: Týž: *Rekreaace v Československu, její úkoly a prostředky*. Praha: Masarykův lidovýchvny ústav, 1931.
- ROSENBAUM, Adam T.: Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist East Europe. *Journal of Tourism History* 7, 2015, s. 157-176. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2015.1062055>
- ROSENWEIN, Barbara H.: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2006.
- SCHINDLER-WISTEN, Petra: *O chalupách a lidech. Chalupářství v českých zemích v období normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2017.
- TAYLOR, Charles: *Modern Social Imaginaries*. Durham – London: Duke University Press, 2004.
- WEBER, Eugen: *Peasants Into Frenchmen. The Modernisation of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

Niektoré súčasné podoby pseudofudovej kultúry vo verejnom priestore

Some Current Forms of Pseudo-Folk Culture in the Public Space

Mgr. Juraj Janto, PhD.

Katedra archeológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Gondova 2, 811 02 Bratislava, SLOVAK REPUBLIC

juraj.janto@uniba.sk

ORCID: 0000-0001-5502-2723

Abstract

Stylized expressions of traditional folk culture are currently enjoying increased public interest in Slovakia. When using and reviving elements of folk culture, we can encounter that even such manifestations that are not really folk culture are passed off as folk culture. This is pseudo-folk culture (faklore), which misleadingly communicates false content. The text defines the term pseudo-folk culture in the context of other related terms. The next part of the study is devoted to specific forms of the use of "foreign" ornaments in pseudo-folk manifestations and considers the question of "ownership" of elements of folk culture.

Keywords

Pseudo-folk culture (faklore) – folklorism – traditional folk culture – ornament

Acknowledgement / Funding

Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA (1/0689/22) *Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoch 20. storočia*.

Tradičná ľudová kultúra sa v súčasnosti teší na Slovensku zvýšenému záujmu zo strany verejnosti. Jej štylizované prejavy sa využívajú v zábave, marketingu i politike; slúžia na ozvláštnenie, prilákanie, ako značka overenej a spoľahlivej kvality. Pri využívaní a oživovaní prvkov ľudovej kultúry sa môžeme stretnúť s tým, že sa za ňu vydávajú aj také prejavy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. Myslíme si, že ide o osobitnú kategóriu pseudofudovej kultúry, ktorá zavádzajúco komunikuje mylný obsah. V štúdiu sa zameriavame práve na takéto formy existencie a prezentácie domnelých prvkov tradičnej kultúry. V texte vymedzujeme pojem *pseudofudová kultúra* v kontexte s ostatnými príbuznými termínmi. V ďalšej časti sa venujeme konkrétnym formám

využitia ornamentu v pseudoludových prejavoch a zamýšľame sa tiež nad otázkou „vlastníctva“ javov ľudovej kultúry. Štúdiu chápeme ako úvod k potrebnému širšiemu výskumu uvedenej problematiky.

Tradičná ľudová kultúra a folklorizmus

Pod pojmom *tradičná ľudová kultúra* máme na mysli spôsob života (*kultúra*) neprivilegovaných, neelitných vrstiev (*ľudová*) v predmodernej, nepriemyselnej, rurálnej atď. spoločnosti (*tradičná*).¹ Ide teda o javy, ktoré vznikli a pretrvávali v minulej etape historického vývoja spoločnosti v nižších sociálnych triedach.² Takýto spôsob života kulminoval³ a začal sa narúšať v dôsledku modernizácie, ktorá na Slovensku prebiehala zhruba od polovice 19. storočia. Tradičná kultúra⁴ ako „žitá realita“ však dominovala ešte približne ďalšie storočie, do asi polovice 20. storočia, keď programová industrializácia, urbanizácia a kolektivizácia, urýchlili jej rozpad. Samozrejme, viaceré jej prvky pretrvávajú v rôznej podobe a intenzite až do súčasnosti. V zásade môžeme identifikovať štyri roviny súčasnej existencie javov ľudovej kultúry, a to ako:

1. kontinuálne existujúcej funkčnej súčasti aktuálnej kultúry (často neuvedomované);
2. zámerne a vedome vyhľadávaných a uplatňovaných prvkov v súčasnom spôsobe života (označované tiež ako tradicionalizmus);
3. zdroja využívania, napodobňovania, inšpirácie najmä pre súčasnú umeleckú tvorbu (dizajn, hudba), ale i pre účely obchodného a politického marketingu;
4. predmetu cieľeného uchovávanía, oživovania a prezentovania najmä zo strany pamäťových a osvetových inštitúcií, folklórnych súborov a skupín atď.

Zaradenie aktuálnych prejavov sa môže prelínať, príp. môžu byť súčasťou viacerých kategórií. Napr. fašiangový sprievod alebo stavenie mája v obci môže byť pokračovaním živej tradície, zároveň aj formou jej cieľavedomého oživovania, marketingu lokálnej politiky i prezentovania miestnej folklórnej skupiny.⁵

V súvislosti so súčasnými prejavmi sa stretávame s pojmom *folklorizmus*, ktorý znamená využívanie a napodobňovanie prvkov tradičnej kultúry mimo ich autentického prostredia, často bez ohľadu na pôvodné funkcie a kontext, v ktorom existovali. Ide o sprostredkovanie (prostredníctvom médiá) a predvádzanie (mimo pôvodných významov a funkcií) ľudovej kultúry.⁶ Metaforicky vyjadrené, ide o prejavy,

1 JANTO, Juraj: *Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry*. Bratislava: STIMUL, 2021, s. 16.

2 Uvedomujeme si nejednoznačnosť pojmu *ľudový*, čiastočne i *tradičný* a polemiku, ktorá sa okolo nich viedla. Napriek tomu uvedené vymedzenie tradičnej ľudovej kultúry je, podľa nás, zrozumiteľné a najvýstižnejšie zodpovedá chápaniu, aké sa ustáľilo v odbornej i širokej verejnosti.

3 Niekde sa práve vďaka priemyslu zvýraznila regionálna pestrosť a osobitosť tradičných prejavov. Modernizačné prvky tu skôr dopĺňali pôvodné formy a funkcie a zásadne ich nemenili. Vidno to napríklad v odevy.

4 Termín *tradičná kultúra* alebo *ľudová kultúra*, ktoré sa používajú v odbornom i laickom diskurze implicitne zahŕňajú celý význam pojmu *tradičná ľudová kultúra* tak, ako sme ho definovali vyššie. V tomto zmysle budeme termíny používať v ďalšom texte ako synonymické.

5 JANTO, Juraj: *Úvod do tradičnej ľudovej kultúry*, c. d., s. 22–25.

6 LUTHER, Daniel: Hranice folklorizmu. *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1., s. 12–13.

ktoré „nežijú“, ale „existujú“.⁷ Folklorizmus sa orientuje na prvky tradičnej kultúry, ktoré fungovali v minulosti, dnes nefungujú, ale sú použité na ciele zodpovedajúce súčasným podmienkam.⁸ Javy folklorizmu sa vyznačujú rôznym stupňom využívania tradičnej kultúry (používajú sa tiež termíny L. Lenga imitácia/citácia, štylizácia, prekomponovanie⁹). V súvislosti s horeuvedeným členením môžeme ako folklorizmus označiť javy 3. a 4. kategórie, čiastočne i 2. (ak spĺňajú znak absencie pôvodných funkcií a kontextu ich existencie).¹⁰ Problematike folklorizmu sa začala európska etnológia venovať od 60. rokov 20. storočia, hoci ako termín sa, v približne rovnakom chápaní, objavil už v 2. pol. 19. stor.¹¹ Ľudová kultúra a folklorizmus sa často chápali i chápu ako opozície s pozitívnou konotáciou pre tradičnú kultúru a negatívnou pre folklorizmus.¹² Folklorizmus však nemožno chápať ani ako zlý ani ako dobrý, ale ako komplementárnu súčasť súčasného spôsobu života,¹³ čo ho však, podľa niektorých bádateľov, nemá vylučovať z kritickej a hodnotovej reflexie.¹⁴ Lexikografický výklad slova je užší, než jeho význam, preto sa pojem folklorizmus nevzťahuje iba na folklór (literárny, hudobný, tanečný, príp. i scénický folklorizmus¹⁵), ale aj k iným oblastiam ľudovej kultúry – používa sa termín výtvarný folklorizmus, ale i turistický folklorizmus či agrofolklorizmus.¹⁶ Niektorí sa snažia pojem folklorizmus, aj vzhľadom na jeho nepresnosť (či negatívnu konotáciu) nahradiť iným pojmom,¹⁷ žiadny z nich sa však nevyhne istej problematickosti.

7 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Od folkloru k folklorizmu. In: *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku. Stražnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 6.*

8 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus (K terminologii a koncepcím v aktuálním diskurze). *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 23.

9 Pre zjednodušenie budeme ďalej používať v spojení s folklorizmom len termín využívanie alebo štylizácia tradičnej ľudovej kultúry.

10 Hlůšková poukazuje na dva základné motívy folklorizmu, ktorými je aktívny emocionálny záujem o tradičnú kultúru, resp. forma hobby, relax (*folklove* – termín Lafazanovského) a komerčné účely. HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d., s. 20.

11 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d. s. 17; Napríklad v českom prostredí sa termín folklorizmus používal už na začiatku 20. stor. Pozri: JEŘÁBEK, Richard: Století folklorismu (dva příklady použití pojmu folklorismus na počátku 20. století). *Národopisná revue* 8, 1998, č. 3, s. 139–142.

12 Príp. sa kritizovala aspoň „nepriemeranosť“, gýčovosť folklorizmu. Viď napr. BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč. *Národopisné aktuality* 18, 1982, č. 2, s. 119–126; JEŘÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III. *Umění a femesla* 1985, č. 2, s. 84–85.

13 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d., s. 16–25.

14 Zvlášť v príp. tzv. politického folklorizmu. SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti. *Národopisná revue* 3, 1992, č. 1, s. 14.

15 Samotný scénický folklorizmus okrem štylizácie folklóru už pracuje aj s odevom či ďalšími hmotnými artefaktmi, príp. i s obyčajovou tradíciou atď.

16 BENEŠ, Bohuslav: Venkovská turistika, agroturistika, agrofolklorismus a lidová tradice. Úvahy o tom, co bylo a co bude. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 4, s. 185–188.

17 *Etnokultúrne tradície alebo pestovanie nehmotného kultúrneho dedičstva*. Pozri napr.: JANCÁŘ, Josef: Inštitucionalizace folklorismu v českých zemích. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 4, s. 275. Samotnú kategóriu nehmotného kultúrneho dedičstva považujeme za širšiu, vzťahujúcu sa aj na prejavy mimo „ľudového“ prostredia.

Fakelore a invented tradition

Okrem využívania tradície vo folklorizme sa môžeme stretnúť aj s prejavmi, ktoré sa nesprávne (falošne, lživivo) prezentujú ako prvky tradičnej ľudovej kultúry. V tých prípadoch pri využívaní deklarovaných prvkov tradičnej kultúry sa za ľudové vydávajú také prejavy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. V odbornej komunite upozornil na túto problematiku americký folklorista Richard M. Dorson v štúdiu publikovanej v roku 1950 *Folklore and fake lore*,¹⁸ neskôr i v samostatnej knihe.¹⁹ Uvádza príklady hrdinov ústnej tradície, ktorí boli v skutočnosti fiktívnymi postavami, ktoré spisovateľ vymyslel z komerčných dôvodov. Dorson reagoval na úspešnú produkciu amerických vydavateľstiev zo 40. rokov 20. storočia, ktoré vydávali edície tzv. *treasures of folklore* (pokladnic folklóru). V skutočnosti však išlo o diela autorov, ktorí ich prezentovali ako zbierky ľudovej slovesnosti. *Fakelore* príbehy neboli získané v teréne, ale boli prepísané zo starších textových zdrojov, resp. išlo o nanovo vytvorené príbehy, piesne a pod. tak, aby napodobňovali tradíciu. Dorson vymedzil chápanie pojmu *fakelore* (používa sa aj *pseudo-folklore*) ako neautentického, „vyrobeného“ folklóru. On a ďalší akademici upozorňovali na prípady, keď sa tradície vymýšľali alebo privlastňovali pre priamy komerčný zisk, pre cestovný ruch, politickú legitimitáciu, sociálnu kontrolu alebo uspokojenie dopytu po kultúrnom dedičstve. Dorson chápal *fakelore* negatívne, ale Alan Dundes,²⁰ ktorý nadviazal na jeho koncept,²¹ uvažoval o nich neutrálnejšie ako o integračných prvkoch aktuálneho spôsobu života, ktoré by mali vedci skúmať. Podľa neho sú motívmi pre existenciu *fakeloru* pocity kultúrnej menejcennosti.²²

Termín *fakelore* sa (v zmysle anglického významu slova) začal používať nielen pre využívanie slovesných, hudobných, tanečných a dramatických prejavov ľudovej tradície (folklór v nami ustálenom význame), ale aj pre ostatné oblasti tradičnej kultúry, preto ho môžeme preložiť ako *falošná/nepravá ľudová kultúra, pseudoludová kultúra*.²³

Príbuzným konceptom, ktorý súvisí s danou problematikou, je pojem *invented tradition, vynájdená (vymyslená) tradícia* britského historika Erica Hobsbawma.²⁴ Použil ho na označenie takých javov, ktoré sú prezentované alebo vnímané ako tradičné, starobylé, v skutočnosti však vznikli nedávno a mnohokrát za nimi stoja konkrétni jednotlivci, ich autori. Podľa Hobsbawma mnohé „tradície, ktoré sa zdajú

18 DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore*. *The American Mercury* 1950, March, s. 335–342.

19 DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.

20 DUNDES, Alan: *Folklore Matters*. Knoxville: Univ. of Tennessee Press, 1989.

21 Dundes, okrem iného, navrhuje vymedziť *fakelore* prostredníctvom pojmov *survival* – kontinuita tradície a *revival* – diskontinuita tradície. DUNDES, Alan: *Folklore Matters*, c. d., s. 41.

22 DUNDES, Alan: *Folklore Matters*, c. d., s. 51–53.

23 Tiež ako *falošnú, sfalšovanú, nepravú, lživú ľudovú kultúru*.

24 HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 1.

alebo deklarujú, že sú staré, majú často svoj začiatok v nedávnej minulosti a niekedy sú vymyslené.²⁵ Prejavy *faklore* ale i *invented tradition*, vymedzené vo vyššie uvedenom chápaní, sa niekedy zaraďujú pod všeobecný pojem folklorizmus.²⁶

Pseudofudová kultúra

Vychádzajúc z horeuvedených konceptov na označenie javov, ktoré sú mylne prezentované alebo pokladané za prvky tradičnej ľudovej kultúry používame pojem *pseudofudová kultúra*.²⁷ Ide o *nepravú, falošnú (sfalšovanú)* alebo *kvázi* tradičnú ľudovú kultúru.

Pod pseudofudovú kultúru zahŕňame prvky a praktiky, ktoré môžeme vymedziť v týchto troch kategóriách:²⁸

1. Vymyslené prejavy. Vytvorené prvky, často konkrétnym autorom, ktoré sa prezentujú ako tradičná ľudová kultúra.
2. Prejavy folklorizmu, ktoré sa prezentujú ako tradičná ľudová kultúra. Ide o štylizované prvky tradičnej kultúry, ktoré sa vydávajú za jej autentické prejavy.
3. Prejavy nepôvodnej tradičnej kultúry, ktoré sa vydávajú za vlastnú tradičnú kultúru, resp. jej štylizovanú podobu.²⁹ Prvky z inej (lokálnej, regionálnej, etnickej atď.) oblasti, ktoré sa deklarujú ako prejavy vlastnej ľudovej kultúry, v skutočnosti sú však z iného prostredia. Do tejto kategórie zaraďujeme aj štylizované prvky v rámci folklorizmu, ktoré komunikujú, že čerpajú z vlastnej ľudovej kultúry.³⁰

Ako pseudofudovú kultúru tak označujeme prvky, ktoré mylne uvádzajú, že sú prejavmi autentickej tradičnej kultúry, príp. že sú štylizáciou vlastnej ľudovej kultúry. Dôležitým faktorom pre vymedzenie pseudofudovej kultúry je chybná či zavádzajúca komunikácia. Pseudofudová kultúra „sa tvári“ ako autentická a pôvodná kultúra. Táto klamlivá komunikácia môže byť pritom explicitná – priamo v textovej, slovnej podobe, alebo implicitná, vyplývajúca z kontextu prezentovaného javu či praktiky. Prejavy folklorizmu, na rozdiel od pseudofudovej kultúry, nepopierajú, že využívajú

25 Tamtiež.

26 K ďalším pojmom, ako napr. *postfolklorizmus*, *folklove*, *public folklore*, *aplikovaná folkloristika* pozri napr. prehľadovú štúdiu: HLŔŠKOVÁ, Hana: *Folklor a folklorizmus*, c. d., s. 16–25.

27 Významovo máme na mysli pseudotradičnú ľudovú kultúru. Keďže, ako sme vyššie uvideli, pojem ľudová kultúra implicitne zahŕňa aj význam celého pojmu tradičná ľudová kultúra, skrátili sme označenie na pseudofudová kultúra. (Rovnako by sme mohli použiť synonymicky aj pojem pseudotradičná kultúra, termín pseudofudová kultúra sa nám však javí ako jasnejší a zrozumiteľnejší aj pre širokú verejnosť, preto ho uprednostňujeme.)

28 JANTO, Juraj: Pseudofudová kultúra a jej súčasné kontexty. In: Kačírek, Ľuboš – Szabóová, Nela (eds.): *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Aleph, 2023, s. 330–339.

29 V tomto prípade síce ide o ľudovú kultúru, ale cudziu a predpona *pseudo* poukazuje na iný pôvod, aký sa prezentuje (v tomto zmysle teda *pseudo* = *cudzí, nie vlastný*).

30 V takomto prípade by sme mohli hovoriť teda o akomsi „pseudofolklorizme“, falošnom folklorizme. Takýto termín by však pôsobil máťuco, preto zostávame pri spoločnom označení.

prejavy tradičnej kultúry, či minimálne netvrdia opak. To je, podľa nás, hlavný rozdiel medzi kategóriami folklorizmu a pseudoludovej kultúry. Vo verejnom i odbornom priestore sa môžeme stretnúť so zamieňaním obidvoch termínov.³¹ Folklorizmus sa označuje aj ako pseudo /falošná tradičná kultúra v širokom chápaní a pseudoludová kultúra v našom vymedzení sa vníma ako súčasť folklorizmu. Hoci v praxi medzi folklorizmom a pseudoludovou kultúrou ide často o veľmi neostrú a prelínajúcu sa hranicu³² (obdobne, ako sa môžu prelínať prvky tradičnej kultúry s folklorizmom), v akademickom diskurze sa nám zdá vhodné tieto kategórie rozlíšiť vo vyššie uvedenom zmysle.³³ Na druhej strane si uvedomujeme, že akákoľvek klasifikácia je vždy iba pomocným nástrojom a pevné hranice medzi sformulovanými kategóriami väčšinou nie sú možné. Naše vymedzenie tak môže byť len iba jedným zo statických označení skúmanej živej problematiky.

Prezentácia alebo využívanie pseudoludovej kultúry môže byť zo strany tvorcu, nositeľa, konzumenta a pod. vedomé a cielené alebo nezámerné. V prvom prípade si jednotlivец uvedomuje, že nejde o tradičnú kultúru, ale z nejakých dôvodov (pozri ďalej) ju za takú vydáva. V druhom prípade ide o nezámernú zámenu, najčastejšie z neznalosti. Motívy používania pseudoludovej kultúry sú obdobné, ako v prípade folklorizmu, resp. súčasných podôb existencie tradičnej kultúry (s výnimkou ich kontinuálnej existencie). Pseudoludové prvky môžu teda slúžiť na potvrdzovanie vlastnej (etnickej, lokálnej) identity, ako inšpirácia pre súčasnú tvorbu; v ekonomickom, turistickom či politickom marketingu. Odlíšuje ich práve to, že nejde o skutočné prejavy (domácej) tradičnej ľudovej kultúry, z ktorých dané praktiky vychádzajú. Keďže sa tradičná ľudová kultúra teší aktuálne vysokému záujmu, rastie výskyt nielen prejavov folklorizmu, ale aj pseudoludových foriem.

Pseudoludová kultúra a ornament

V nasledujúcej časti sa zameriame na prejavy výtvarného folklorizmu, ktoré sa mylne vydávajú za štylizáciu vlastnej (národnej, regionálnej) tradičnej kultúry. Teda zavádzajúco prezentujú, že čerpajú z domácich zdrojov (v členení pseudoludovej kultúry sme ich označili ako 3. kategóriu). Najčastejšie tu ide o použitie ornamentov, ktoré komunikujú svoj slovenský, príp. určitý regionálny pôvod, ale sú z cudzieho prostredia. Takéto prejavy sa objavujú v súčasnosti vo verejnom priestore pomerne často.

31 Napríklad O. Sirovátka píše o „priamom folklorizme“, ktorý sa snaží predstierať, že zobrazuje pravý folklór (na rozdiel od „nepriameho“ – médiami sprostredkovaného folklorizmu). SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti, c. d., s. 15-16.

32 Argumentom môže byť, že už samotný folklorizmus „zavádza“ o podobe tradičnej ľudovej kultúry.

33 Stretávame sa tiež s termínom ľudový (alebo nesprávne *folklórny*) gýč. Ten sa však vzťahuje k folklorizmu a obsahuje hodnotiace stanovisko. Pozri: DANĽOVÁ, Olga: Gýč. In: *Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/gyc/> (cit. 28. 8. 2023); BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč, c. d.; JEŘÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III, c. d.

Ako príklad môžeme uviesť odpadové koše zabezpečené proti medvedom vo Vysokých Tatrách so škandinávskym štylizovaným ornamentom.³⁴ Podobný vzor sa nachádza napr. aj v ponuke istého e-shopu na smaltovaných hrnčekoch, pričom sa tu uvádza, že čerpá z tradičných slovenských výšiviek.³⁵ A takisto ho nájdeme na tričku s nápisom „Tatry“.³⁶ V pseudoludovej kultúre sú často využívané aj poľské ornamentey z Lowic, ako napr. na suveníre – drevenej magnetke s nápisom Horehronie³⁷ alebo na „ludovej magnetke Slovensko“.³⁸ Aj veľkonočná kraslica spred kostola v Nitrianskych Hrnčiarovciach bola vyzdobená poľskými a maďarskými motívmi.³⁹ Okrem škandinávskych (fínskych), poľských (lowických) i maďarských ornamentov sa na Slovensku často stretávame ešte s využitím ornamentu zo susednej Moravy (hoci tu sa dalo argumentovať kultúrnou blízkosťou, zvlášť ak ide o prvky zo Slovácka). Moravský ornament tvorcovia používali napríklad v propagácii populárnej relácie *Zem spieva*⁴⁰ a v parlamentných voľbách v roku 2020 ho využila aj Slovenská národná strana,⁴¹ ktorá sa na margo mediálnej kritiky obhajovala tým, že ide „o prastarý slovenský vzor“, ktorý sa dodnes zachoval na Slovácku.⁴²

Obdobným omylom sa nevyhli ani v Česku. Napr. v dielni s certifikáciou regionálny produkt Slovácko nájdeme takisto škandinávske vzory,⁴³ mylne označené ako „moravské folklórne ornamentey“.⁴⁴ Miss International Českej republiky z r. 2022 sa predstavila v „národnom kostýme Český porcelán“,⁴⁵ pričom na pokrývke hlavy bol použitý ornament ruskej porcelány Gžel.⁴⁶

34 Dostupné z: https://m.smedata.sk/api-media/media/image/sme/3/76/7601963/7601963_1200x.jpg?rev=2 (cit. 28. 8. 2023).

35 Dostupné z: <https://www.progrestatry.sk/produkt/smaltovany-hrnok-slovensko-vysivka-biely/> (cit. 28. 8. 2023).

36 Dostupné z: <https://www.preslovakov.sk/userfiles/psvk/vyroby/PS030.jpg?1684082163> (cit. 28. 8. 2023).

37 Dostupné z: <https://loranc.eu/obchod/horehronie-srdiecko-%E2%99%A5/> (cit. 28. 8. 2023).

38 Dostupné z: <https://wdlivastyl.eu/produkt/ludova-magnetka-slovensko/> (cit. 28. 8. 2023).

39 Dostupné z: <https://staticcdn.sk/images/photoarchive/2023/04/05/hrnciarovce-vajce-velka-noc-vyzdoba-1-.jpg> (cit. 28. 8. 2023).

40 *Pravé slovenské ornamentey v relácii Zem spieva?* Dostupné z: <https://www.40plus.sk/prave-slovenske-ornamentey-v-relacii-zem-spieva/> (cit. 28. 8. 2023).

41 Dostupné z: <https://pravda.sk/res/2019/11/05/thumbs/bilboard-sns-clanokW.jpg>

42 *SNS obhajuje ornament na bilbordoch, je to ‚prastarý slovenský vzor‘.* (5. 11. 2019). Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/volby-2020/clanok/531641-sns-obhajuje-ornament-na-bilbordoch-je-vraj-staroslovensky/> (cit. 28. 8. 2023).

43 Dostupné z: <https://www.moravskadilna.cz/srdce-z-moravy-2/> (cit. 28. 8. 2023).

44 Dostupné z: <https://www.moravskadilna.cz/kredenc-2/> (cit. 28. 8. 2023).

45 *Národní kostým „Tradiční český porcelán“ pro Miss International* Dostupné z: <https://www.missczechrep.cz/narodni-kostym-tradici-cesky-porcelan-pro-miss-international-00621> (cit. 28. 8. 2023); <https://www.facebook.com/photo/?fbid=677753353737827&set=a.266508464862320> (cit. 28. 8. 2023).

46 Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/G%C5%BEel> (cit. 28. 8. 2023).

Uvedené i väčšina ďalších obdobných príkladov,⁴⁷ komunikujú mylný pôvod použitých prvkov väčšinou implicitne. Teda, zvyčajne priamo neuvádzajú, že ide o slovenský, regionálny, príp. iný ornament, ale z kontextu jeho použitia to vyplýva. Na takých predmetoch sa napr. objavujú nápisy, ktoré asociujú vzory s určitým etnikom, oblasťou, lokalitou alebo sa takéto spojenie očakáva v súvislosti s umiestnením a použitím daných prvkov. V niektorých prípadoch – najčastejšie pri predaji – sa uvádza nesprávny pôvod aj priamo.

Tieto prejavy folklorizmu, ktoré čerpajú prvky z nepôvodnej tradičnej kultúry, pritom komunikujú opak, sa vyskytujú najčastejšie v dvoch základných formách:

1. ornamente používané na samotných úžitkových i dekoratívnych predmetoch – suveníroch, odevy, šperkoch, nábytku atď.;
2. ornamente využívané v marketingu a prezentácii – výrobkov (napr. obaly potravín a nápojov), podujatí a programov, obcí, regiónov a združení, politických strán a pod.

Za najčastejšiu príčinu využívanie cudzích ornamentov, ktoré sú prezentované ako vlastné, pokladáme nevedomosť v kombinácii s nedbanlivosťou a ľahostajnosťou tvorcov i zádavateľov. Používanie a rozšírenie určitých ornamentov je spôsobené ich ľahkou dostupnosťou a spracovaním na grafické použitie v internetových databankách a zdrojoch. Patria medzi ne poľské vzory z Lowic,⁴⁸ škandinávске ornamente,⁴⁹ maďarské vzory⁵⁰ i moravské ornamente.⁵¹ Neznalosť je vhodným prostredím pre šírenie takýchto prejavov medzi zväčša neoboznámenými klientmi a konzumentmi.

Na využívanie cudzích vzorov, ktoré sa prezentujú ako slovenské, poukazuje iniciatíva *Slovenský folklor bez fejku*⁵² na internetovej sociálnej sieti.⁵³ Ide o projekt aktivistov, ktorý sa snaží šíriť osvetu a poukazovať aj na príklady dobrej praxe i na

47 Ďalšie príklady môžeme nájsť: dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/posts/pf-bid02zHNQKoTKBPM2EulQpPqnAChR1v5Ne3CcScef8Mvhpsm9iTpqC8uohQ3Zyuz26dDkl> (cit. 28. 8. 2023); dostupné z: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=853399919386087&set=pcb.853400029386076> (cit. 28. 8. 2023); dostupné z: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=654598949266186&set=pcb.6544600315932716> (cit. 28. 8. 2023).

48 Napr. <https://www.alamy.com/stock-photo/wzory-lowickie-polish-pattern.html?sortBy=relevant> (cit. 28. 8. 2023).

49 Dostupné z: https://www.123rf.com/clipart-vector/scandinavian_orament.html (cit. 28. 8. 2023).

50 Napr. z lokality Kalocsai. Dostupné z: https://www.123rf.com/photo_62070690_kalocsai-folk-art-embroidery-red-hungarian-round-floral-folk-pattern.html (cit. 28. 8. 2023).

51 Dostupné z: https://www.123rf.com/photo_63801168_simplified-folk-ornaments-from-a-slovako-area-in-a-blue-version.html (cit. 28. 8. 2023).

52 Pod termínom *folklor* sa tu nesprávne chápe celá tradičná ľudová kultúra (najmä ornament na hmotných artefaktoch).

53 *Slovenský folklor bez fejku*. Dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/> (cit. 28. 8. 2023).

nápravu chýb.⁵⁴ Aj vďaka ich zisteniam sa upozornenia na zámeny objavujú aj v ďalších médiách.⁵⁵

Naša a cudzia ľudová kultúra

Pôsobenie občianskych aktivistov vo vyhraňovaní sa voči cudzím motívom môže pôsobiť miestami rigorózne a nekompromisne. Na druhej strane sa etnológia snaží vniesť do problematiky komplexnejšie stanovisko. Argumentom voči striktnému odmietaniu cudzích prejavov je, že mnohé vzory, ktoré sa teraz pokladajú za typické pre určité etnikum, región alebo lokalitu, takými v minulosti neboli. Tiež mohli byť v istom období pokladané najprv za „cudzie“, a to až dotedy, pokiaľ ich spoločenstvo neakceptovalo ako súčasť vlastnej tradície.⁵⁶ Ak teda ľudia budú vnímať a akceptovať ornamenty škandinávskej, poľskej, maďarskej atď. proveniencie ako súčasť slovenskej ľudovej kultúry – čo sa už vlastne deje tým, že ich kupujú s touto predstavou – môžu sa tieto napokon ňou aj stať?⁵⁷ Prejavy, ktoré v súčasnosti označujeme ako pseudoludová kultúra, tak môžu byť v budúcnosti všeobecne prijatým výrazom vlastnej identity.

Skúmaním takisto zisťujeme, že rôzne ornamenty obsahujú rovnaké motívy (rastliny, antropomorfné a zoomorfné tvary, geometrické útvary) a často spoločné zdroje historických slohov. Komparatívne štúdium ľudového dekoratívneho prejavu v rámci Európy ukazuje na jeho značnú štýlovú jednoliatosť. Pri porovnávaní v nich nájdeme prvky z rôznych období i zo vzdialených oblastí. „Privlastňovanie“ teda neobstojí.

Na druhej strane vieme, že rôznorodé inšpirácie, pôvod a migrácia prvkov je imanentnou súčasťou každej ľudovej kultúry. Predsa však isté kultúrne prejavy pokladáme za špecifické pre nejakú lokalitu, región, etnikum.⁵⁸ Za podobný prejav môžeme považovať aj ornament, ktorý môže byť vnímaný (obyvateľmi obce, regiónu i mimo neho) ako špecifický prvok istého kultúrneho prostredia. Pod unifikačným

54 Pozitívnym príkladom bola tapeta so škandinávskym vzorom v izbičke Múzea Dušana Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom, ktorá bola po upozornení zmenená. Pozri na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=780366170022796&set=pcb.780366216689458> (cit. 28. 8. 2023).

55 Napr.: BORUŠOVIČOVÁ, Eva: Slovenské národné pomýlené srdienko. *Sme*, 25.05.2019, s. 10; *Pozor! Na trhu so slovenskými ornamentami je viac nepodarkov ako skutočných darčkových predmetov*. Dostupné z: <https://www.40plus.sk/zora-puskacova-pokrivene-tradicne-slovenske-vzory-su-na-dennom-poriadku/> (cit. 28. 8. 2023); MIČÍK, Matej: *Tieto ľudové motívy nie sú slovenské. Predajcovia klamú Slovákov aj turistov. Nie všetko s označením „slovenské“ je skutočne slovenské*. Dostupné z: <https://emefka.sk/tieto-ludove-motivy-nie-su-slovenske-predajcovia-klamu-slovakov-aj-turistov/> (cit. 28. 8. 2023).

56 Môžeme tu poukázať napr. na fenomén modrotlače, ktorý v poslednej tretine 19. stor. výrazne prenikol do vidieckeho prostredia na Slovensku. Národná inteligencia ho vtedy kritizovala ako neľudový, cudzí element, ktorý devalvuje hodnoty ľudového odevu. Vidiecka spoločnosť ho ale prijala a stal sa súčasťou akceptovanou súčasťou tradičného odievania.

57 Hoci sa náš text pridržiava pozitivistického (objektivistického) vymedzenia fenoménov tradičnej ľudovej kultúry, folklorizmu, pseudoludovej kultúry treba uviesť, že v konštruktivistickom prístupe, je podstatnejšie to, čo ľudia reprezentujú ako ich prejavy, teda čo oni pokladajú za súčasť vlastnej ľudovej kultúry.

58 Na tomto chápaní je založený aj koncept Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO.

povrchom dekoratívnych štýlov môžeme rozoznať etnické alebo regionálne varianty, ktoré sú založené na rôznych úrovniach adaptácie s prvkami historických slohov. Rozdiely medzi krajinami sú pritom značné.⁵⁹ Takéto „privlastňovanie“ teda môžeme do istej miery akceptovať, hoci ho nemôžeme vzhľadom na časovú i vývinovú kontextuálnosť absolutizovať.

Do používania vzorov vstupuje tiež otázka ich grafickej úpravy, ktorá môže niesť rôznu mieru štylizácie pôvodného ornamentu a stávajú sa tak dielom konkrétneho autora, grafika (príkladom sú internetové databanky vektorovo spracovaných ornamentov).

Zároveň je potrebné uviesť, že uvedené prejavy sú v súčasnosti výsledkom existencie masovej kultúry, komercie, turizmu, súčasných elektronických médií a spôsobov komunikácie. Etnológia má na zistené fakty upozorňovať, ale zároveň musí pozorovať proces začleňovania týchto javov do spôsobu života, objasňovať motivácie, formy používania, či mechanizmy transmisie.

Záver

V štúdiu sme sa venovali vymedzeniu pseudofúlovej kultúry v kontexte pojmov tradičná ľudová kultúra, folklorizmus, a tiež termínov používaných v zahraničnej vedeckej literatúre – *faklore* a *invented tradition*. Ako pseudofúlovú kultúru sme označili tie kultúrne prvky a praktiky, ktoré mylne prezentujú, že sú prejavmi autentickej tradičnej kultúry, príp. že sú štylizáciou vlastnej ľudovej kultúry. (Uvedomujeme si pritom, že akákoľvek klasifikácia je vždy iba pomocným nástrojom a pevné hranice medzi sformulovanými kategóriami väčšinou nie sú možné.) Zamerali sme sa na prejavy výtvarného folklorizmu, ktoré sa nesprávne vydávajú za štylizáciu vlastnej (národnej, regionálnej) tradičnej kultúry. Najčastejšie ide o použitie ornamentov, ktoré komunikujú svoj slovenský, príp. určitý regionálny pôvod, ale sú z cudzieho prostredia. Takéto prejavy sa objavujú v súčasnosti vo verejnom priestore pomerne frekventovane. Spontánnu kritiku a odmietanie týchto javov zo strany aktivistov vyvažuje odborné stanovisko, ktoré poukazuje na procesy vzniku a vývoja prvkov ľudovej kultúry.

Hoci pojem pseudofúlovej kultúry môže navodzovať (predponou *pseudo*) negatívnu konotáciu,⁶⁰ neznamená to, že etnologický prístup má spočívať jedine v kritizovaní a potláčaní jej prejavov. Pozícia akademickej vedy je bližšia vecnému nehodnotiacemu stanovisku. Jej cieľom nie je potierať, ale skúmať existenciu, príčiny a motívy rozšírenia. V každom prípade prácou (i spoločenskou zodpovednosťou) etnológie je robiť aj osvetu a vysvetľovať. Tu môžeme vecne poukázať na mylné, či

59 DANGLOVÁ, Oľga: Ľudová ornamentika a historické štýly. In: Krekovič, Eduard (ed.): *Ornament a štýl*. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť a Slovenská národopisná spoločnosť, 1996, s. 27, 29.

60 Obdobne ako to je pri samotnom fenoméne folklorizmu, tzv. ľudového gýču, *faklore*. Pozri vyššie.

zavádzajúce spájanie niektorých praktík a artefaktov⁶¹ s konkrétnou tradičnou ľudovou kultúrou beztoho, aby sme sa dopustili opačného extrému a jej prejavy absolutizovali. V našej štúdii sme upozornili na súčasné prejavy pseudoľudovej kultúry a pokúsili sa o ich vymedzenie. Pokladáme ju len za úvod k nutnému rozsiahlejšiemu výskumu celej problematiky.

Zoznam literatúry

- BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč. *Narodopisné aktuality* 18, 1982, č. 2, s. 119-126.
- BENEŠ, Bohuslav: Venkovská turistika, agroturistika, agrofolklorismus a lidová tradice. Úvahy o tom, co bylo a co bude. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 4, s. 185-188.
- BORUŠOVIČOVÁ, Eva: Slovenské národné pomýlené srdénko. *Sme*, 25. 5. 2019.
- DANGLOVÁ, Oľga: Ľudová ornamentika a historické štýly. In: Krekovič, Eduard (ed.): *Ornament a štýl*. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť a Slovenská národopisná spoločnosť, 1996, s. 27-36.
- DANGLOVÁ, Oľga: Ornament obdivovaný, odmietaný. In: *Zdravé domy - Interiér 2019 - Identita sk*. Bratislava: Spektrum STU, 2019, s. 64-69.
- DORSON, M. Richard: Folklore and Fake Lore. *The American Mercury* 1950, March, s. 335-342.
- DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.
- DUNDES, Alan: *Folklore Matters*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1989.
- HOBBSBAMM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric - Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 1.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus (K terminológii a koncepciám v aktuálnom diskurze). *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 23.
- JANČÁŘ, Josef: Institucionalizace folklorismu v českých zemích. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 4, s. 273-277.
- JANTO, Juraj: Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry. Bratislava: STIMUL, 2021.

61 Jedným z príkladov môže byť vyjadrenie etnologičky Oľgy Danglovej: „S ornamentom propagovaným ako slovenský či širšie ľudový sa roztrhlo vrece. Stačí sa pripojiť na internet a vyhrnie sa z neho záplava ponúk na tričká, taniere, kazety, taštičky, tenisky, šály, fľaše, puzdrá na mobily, diáre ozdobené, ba až prezdobené folklórnym dizajnom, resp. ornamentom veľmi rozdielnej kvality. Od vkusných, ktoré sa snažia spoznávať, rozvíjať lokálne formy dekoru, prípadne dodať im punc individuálnej kreativity, až po krikľavé gýče. Také, ktoré preberajú vzory hlava-nehlava... Pri takomto zľahčenom prístupe potom padajú zábrany zamýšľať sa nad ornamentálnym motívom ako špecifickým prejavom kultúrneho dedičstva. Nič nebráni miešaniu, zamieňaniu až kradnutiu vzorov a ich vyhlasovaniu za zaručene slovenské či ľudové. Nič nestojí v ceste ich nevhodnej aplikácie na hocičom... A tak sa môže stať, že v našom konzumnom svete časom dôjde k presýteniu všetkým, čo je spájané s folklórnym vizuálom, ľudovou motivikou, a dospejeme k ich opätovnému odmietnutiu. Bola by to škoda.“ DANGLOVÁ, Oľga: Ornament obdivovaný, odmietaný. In: *Zdravé domy - Interiér 2019 - Identita sk*. Bratislava: Spektrum STU, 2019, s. 67.

- JANTO, Juraj: Pseudofúdobá kultúra a jej súčasnú kontexty. In: Kačírtek, Ľuboš – Szabóová, Nela (eds.): *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Aleph, 2023, s. 330–339.
- JERÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III. *Umění a řemesla* 1985, 2, s. 84–85.
- JERÁBEK, Richard: Století folklorismu (dva příklady použití pojmu folklorismus na počátku 20. století). *Národopisná revue* 8, 1998, č. 3, s. 139–142.
- LUTHER, Daniel: Hranice folklorizmu. *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 12–13.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Od folkloru k folklorismu. In: *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Stražnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 6–9.
- SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti. *Národopisná revue* 3, 1992, č. 1, s. 13–17.

Zoznam internetových zdrojov

- DANGLOVÁ, Olga: Gýč. In: *Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/gyc/> (cit. 28. 8. 2023).
- MIČÍK, Matej: *Tieto ľudové motívy nie sú slovenské. Predajcovia klamú Slovákov aj turistov. Nie všetko s označením „slovenské“ je skutočne slovenské*. Dostupné z: <https://emefka.sk/tieto-ludove-motivy-nie-su-slovenske-predajcovia-klamu-slovakov-aj-turistov/> (cit. 28. 8. 2023).
- Národní kostým „Tradiční český porcelán“ pro Miss International*. Dostupné z: <https://www.missczechrep.cz/narodni-kostym-tradicni-cesky-porcelan-pro-miss-international-00621> (cit. 28. 8. 2023).
- Pravé slovenské ornamenty v relácii Zem spieva?* Dostupné z: <https://www.40plus.sk/prave-slovenske-ornamenty-v-relacii-zem-spieva/> (cit. 28. 8. 2023).
- Pozor! Na trhu so slovenskými ornamentami je viac nepodarkov ako skutočných darčkových predmetov*. Dostupné z: <https://www.40plus.sk/zora-puskacova-pokrivene-tradicne-slovenske-vzory-su-na-dennom-poriadku/> (cit. 28. 8. 2023).
- Slovenský folklór bez fejku*. Dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/> (cit. 28. 8. 2023).
- SNS obhájuje ornament na bilbordoch, je to „prastarý slovenský vzor“*. (5. 11. 2019). Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/volby-2020/clanok/531641-sns-obhajuje-ornament-na-bilbordoch-je-vraj-staroslovansky/> (cit. 28. 8. 2023).

Fenomén mečového tanca v Európe. Kultúrno-historické kontexty

The Phenomenon of Sword Dancing in Europe.
Cultural-historical contexts

Prof. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, PhD.

Mgr. Michaela Grznárová

Mgr. Mária Lujza Kovalčíková

Mgr. Laura Vasiliauskaitė

PhDr. Agáta Petrakovičová, PhD.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava, SLOVAK REPUBLIC

Korešpondenčný autor: katarina.novakova@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-8331-7040

Abstract

Sword dances belong to the oldest layers of dance culture. The origin of these dances, which can be described as a phenomenal manifestation of dance culture in almost the whole of Europe, unfortunately cannot be reduced to a single genetic basis. It goes without saying that such dancing would not still exist today without its bearers. Sword dancing has been gradually modified in some countries, losing its ceremonial function or its connection to the calendar cycle, and being transformed into a theatrical form; in some countries it is now only maintained by small groups of dancers as a social occasion. The tradition of sword dancing is a unique example of Europe's intangible cultural heritage. The ancient chain and circle form of the dance is an element common to European countries, apart from the connection with the carnival season. The dance itself has its own specific features – dance patterns, costumes, clothing accessories, and props, which are unique components of the dance that point to its archaic character. The aim of the study is to document these dances, identifying the characteristic features and common expressions across almost all of Europe, or in the countries where they have been documented.

Key words

Sword dance - rapper dance - sword - dancing occasions - historical contexts

Acknowledgement / Funding

Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0606/21: Inovatívny model monetizácie digitálnych hier v oblasti kreatívneho priemyslu.

Úvod

Tradicia mečových tancov je ojedinelou ukážkou nehmotného kultúrneho dedičstva Európy. Spoločným prvkom v európskych krajinách je najmä starobylá reťazová a kruhová forma tanca a používanie mečov a ich variantov. Unikátnymi súčasťami tanca, ktoré poukazujú na jeho archaický charakter, sú obradné bitie tanečníka, jeho obeťovanie či vykúpenie. Samotný tanec má svoje špecifiká – tanečné schémy, kroje, odevné doplnky, rekvizity.

Mečové tance rozšírené v Európe sú rôzneho pôvodu. Niektoré sú pozostatkom tancov na oslavu víťazstva kresťanov nad Maurmi, iné odrazom rytierskej kultúry 15. storočia. Často ich tancovali predstavitelia cechov, či polovojské skupiny. V priebehu stáročí do nich prenikali i prvky agrárnej mágie, čomu napovedá ich realizácia v predjarnom období a motív obety. Tance v zbroji či výstroji so zbraňami symbolizovali zápas a demonštráciu sily, meče, šable alebo štylizované podoby týchto zbraní boli vnímané ako symbol porážky protivníka či negatívnych síl.¹ Neprehliadnuteľným aspektom ich uplatnenia a pretrvania mohol byť i motív vlastnej reprezentácie a podtext sociálny.

Mečové tance reťazového charakteru patria k najstarším vrstvám tanečnej kultúry. Pôvod týchto tancov nevieme zredukovať len na jeden genetický základ. V niektorých krajinách sa tanec postupne modifikoval, zanikala obradná funkcia či nadväznosť na kalendárny cyklus a preklenul sa do divadelnej podoby a inde ho dnes udržiavajú len malé skupinky tanečníkov ako spoločenskú príležitosť.

História vedeckého záujmu a výskumu mečových tancov je bohatá, odráža mnoho rôznych smerov či skôr vedeckých škôl v Európe. Bádateľia, zaoberajúci sa týmito tancami, vychádzali najmä z klasických diel Fräsera a Tylora, a na analýzu vývinu týchto tancov aplikovali najmä Tylorovu teóriu prežitkov.² Ako postupuje sociálny vývin spoločnosti, aj tie najzávažnejšie myšlienky a činy sa môžu stať obyčajným prežitkom. Pôvodný význam postupne zaniká, každá generácia si ho čoraz menej uchováva v pamäti a napokon zostane na etnografii, aby sa viac či menej úspešne pokúsila o jeho rekonštrukciu.³

Táto teória, ako východisková, poskytla teoretický rámec pohľadu na mečové tance a ich výskum. To sa premietlo do názoru, že stredoveké i súčasné mečové tance sú zdegenerované fragmentárne prežitky pravekých, vidieckych alebo kmeňových náboženských rituálov, ktoré sa zameriavajú na predstieranú popravu a vzkriesenie ústrednej

1 Bližšie pozri napr. *Masopustní mečové tance na Uherskobrodsku*. Dostupné z: <https://www.nulk.cz/2023/01/24/masopustni-mecove-tance-na-uherskobrodsku/> (cit. 01. 11. 2023).

2 FORREST, John: *Morris and Matachin. A study in Comparative Choreography*. London: English Folk Dance and Song Society, Sheffield Centre for English Cultural tradition and Language, 1984. s. 7-8.

3 TYLOR, Edward Burnett: *Primitive culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*. London: J. Murray, 1871, zv. I, s. 110-111, cit. podľa KANOVSKÝ, Martin: *Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie*. Bratislava: Chronos, 2004, s. 16-17.

Obr. 1. Hviezda ako výsledok prepletenia mečov počas tanca. Veľka Británia, 2020. Archív autorky (so súhlasom Redcar Sword Dancers).

postavy s cieľom zabezpečiť plodnosť krajiny.⁴ V našom (česko)slovenskom prostredí sa fenoménu mečového tanca venovali viacerí autori. Treba spomenúť napríklad Leoša Janáčka a Františka Pospíšila. Práve Pospíšil je autorom kľúčovej štúdie: *Mečový (zbrojný) tanec na slovanske půdě* (1911).⁵ Janáčka tanečníci zo Strání zaujali natoľko, že v roku 1899 skupina tanečníkov z tejto obce vystúpila s mečovým tancom v Besedním domě v Brne a v roku 1906 bola do Strání zorganizovaná exkurzia Pracovného výboru pre českú národnú pieseň na Morave a v Sliezsku.⁶ Problematike mečových tancov sa v priebehu rokov venovali viaceré štúdie Ludvíka Kunza, Hannah Laudovej, Jaroslava Čecha, Pavla Popelku, záverečná práca A. Popelkovej či štúdie Stanislava Důžeka.⁷ Zo zahraničnej produkcie považujeme za kľúčové diela Stephena D. Corrsina, a to najmä jeho syntetickú monografiu *Sword Dancing in Europe: A History*⁸ a časopisecké prá-

4 CORRSIN, D. Stephen: The Historiography of European Linked Sword Dancing. *Dance Research Journal* 25, 1993, č. 1, s. 3.

5 POSPÍŠIL, František: Mečový (zbrojný) tanec na slovanske půdě. *Narodopisný věstník československý* 6, 1911, s. 25–56.

6 PAVLICOVÁ, Martina: *Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 67–76.

7 Tamtiež, s. 125–126.

8 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*. Wiltshire: Hisarlik Press, 1997.

ce Trevora Stona.⁹ Obaja autori sa viackrát zúčastnili na výskumoch mečových tancoch v strednej Európe a navštívili osobne i Festival masopustných tradíc v Strání na Morave. Okrem nich sa podrobnejšie tomuto fenoménu venoval i anglický výskumník E. S. Cowte, ktorý analyzoval staršie výskumy významného zberateľa Cecila Sharpa.¹⁰

Historické kontexty mečového tanca v Európe

Tanec, známy ako mečový tanec, tanec so šablami alebo palicový tanec, je fenoménom existujúcim vo veľkom množstve európskych krajín. Jednou z najstarších, či podľa viacerých autorov najstaršou zmienkou o nich, je zápis rímskeho historika Cornelia Publia Tacita, spomínajúci tance germánskych kmeňov:

„Poznajú len jediný druh zábavy, stále rovnaký pri každom slávnostnom zhromaždení: nahí mládenci pre svoju zábavu tancujú s mečmi a s nastavanými oštepami. Cvik urobil z tohto tanca doslova umenie, umenie mu dalo pôvab, nie však pre odmenu alebo mzdu. Odmenu tejto bujnosti, akokoľvek odvážnej, je potešenie divákov.“¹¹

Z obdobia raného stredoveku v stredoeurópskom aj širšom európskom priestore pramene úplne absentujú, začínajú sa objavovať až v neskoršom stredoveku. Pre vyššie spoločenské vrstvy boli charakteristické tzv. *morisky*, ktoré tancovali šľachtici na väčšine európskych dvorov, čím symbolizovali boj kresťanov a pohanov. Tanec pochádza pravdepodobne zo Španielska a spája sa s expanziou Maurov a ich následnou porážkou. V niektorých prípadoch boli meče pri tanci nahradené bielymi vreckovkami alebo kvetmi na znamenie víťazstva kresťanov.¹² Do zvyšku Európy tance prenikali podľa H. Laudovej vďaka družinám počas diplomatických ciest.¹³ Rozšírenosť tanca v Európe môže však súvisieť i s migračnými procesmi v rámci Európy.

Závažný vplyv na formovanie tanečnej kultúry najmä stredovýchodnej a južnej Európy mala nepochybne turecká vojnová expanzia. U balkánskych národov možno badať, ako sa príznačne uchovali kolektívne reťazové a kruhové tance, ktoré boli charakteristické pre tanečnú kultúru európskeho stredoveku a ich pretrvanie v tejto oblasti je „dôsledok izolácie zapríčinennej stáročia pretrvávajúcou okupáciou týchto území.“¹⁴

9 STONE, Trevor: *Rattle up, my boys. The Story of Longsword Dancing, a Yorkshire Tradition*. Bradford: T. Stone, 1979.

10 Ide o prácu SHARP, Cecil: A History of the Rapper Dance. *Folk Music Journal* 4, 1981, č. 2, s. 79-116 a štúdiu SHARP, Cecil: Watching Cecil Sharp at Work: A Study of His Records of Sword Dances Using His Field Notebooks. *Folk Music Journal* 8, 2003, č. 3, s. 282-313.

11 TACITUS, Cornelius Publius: *Germania*, kapitola 24. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml> (cit. 01. 11. 2023). Ako na najstaršiu zmienku o mečových tancoch upozorňujú na Tacita viacerí autori.

12 LAUDOVIČ, Hannah - STAVĚLOVÁ, Daniela: Mečový tanec. In: Brouček, Stanislav - Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 546.

13 LAUDOVIČ, Hannah: Tradice mečových tanců v lidové kultuře Československa. *Taneční listy*, 1986, č. 2, s. 14-15.

14 DŮŽEK, Stanislav: Ľudový tanec. In: Stoličná, Rastislava (ed.): *Slovensko-európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 2000, s. 323-339.

Prvá zmienka o českom variante mečového tanca pochádza z roku 1465 od Šaška z Mezihorí, ktorý približuje, ako Lev z Rožmitálu počas diplomatickej cesty v Kolíne nad Rýnom predviedol tanec „*postupujúc v čele dvadsaťštyri junákov, ktorí tancovali v oblečení so zbraňami, držiac žiariace pochodne.*“¹⁵ O popularite a obľube mečových tancov svedčia i ďalšie zmienky: o *Maruschkatanci* z roku 1487 z Chebu a o *Mohrentanzi* z roku 1558 z Prahy.

Istú podobnosť s moriskami vykazuje i tanec označovaný skôr ako hajdúsky. Tento mužský tanec je chápaný ako špecifický tanec so zbraňou. Na historických zobrazeniach drží tanečník v ruke obvykle šablú, sekeru, palicu či inú zbraň. Korene tanca v Európe siahajú až do začiatku nášho letopočtu, ale obľubu si získal najmä v 16.–18. storočí. Podkladom vzniku boli staré pastierske a vojenské tance. Najstaršia písomná zmienka zo Slovenska je z roku 1514 v opise priebehu popravy Juraja Dóžu, kde sa tento tanec tancoval. Pre hajdúsky tanec boli príznačné poskoky, výskoky, podrepy, vyskakovanie v drepe, podtínanie nôh zbraňou a iné fyzicky náročné prvky. Hudobným sprievodom bola hra na gajdy, píšťalu a bubon.¹⁶

Mečové tance sa objavovali tiež ako čestné tance udeľované cechom za pomoc pri vojenských udalostiach. Boli spojené prevažne so šermiarskymi, mäsiarskymi a nožiarskymi cechmi. Cechové tance sa postupne pod vplyvom kolonizácií prenášali na nové miesta, kde prenikali do miestnych tradícií.¹⁷

Spoločné znaky mečových tancov v Európe

Skôr, ako sa zamyslíme nad spoločnými znakmi mečového tanca ako európskeho fenoménu, mali by sme si definovať kategórie, v ktorých dané znaky budeme sledovať. Vhodným kľúčom resp. prizmou, cez ktorú budeme na tance nazerať, je definovať si skúmané kategórie nasledovne: kedy, kto, čo a kde. Kedy – chápeme ako tanečné príležitosti, kto – sú nositelia tanca, čo – samotný tanec a kde – rozšírenie tanca v konkrétnom geografickom priestore. Na základe definovania týchto kategórií by sme sa radi prepracovali k analýze spoločných znakov mečového tanca v Európe.

Tanečné príležitosti

Ako prvou zvolenou je kategória „kedy“ vo význame časového obdobia (nie historického), t. z. v akom období roka a za akých okolností sa zvykol mečový tanec tancovať.

Mečové tance boli záležitosťou rôznych období počas roka. Napríklad, na predmestí anglického Grenoside sa takéto tance tancovali najmä počas vianočných sviatkov, teda v zimnom období. Množstvo prameňov spomína ale aj to, že tanečníci tu boli

15 ZÍBRT, Čeněk: *Jak se kdy v Čechách tancovalo. Dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku z věků nejstarších až do nové doby se zvláštním zřetelem k dějinám tance vůbec*. Praha: F. Šimáček, 1895, s. 78.

16 DÚŽEK, Stanislav: *Ľudový tanec*, c. d., s. 323–339.

17 POPELKOVÁ, Alena: *Role gazdy při masopustní obchůzce ve Strání*. Bakalárska diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2016, s. 21–22.

Obr. 2. Generácie tanečníkov zo Strání. Česká republika, 2014. Archív autorky. Foto P. Popelka.

finančne ohodnotení za tanec a tak sa mohli konať v ktoromkoľvek ročnom období, ak sa zišlo dostatočné veľké publikum. V 19. storočí veľa mužov v Anglicku pracovalo v baniach, viacerí autori sa preto domnievajú, že práve kvôli silným zimným mrazom boli muži na niekoľko týždňov donútení zmeniť svoju profesiu z baníka na tanečníka.¹⁸

Od stredoveku až do začiatku 20. storočia boli v Španielsku mečové tance tesne spojené s kresťanskými sviatkami, ako sú sviatok Božieho tela alebo sviatkami svätých.¹⁹ V Rakúsku podľa prameňov sa mečové tance tancovali najčastejšie v septembri, a len na požiadanie panovníka alebo arcivojvodu. Na prelome 19. – 20. stor. sa zvyk tancovať tento tanec objavuje už aj počas fašiangov. Mečové tance počas fašiangov boli, a stále sú, fenoménom aj iných krajín a to Čiech, Slovenska, Nemecka, Švédska, Nórska, Dánska. V Belgicku sa tanec konával vždy iba raz, v nedeľu pred fašiangami.²⁰

K najfrekvencovanejšiemu obdobiu počas roka, keď sa mečový tanec v rôznych obmenách naprieč Európou tancoval, bolo obdobie fašiangov. Za najuniverzálnejší spoločný znak mečových tancov môžeme z pohľadu obdobia – naša kategória „kedy“,

18 SUGHRUE, Mary Cynthia: *Continuity, Conflict and Change: A contextual and comparative Study of Three South Yorkshire Longsword Dance Teams*. Dizertačná práca, Sheffield: University of Sheffield, Department of English Language and Linguistics, 1992, s. 131.

19 CORRISIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*. Wiltshire: Hisarlik Press, 1997, s. 123, 125 a 131.

20 Tamtiež, s. 61, 167, 171 a 249.

považovať obdobie fašiangov. Na základe definície obdobia môžeme ďalej dešifrovať rôzne kultúrne vrstvy, stupne vývinu a foriem, ale aj typologické zvláštnosti, ktoré ďalej vytvárajú rôzne variácie mečového tanca. Svojou funkciou je tanec niekde na pomedzí medzi obradom a zábavou. Môže na jednej strane evokovať predstieraný boj zimy a jari, či motív vzkriesenia, ktorý symbolizoval biologickú obnovu, ktorá v tomto období nastáva. S obdobím by sa tiež mohol spájať motív boja, ktorý by mal symbolizovať zápas s demonštráciou sily, meča alebo šable – čo bolo vnímané ako symbol poraziť protivníka či zlé sily.²¹

Fašiangové tradície mali a majú rôzne formy, ktorých korene siahajú v niektorých prípadoch až do predkresťanského obdobia. Postupným vývojom dochádzalo k premenám a strate pôvodného obradného významu. Na druhej strane sa do fašiangových obyčají prijímali tiež nové prvky, ktoré časom mohli obradné funkcie získavať. Takým príkladom sú mečové tance, ktoré sú dnes na niekoľkých miestach vnímané ako tradičná súčasť fašiangových obchôdzok a plnia funkciu obradného tanca a to napriek tomu, že sa do ľudového prostredia dostali z vyšších vrstiev pomerne nedávno.²²

Nositelia tanca

Ďalšou sledovanou kategóriou pri analýze spoločných znakov mečových tancov v Európe je kategória „kto“. Tanec tancovali pôvodne rôzne profesijné skupiny ako nožiari, sklári, kováči, obuvníci, prevozníci a námorníci, baníci, ako aj pivovarníci, mäsiari,²³ krajčíri, rybári, kožušníci alebo drevorubači.²⁴ Ľudia, ktorí ovládali určité remeslá, boli dôležitými nositeľmi mečových tancov.

Mečové tance realizovali tradične skupiny mužov (najmä mladých chlapcov a mládenčov), ale zdokumentované sú i skupiny tancujúcich žien, ktoré sú však fenoménom až 20. storočia. Skupiny mužov tvorilo od 5 do 20 členov, niekedy ich však mohlo byť aj vyše 100. Záznamy z Rakúska hovoria, že takéto tance boli predvádzané pre rodinu Habsburgovcov až do začiatku 19. stor.²⁵ Z uvedených faktov môžeme dedukovať, že tieto tance boli predovšetkým súčasťou vyššej spoločnosti a mestskej kultúry. V počiatkoch sa mečové tance tancovali predovšetkým v meste, kde tancovali najmä mešťania a až od 18. storočia ich nachádzame aj na dedinách alebo v malých mestách.

Ako už bolo spomenuté, takéto tance tancovali väčšinou mladí muži. Niekedy však tancoval i starší tanečník, ktorý mal odlišný kostým, ako ostatní tanečníci. Jeho úlohou bolo najmä vyberanie peňazí od divákov. Inokedy sa vyberania odmeny ujal jeden z tanečníkov – predstavil aj uzavrel tanec a vybral peniaze. Mečové tance v Taliansku

21 PETŘÍKOVÁ, Magdalena: Mužské mečové masopustní tance. In: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Řada druhá, Mužské taneční projevy*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006, s. 5.

22 POPELKOVÁ, Alena: *Role gazdy při masopustní obchůzce ve Strání*, c. d., s. 21, 22.

23 INGLEHEARN, Madeleine: Swedish Sword Dances in the 16th and 17th Centuries. *Early Music* 14, 1986, č. 3, s. 367.

24 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 43, 53, 82 a 167.

25 Tamtiež, s. 138.

sprevádzali aj úplne iné postavy, ako typickí tanečníci – napríklad šašo, panovník, sudca, lukostrelec, Maur alebo *carabinieri*. V Anglicku existovali postavy kráľovnej a kráľa, ktorí netancovali, a len sa prizerali.²⁶

Na základe doposiaľ publikovaných prác môžeme konštatovať, že interpretmi tancu sú zväčša mladí muži v produktívnom plodnom veku, silní a zdraví. Súvis možno hľadať s plodnosťou, keďže obdobie fašiangov má synkretický charakter – je obdobím, ktoré malo zabezpečiť ľuďom zábavu pred nastávajúcim hospodárskym rokom a zároveň im dopriať možnosť ovplyvňovať magickými praktikami bohatosť úrody. Plodnosť mala byť teda zabezpečená i cez mágiu tancu a mladých mužov – tanečníkov.²⁷

Ďalšia sledovaná rovina kategórie „kto“ súvisí s cechmi. Už od 14. storočia sa objavujú doklady o mečovom tanci nožiarskeho cechu v Norimberku. Mečové tance sa objavovali tiež ako čestné tance udeľované cechom za pomoc pri vojenských udalostiach. Boli prepojené prevažne s cechmi šermiarskymi a nožiarskymi.²⁸ Práve v období fašiangov boli obradne prijímaní učni medzi tovarišov, volili nových cechmajstrov a tu môžeme v určitej rovine vidieť tiež jeden z možných pôvodov mečového tancu (vplyv remeselníckej tradície), ktorý pretrval i do obdobia po zániku cechov.²⁹

Oblek mužov sa tiež líšil, avšak vo väčšine dominovala biela košeľa, kabát, krátke nohavice a stužky na ozdabu či ozvláštnenie. Keď hovoríme o oblečení nositeľov mečového tancu, vo väčšine krajín si muži obliekali biele košele. V Anglicku bolo populárne ku košeliam mať aj farebné motýliky, ako aj stužky na topánkach.³⁰ V Českej republike sa tiež spomínajú stužky, ako aj celý odev mečových tanečníkov: „... také ústroj byl dosti přesně dodržován; přes bílé kabáty nebo kordule, často stačila i košile, měli přes pravé rameno širokou, červenou nebo zelenou stuhu. Stuhami byl pokryt také klobouk, „širák““.³¹ V Nemecku sa v záznamoch spomínajú tmavomodré kabáty po kolená, červené vesty, krátke nohavice po kolená, vysoké ponožky, biele košele, trojhtranné klobúky a biele rukavice.

Častými odevnými doplnkami boli rôznofarebné stuchy pripnuté na košeli, kabáte, klobúku, farebné šerpy uviazané cez prsia, najčastejšie červenej farby, ručníky, uviazané cez prsia, alebo visiace vreckovky, čiapky a klobúky rôznych veľkostí a farieb, najmä čiernej a červenej, často s kožušinou, alebo aspoň symbolicky pokryté kúskom kože či kožušiny.³²

26 CAWTE, Edwin Christopher: *Watching Cecil Sharp at Work: A Study of His Records of Sword Dances Using His Field Notebooks*, c. d., s. 282.

27 PETŘÍKOVÁ, Magdalena: Mužské mečové masopustní tance, c. d., s. 2.

28 POPELKOVÁ, Alena: *Role gazdy při masopustní obchůzce ve Strání*, c. d., s. 21.

29 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 172

30 CAWTE, Edwin Christopher: *A History of the Rapper Dance*. *Folk Music Journal* 4, 1981, č. 2, s. 86.

31 PETŘÍKOVÁ, Magdalena: Mužské mečové masopustní tance, c. d., s.7.

32 Koža alebo kožušina na odevu má symbolickú funkciu, podľa viacerých autorov poukazuje na pôvodne zvieracie obety a staršie formy rituálov. Bližšie pozri napr.: STONE, Trevor: *Rattle up, my boys. The story of Longsword dancing*, c. d., s. 6.

Obr. 3. *Smrť šaša počas tanca*. Veľká Británia, 2023. Archív autorky (so súhlasom Redcar Sword Dancers).

Okrem oblečenia boli samozrejme hlavným atribútom aj samotné meče. Názov mečový tanec nemusí vždy znamenať, že bol použitý pravý a ostrý meč. Po tejto rekvizite však dostal tanec svoje špecifické pomenovanie. Kvôli bezpečnosti je meč často bez ostrého konca, alebo je nahradený kusom tenkého ocelového či železného drôtu či tyče s dvoma rúčkami na koncoch. Často sa namiesto skutočných mečov používali i drevené atrapy. Výskumné materiály nám však potvrdzujú, že počas tanca boli používané aj skutočné meče, kvôli čomu sa vyžadovala dokonalejšia choreografická pripravenosť a šikovnosť tanečníkov. V Anglicku vo väčšine prípadov boli používané tenké železné meče, ktoré boli ohybné a mali rúčku na oboch koncoch.³³ Takéto meče mohli mať dĺžku okolo 60 centimetrov. Meče, ktoré mali jeden koniec, boli dlhé aj 90 centimetrov.³⁴ Na Slovensku, v Čechách a na Morave je používaný pojem „palicový tanec“, čo naznačuje, že meč tu nahradila palica alebo drevený meč, nazývaný šablá. Právě ostré meče sa používali iba výnimočne.

33 CAWTE, Edvin Christopher: *A History of the Rapper Dance*, c. d., s. 81.

34 SCHOFIELD, Derek: *The English Long Sword Dance: A Comparison between Two Contemporary Traditional Teams*. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, s. 319-326.

Tanec sa predvádzal na rôznych miestach – na námestiach, uliciach, v súkromných domoch, ako aj počas ľudových slávností, divadelných predstavení, v kostoloch, na kráľovských dvoroch, vo verejných domoch.³⁵

Tanec

Kategória „čo“ definuje samotný tanečný prejav, resp. spoločné znaky tohto tanca. Mečové tance možno chápať ako mužské reťazové alebo sólové tance s rekvizitou. Ich historické korene siahajú k starým zbrojným, vojenským a pastierskym tancom, k stredovekej európskej moreske, mestským cechovým tancom a k hajdúskemu tancu. Počas historického vývoja prešli viacerými funkčnými premenami a udomácnili sa v tanečnom repertoári vidieka. Rozoznávame dva základné typy týchto tancov:

1. reťazové palicové tance, známe aj ako mečové tance, ktoré sa na Slovensku a v Čechách uchovali najmä v podobe fašiangových tancov s názvami *pod šable*, *pod paličky*, *fašiangový tanec* a pod. Tancovalo ich 5–10 osôb, v prvej časti sa tanečníci, postupujúc po kruhu, reťazovito pospájali palicami, prútmi, kovovými či drevenými šablami, valaškami alebo inými rekvizitami. V druhej časti vytvárali skočnými alebo behovými motívmi rôzne choreografické figúry: menili smer krúženia, prepletali sa, podbiehajúc alebo preskakujúc rekvizitu.
2. sólové formy palicových tancov, v ktorých tanečníci preukazovali obratnosť s rekvizitou. Interpretmi boli predovšetkým muži, avšak smerom do súčasnosti aj ženy a deti. Tieto tance sú v porovnaní s reťazovými variabilnejšie a voľnejšie. Základ pohybovo-tanečnej stránky spočíval buď v krúžení s rekvizitou – tanečník ju prechytával popod nohu, tancoval okolo nej, ponad ňu a podobne, alebo sa tancovalo pomedzi nakriž položenými palicami, prútmi, slamkami či povrieslami.

Môžeme všeobecne konštatovať, že mečový tanec sa zvykol tancovať v kruhu – to je najčastejšia forma, v ktorom sa držia tanečníci za rekvizity. Tanec tvorili podskočné kroky, výskoky a tiež podbiehanie v otvorenom kruhu, symbolické uzamknutie kruhu s rekvizitou. Často je prítomný prvok rituálneho bitia jedného z tanečníkov. Celá choreografia tanca sa niekoľkokrát opakuje a má dynamický charakter s vyvrcholením v závere, kde pomocou rekvizity tanečníci utvárajú geometrický tvar v podobe hviezdy, štvorca, trojuholníka. Tanečníci interpretujú tanec v spoločnom kostýme, ak majú hlavného tanečníka, ten sa svojím výzorom zvykne odlišovať od ostatných, ale nie je to pravidlo.

Trevor Stone spomína i tzv. „mágiu tanca“,³⁶ pričom má na mysli archaické magicke prvky v mečovom tanci, ktoré sa postupne transformovali na divadelnú podobu. Za takéto prvky v tanci považuje najmä kruhovú formu tanca, rituály prezentované

35 CORRISIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 1–2.

36 STONE, Trevor: *Rattle up, my boys. The story of Longsword dancing. Yorkshire tradition by Trevor Stone*, c. d.

Obr. 4. Obetovanie či štátie šaša. Veľka Británia, 2023. Archív autorky (so súhlasom Redcar Sword Dancers).

v tanci ako obetovanie, vykúpenie či vzkriesenie obetovaného. Tieto znaky vieme identifikovať v mečových tancoch takmer vo všetkých zdokumentovaných európskych variantoch. Stone dokladá svoju teóriu na viacerých príkladoch najmä z oblasti Yorkshiru. Zdokumentoval tanec, pri ktorom tanečníci obradne zabijú svojho vodcu alebo kapitána spoločným štátím hlavy mečmi, usporiadanými do formy hviezdy. Kapitán má na hlave čiapku zo zvieracej kože alebo kožušiny, čo môže symbolizovať predchádzajúce zvieracie obety či staršie formy rituálov. Následne každý tanečník vytiahne švihom svoj meč z formácie a obeť padá na zem.³⁷ Iným príkladom obety je tanec zo Španielska, v rámci ktorého vytvárali tanečníci rekvizitami mosty, brány, popod ktoré podliezali, v sprievode hudby robili rôzne figúry. Po príchode pred katedrálu či kostol si päť najobratnejších tanečníkov kľaklo pred hlavným oltárom a symbolicky sa prebodli.³⁸ Príkladom symbolickej obety je i tzv. „vybíjanie tanečníka“ a jeho následné vykúpenie v podobe tanca z viacerých obcí Čiech a Moravy.

Ako píše A. T. Lloyd: *„... je v povahe folklóru, že rituály sa stávajú obyčajnými zvykmi a zvyky končia ako predstavenia. Tak je to aj s našimi (má na mysli britskými, pozn. aut.) morrisovskými tancami, ktoré boli kedysi súčasťou magických obradov, ktoré*

37 Tamtiež, s. 6.

38 ALFORD, Violet: The Burgos Sword Dance. *Journal of the English Folk Dance and Song Society* 7, 1955, č. 4, s. 245-249.

Obr. 5. Tanečná skupina *Sullivans Sword*. Veľka Británia, 2019. Archív autorky (so súhlasom *Sullivans Sword*).

*tu a tam žili ako zvyky. Keď mágia prestala mať opodstatnenie, zo zvyku spojeného s určitým obdobím sa vyvinuli v súbor tancov, ktoré nemajú žiadny iný účel, ako poskytnúť príjemne prežité chvíle pri zábave.*³⁹

Podoby tancov v Európe

V súvislosti so sledovanou kategóriou „kde“ môžeme hovoriť o tom, že mečové tance sa vyskytujú v rôznych podobách, ale s nápadne podobnými znakmi naprieč celou Európou. Ich výskyt sledujeme v rôznych formách i pomenovaniach vo väčšine krajín západnej a strednej Európy. Tanec s mečom bol veľmi populárny v rôznych obdobiach, vyskytoval sa v urbánnom i rurálnom prostredí. Podľa Corrsina, ktorý sa venoval tomtu fenoménu v európskom kontexte, ide o veľmi prispôsobivý štýl alebo komplex príbuzných štýlov, ktorý je najlepšie vnímať v kontexte miestnych štýlov, osláv a predstavení.⁴⁰ Ako príklady uvádzame v nasledujúcej časti charakteristiku tancov vo vybraných lokalitách, a to na dokreslenie pestrosti podôb a variantov tanca v Európe.

39 LLOYD, L. Alexandru: The ritual of the Căluș. Any light on the Morris? *Folk Music Journal* 3, 1978, č. 4, s. 316–323. Bližšie pozri napr.: <https://ich.unesco.org/en/RL/calus-ritual-00090> (cit. 01. 11. 2023).

40 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 3.

Škandinávia

Záznamy o tanci so zbraňou pochádzajú už zo šestnásteho storočia, pričom najviac ich je zo Švédska. Počas tancov vytvárali tanečníci prepletením mečov útvary ponášajúce sa na kvet - ružu. Odkazy na ružu sú zaujímavé: v jednom bode sa zdá, že ide o šesťhrannú ružu, inokedy o štvorcovú držanú nad hlavami tanečníkov. Tanec sa tancoval na náboženské piesne a tancovali ho väčšinou školáci. Kvôli úctivému a umiernenému predvedeniu sa do tanca mohli zapojiť aj miestni duchovní.⁴¹ Dochovaný je aj opis tanca, ktorý bol súčasťou väčšieho predstavenia. Počas tanca postava kráľa, nazývaného „Rex“, spievala sólo. Záver tanca pozostával zo scény v súdnej sieni, v ktorej je odsúdený jeden tanečník na postriekanie vodou. Podľa Corrsina to znamená špecifickú formu obety.⁴²

Belgicko a Holandsko

Tanec v meste Namur mal špecifickú podobu, nazýval sa tanec Makabejcov. Možno ho chápať ako odkaz na biblických Makabejcov, ktorí sa v neskorom stredovekom európskom umení a literatúre objavujú ako vojenský hrdinovia. Tanec Makabejcov bol skôr chápaný ako športový výkon, určený pre mládež. Tancovali ho siedmi mladí, zdatní a svalnatí muži či mládenci predstavujúci sedem bratov Makabejských. V pravej ruke niesli tupý meč a v ľavej ruke držali hrot meča svojho tanečného suseda. Takto, držiac meče, predvádzali tanečné pohyby a figúry, ktoré ukazovali rásnosť ich temperamentu, ohybnosť a obratnosť tanečníkov.

Ďalším dochovaným je opis tanca medzi ostrými mečmi, ktorý sa zachoval v niektorých dedinách vo Flámsku až do druhej polovice 18. storočia. V roku 1776 richtár Hornebecku zakázal obyvateľom obce túto nebezpečnú zábavu; potom nahradili meče palicami z lieskového dreva. Tanec prebiehal podobne ako tanec Makabejcov. Počas tanca mladé dievča kričalo rôzne pokriky a udierajúc palicou o lavičku udávalo tempo tanca.⁴³

Po prvej svetovej vojne bol zdokumentovaný v Belgicku tanec, nazývaný *trawantel* alebo *tanec Traweitel*, predvádzaný s palicami a drevenou obručou. Čo robilo tanec nezvyčajným, bola práve obruč. Tanečníci boli stále obručami spojení, obruč si medzi sebou podávali, prechádzali cez ňu alebo ju dvíhali nad hlavu. Na konci tanca sa reťaz pretrhla. S podobným typom tanca sa môžeme stretnúť na Slovensku, nazýval sa tzv. debnársky tanec. Tanečná forma sa, podobne ako v Belgicku, odvíjala od štyroch tanečníkov s ozdobenými ohnutými obručami, s ktorými robili viacero tanečných figúr: *hajdukujúc* prechádzali popod obruče, robili rôzne obraty, splietali obruče a d'. Na záver prišiel piaty tanečník a predviedol odzemok s malou obručou, na ktorej mal postavený pohár s vínom. Pri tanci ňou šikovne krúžil, aby víno nevylihal.⁴⁴

41 Záznam pochádza zo 17. storočia z dánskej Kodane.

42 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 63.

43 Tamtiež, s. 89.

44 KLUČÁROVÁ, Dana: *Debnársky tanec*. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/debnarsky-tanec/> (cit. 01. 11. 2023).

Juhovýchodné Francúzsko a severozápadné Taliansko

Tanec *bacchu-ber* pochádza z francúzskych Álp a záznam máme až z konca 19. storočia. Tancovalo ho najčastejšie 9 tanečníkov, súčasťou boli rekvizity – krátke meče bez hrotov. Tanečníci boli mladí slobodní muži, ale bolo prijateľné, aby sa pri nedostatku tanečníkov doplnili z radov ženatých. Mali oblečené biele košele a nohavice, červené šerpy, čierne kravaty, čierne kožené topánky a tancovali bez pokrývky hlavy a. Tancovali len za sprievodu ženského spevu a tanec mal pokojné tempo, tanečníci z mečov vytvárali najčastejšie formy štvorca, ktoré sa viackrát rozpadali a znovu spájali.⁴⁵

Nevedené tance boli zdokumentované v hornatých oblastiach v blízkosti francúzskych hraníc, v oblasti Piemont, v provinciách Cuneo a Turín. Prvý opis pochádza až z roku 1913 z cestopisej knihy Estelly Canziani a Eleanor Sinclair Rohde. V roku 1930 talianska organizácia Opera Nazionale Dopolovaro (OND) publikovala ilustrovaný opis tohto tanca a v roku 1935 ho tanečná skupina predviedla na medzinárodnom folklórnom festivale v Londýne. Tanec predvádzalo 14–18 tanečníkov, ktorých súčasťou boli i bubeník, tzv. turek, harlekýn a klaun. Tanečníci mali oblečené červené bavlnené nohavice s bielou košefou, okolo pása mali opásanú červenú šerpu s dlhými strapcami. Cez prsia mali druhú šerpu bielo-červeno-zelenú, na hlave čiapku s dlhými stuhami. Ako tanečnú rekvizitu používali dlhý, mierne zahnutý tenký meč.⁴⁶

Španielsko

V Španielsku bol zaznamenaný cechový tanec rybárskych alebo námorníckych cechov so zbraňami. Existuje množstvo materiálu zo severného Španielska, najmä vynikajúce opisy baskických tancov z konca osemnásteho a začiatku devätnásteho storočia od Larramendiho, Humboldta a Iztuetu.⁴⁷ Tance spojené so sakrálnymi obradmi, nazývané púťové tance alebo mečové tance sa tancovali na sviatok božieho tela v rámci sprievodu, ktorý sa končil v katedrále, kostole. Symbolický boj v rámci tanca predstavoval kapitán, ktorý okolo seba počas tanca viackrát šerموval mečom alebo dvoma mečmi naraz. Niekedy takto šerموvali celé línie tanečníkov. Na tanci sa zúčastňoval veľký počet tanečníkov – 20, 30 niekedy ich bolo aj 60. Tanečníci tvorili rady, línie, ba až tvar štítu. V rámci tanca vytvárali rekvizitami mosty, brány, popod ktoré podliezali. Tanečníci v sprievode hudby robili rôzne figúry. Po príchode pred katedrálu či kostol si päť alebo šesť najobratnejších tanečníkov kládko pred hlavným oltárom a symbolicky sa obetovali, prebodli.

45 ALFORD, Violet: „The Baccubert“. *Journal of the English Folk Dance and Song Society* 1940, č. 1, s. 8 a n.

46 CANZIANI, Estella: The sword Dance of Fenestrelle. *Journal of the English Folk and Dance Society* 4, 1931, s. 17–21.

47 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 124–125.

Obr. 6. Skupina Komňané na tzv. Pluhovom festivale. Veľká Británia, 2020. Archív autorky. Foto P. Popelka.

Rakúsko

Väčšina záznamov o tancoch od 18. do 20. storočia pochádza z horských oblastí severozápadného Rakúska, okolo miest Linz a Salzburg. Tanec sa tancoval pre členov kráľovskej rodiny, ale aj pre nižšiu šľachtu alebo cirkevných hodnostárov. Tanečníci často pochádzali z menších miest alebo baníckych komún, ktoré sa venovali ťažbe soli, je zdokumentovaný aj tanec tancovaný lesníkmi. Tanec bol špecifický tým, že sa netancoval pravidelne, ale len na vyžiadanie vysokopostavených vrstiev. Hlavná postava blázna mala na hlave čiapku z vtáčích pier, na čierne namaľovanú tvár a okolo tela pás zvoncov. Pred tancom mal blázon krátky emocionálny prejav o tom, ako je tanec prezentovaný na počesť konkrétnej osoby (šľachty, kráľovskej rodiny). Tanečníci mali počas tanca vážny výraz tváre, ale podľa opisu sa blázon správal ako posadnutý, bľabotal, recitoval verše, behal zo strany na stranu uprostred kruhu tanečníkov, dupal a triasol zvoncami. Blázna chceli počas tanca tanečníci obetovať, preto musel byť vykúpený divákmi za peniaze alebo pivo. Často tanečníkov sprevádzal banický dychový orchester. *Salzburg*, hlavná postava tanca, bol banický predák. Tanečníci boli oblečení v typickom baníckom čiernom odevu. V rámci tanca sa vyskytoval symbolický prvok lezenia do jamy po rebríku, rebrík bol položený pozdĺž mečov a predák po ňom liezol hore a potom dolu.

Čechy a Morava

Tanec sa kedysi tancoval prakticky vo všetkých obciach v okolí Rožmberka a Kaplíc, na fašiangy tanečné skupiny chodili z dediny do dediny. Kapitán mal široký klobúk s umelými (papierovými) kvetmi. Kapitán najprv predniesol prejav, pri ktorom ho niesol na chrbte jeden z tanečníkov alebo blázon. V tanci sa vyskytovali postavy dvoch bláznov *Melhweib* (niesol drevenú varechu) a *Forchai* (niesol plnenú klobásu). Každého tanečníka vyvola kapitán a predstavil sa. Po tanci boli meče zabalené a odovzdané hostiteľovi do úschovy až do odchodu. Po samotnom predvedení tanca kapitán začal tanec s dcérou pána domu a postupne sa zapojila celá spoločnosť. Tanečníci dostali za svoju snahu a veselú zábavu obilie a ovos od farmára, pre ktorého tancovali. Medzitým mal Mehlweib za úlohu zbierať všetky druhy darov.

Na Morave boli zdokumentované rôzne typy mečových tancov najmä v regióne Uherskobrodsko, konkrétne v obciach Strání, Komňa a Bystřice pod Lopeníkem. V každej z obcí je podoba mečového tanca mierne odlišná. Najznámejšou obcou so zachovaným mečovým tancom je obec Strání tancom nazývaným *Pod šable*. Ide o mečový tanec s náhradou dreveného meča. Zmienky o tancoch s mečom a palicou na Morave sa vo výraznejšom počte objavujú až od polovice 19. storočia. Medzi najstaršie záznamy o tunajšom tanci je zmienka C. Rudczinského z 1808, ktorý spracúval plány na výstavbu sklárskej huty v Strání a očarilo ho svojrázne tancovanie. Na tanec nadšene spomínal takto:

„Před 24 lety viděl jsem některé z nich, jak v Uherském Ostrohu ve dvoře zámku svého pána s bravurou tančí svůj obvyklý loupežnický tanec, při kterém drží v ruce obnažené šavle a hole zakončené sekerou (Schwanzarhacken), odvážně těmito vražednými nástroji šermují ve snaze navzájem se zranit, aby, již krvácejíce, chladnokrevně dokázali, že pohrdají bolestí...“⁴⁸

Najviac zdokumentované podoby tancov sú z obce Strání. V Strání na fašiangový utorok prichádzajú *fašančaré* (tanečníci). Je ich päť, šiesty sa volá *gazda*. Najprv sa ohlásia starostovi a farárovi a vypýtajú si povolenie tancovať. Keď dostanú povolenie, do pravej ruky vezmú drevený meč s mosadznými krúžkami ovešanými nitmi, aby nahlas zvonili. Predvedú svoj vlastný druh tanca, počas ktorého spievajú špecifické piesne. Znakom je ražeň⁴⁹ s piatimi drevenými šablami vo farbe krvi.⁵⁰ V roku 1987 bol dokonca v obci založený *Festival masopustních tradic*. Podľa zakladateľa festivalu, Pavla Popelku, sa všetko odvíja od skutočnosti, že tu bol tanec *Pod šable* doslova od nepamäti.⁵¹

48 JERÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 58–60.

49 Ražeň – drevená palica, na ktorú gazda napichuje slaninu a vešia fľašky slivovice

50 POPELKA, Pavel: *Tanec pod šable jako historický i poetický fenomén*. Strání: Obec Strání, 2017, s. 1.

51 Tamtiež.

Slovensko

Reťazové palicové tance boli ešte v 1. polovici 20. storočia rozšírené vo viacerých regiónoch západného a stredného Slovenska, pretrvávajú v niekoľkých lokalitách na Záhori a v okolí stredoslovenských banských miest. Tance zdokumentovalo Centrum tradičnej ľudovej kultúry (fond TLK). Najviac záznamov je z regiónu Záhorie.

Fašiangové obchôdzky *šablárov* v Borskom Mikuláši a Borskom Petri sa konali id nedele do utorka pred popolcovou stredou. V nedeľu bolo na programe otvorenie fašiangov slávnostnou svätou omšou, kde boli nastúpení *šablári*. Po omši sa presunuli pred obecny úrad, kde sa tancovalo tzv. maxikolo. V pondelok sa začínali obchôdzky, *mikulášski šablári* išli do Borského Petra a *petranski* do Borského Mikuláša. V utorko pokračovali obchôdzky, už každá skupina vo svojej obci. Večer sa konalo pochovávanie basy. Skupiny sa skladali z richtára a párneho počtu tanečníkov vybavených drevenými šablami. Ku skupine sa pridávali dvaja *suaninári* a mládenec, ktorý chodil ako vyzvedač po domácnostiach a zisťoval, kto tanečníkov prijme a či chcú predviesť tanec alebo šable. Niekedy sa funkcia vyzvedača spájala s postavou *suaninárov*. Úlohou *suaninárov* (slaninárov) bolo vyvádzanie rôznych šibalstiev. V skupine sa nachádzal aj pokladník, ktorý vyberal peniaze za tanec. Peniaze boli určené na zorganizovanie zábavy. Funkcia richtára vychádza z obdobia, keď existoval inštitút mládeneckého richtára, ktorý mal v konkrétnom roku na starosti aj prípravu fašiangových obchôdzok. V súčasnosti je zaužívané chodenie viacerých zoskupení *šablárov* rôznych vekových kategórií od starších detí až po ženáčov.⁵²

Fašiangový tanec *pot šable* na fašiangovej obchôdzke v Strážach je mierne odlišný. Tanečníci, držiac sa za šable, kráčajú po kruhu. V strede kruhu leží na zemi trubkár. *Šablári* tancujú tanec *pot šable* za sprievodu dychovky na parkovisku pri rodinných domoch. V záhorských obciach Dojč a Štefanov tancujú palicový tanec tzv. *turci*. Podobné typy tancov boli zdokumentované aj v okolí Rejdovej,⁵³ a v Malej Lehote.⁵⁴

Nemecko

Z Nemecka máme dostupných viacero záznamov o mečových tancoch, spojených najmä s rôznymi profesiami. Dokumenty z juhozápadného Nemecka označujú mečové tance ako *Schwertletanz*. Tanec sa zvyčajne tancoval v jesennom termíne, najmä na dušičky, od začiatku 19. storočia i na špeciálne príležitosti a na požiadanie. Pôvodne bol tento tanec tancom miestnych cechov vinohradníkov. Prvá zmienka o tanci je z roku 1646. „*Opakovali tento tanec slobodní mládenci a nazývali ho mečový.*

52 Dostupné online: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0010714-Fasiangova-obchodzka-v-Borskom-Mikulasi-00501/?disprec=7&iset=1 (cit. 01. 11. 2023).

53 Zaznamenal Ondrej Demo v roku 1981, záznam dostupný z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0012716-Palicovy-tanec-z-Rejdovej-00104/?disprec=1&iset=2 (cit. 01. 11. 2023).

54 Zaznamenal Stanislav Dúžek a Tibor Szabo v roku 1990, záznam dostupný z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0008930-Palicovy-tanec-v-Malej-Lehote-00101/?disprec=9&iset=2 (cit. 01. 11. 2023).

Obr. 7. Hviezda ako výsledok prepletenia mečov počas tanca. Veľka Británia, 2022. Archív autorky (so súhlasom Redcar Sword Dancers).

*Od 12 do 5 hodiny poobede, zvyčajne bez muzikantov a bez ženského sprievodu.*⁵⁵ Od začiatku 19. storočia museli mať tanečníci na tancovanie špeciálne povolenie či privilégium. Špecifickou postavou tohto tanca bol blázon, tzv. *Hänsele*, ktorý niesol bič, mal čierny kostým s farebnými flakmi. Táto postava, predstavujúca osamelého muža zabitého v bitke, zbierala peniaze od prizerajúcich sa. *Hänsele* v rámci fašiangového sprievodu behal po ulici, mával bičom, ale nesmel vstúpiť do kostola, nesmel hovoriť (symbolizoval bytosť z podsvetia). Tanec sa tancoval i niekoľkokrát v rámci fašiangového sprievodu.⁵⁶

Anglicko

Mečové tance z oblasti Yorkshire sú pomerne podrobne zdokumentované viacerými výskumníkmi i amatérskymi zberateľmi a nadšencami. Pôvodne sa tance tancovali najmä okolo 16. októbra alebo počas Vianoc, najmä okolo 26. decembra. Tanec tancoval väčší počet tanečníkov (10 a viac), odlišnou postavou bol vodca, ktorý mával na odeve pripnutý líščí chvost alebo zvieraciu kožu. Tanečníci požívali pri tanci meče, ktoré počas tanca prepletali do obrázcov a vzorov, napríklad do tvaru zámku, uzla, hviezdy a potom meče položili na zem a tancovali okolo nich. Súčasťou tanca bývala

55 CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 171.

56 Ďalšie opisy mečových tancov a ich podôb možno pozrieť na: LANCHMANN, Theodor: *Sagen und Bräuche am Überlinger See*. Weissenhorn: Konrad Verlag, 1972, s. 143-144; WOLFRAM, Richard.: *Der Schwerttanz in Unterwössen. Sanger- und Musikantenzeitung* 19, 1976, s. 123-128.

postava šaša, ktorý bol na konci obetovaný. Tance boli pomerne teatraľne a dramatické.⁵⁷ Ďalšie zaznamenané verzie tanca hovoria o špecifických postavách, ako harlekýni s pomalovanými tvármi alebo maskami, skupina mužov prezlečených za ženy *Madgies* alebo *Madgy-Pegs*.⁵⁸

Od konca 19. storočia a v priebehu 20. storočia bol zdokumentovaný tzv. *rapper dance*, tanec s mečom a čepelou dlhou okolo 60 cm. Meč bol tenký, ľahký, vyrobený z ocele, podobný kordu, ohybný ako prút. Počas tanca tanečníci rôznymi spôsobmi preliezali, preskakovali meče, vytvárali z nich brány. *Rapper dance* tancovali pôvodne baníci, v rámci tohto tanca vytvárali aj iné obrazce, ako napríklad tvar orecha špecifickým zhlukom mečov. Správy z 20. a 30. rokov 20. storočia zo severného Anglicka ukazujú, že okrem typicky chlapčenskej a mužskej zostavy tanec tancovali aj dievčatá a ženy.⁵⁹ Podrobné popisy a históriu tancov uverejnil vo svojom časopise *Rattle Up, my boys!* zberateľ a výskumník Trevor Stone.⁶⁰ Tieto tance sú dodnes živé a uchovávajú ich viaceré tanečné skupiny, výskumy mečových tancov realizuje najmä *English Folk Dance and Song Society*, ktorá sídli v dome významného bádatela Cecila Sharpa v Londýne.⁶¹

Záver

Tanec s mečom môžeme považovať za jeden z najrozsiahljších a najdramatickejších štýlov ľudového tanca v Európe. Vyvinul sa v neskorom stredoveku a dodnes sa praktizuje v mnohých európskych krajinách. Možno konštatovať, že pri tomto type tanca platia zákonitosti folklórneho fenoménu vo význame, že pôvodný magický obradný rituál sa premenil na zvyk, ktorý sa postupne transformuje na predstavenie.⁶² Vďaka tzv. vzkrieseniu tanca v jednotlivých krajinách, v poslednom čase najmä vďaka festivalom a folklórnym skupinám, dnes tanec môžeme vo svojom prirodzenom prostredí vidieť ako divadelné, tanečné predstavenie počas fašiangov či priebežne počas roka, prezentovaný pri rôznych príležitostiach. Podarilo sa nám identifikovať niekoľko znakov, ktoré naprieč Európou spájajú všetky typy mečových tancov. Ukazujú, že napriek variantom majú spoločný základ, charakteristické znaky a spoločné prejavy takmer v celej Európe, resp. v krajinách, kde boli zdokumentované.

Mečové tance sa vďaka migrácii z Anglicka rozšírili i do Severnej Ameriky, kde sú dodnes vďaka viacerým tanečným skupinám a záujmovým organizáciám pomerne živé.

57 CAWTE, Edwin Christopher: A History of the Rapper Dance. *Folk Music Journal* 4, 1981, č. 2, s. 97.

58 CORRISIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*, c. d., s. 197.

59 Bližšie o tancoch pozri napríklad prácu: KENNEDY, Douglas – SINCLAIR, Marjory – WHITEMAN, Elsie: *The North Skelton Sword-Dance and the Newbiggin Rapper Dance*. London: English Folk Dance and Song Society, 1971.

60 STONE, Trevor: *Rattle up, my boys. The Story of Longsword Dancing, a Yorkshire Tradition*. Bradford: T. Stone, 1979.

61 Pozri najmä stránku *English Folk Dance nad Song Society*. Dostupné z: <https://www.efds.org> (cit. 01. 11. 2023).

62 POPELKA, Pavel: *Tanec Pod šablou jako historický i poetický fenomén*, c. d., s. 21–22.

Napriek tomu, že jeho pôvod nevieme jednoznačne definovať, otvára sa tým priestor na hlbšie uvažovanie nad témou so snahou pokúsiť sa nájsť spoločné prieniky všetkých variantov mečových tancov. Možno vytušiť, že pôvodne mal tento tanec viac obradový či magický význam tak pre jeho nositeľov, ako ako aj pre širšiu komunitu divákov. Okrem toho, ako cechový či profesijný tanec prezentoval svojich nositeľov a ich sociálny či profesijný status. I keď sa s ním dnes stretujeme zväčša len v divadelnej či v rámci folklorizmu značne štylizovanej podobe, tvorí stále neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva mnohých lokalít, najmä v strednej Európe a na Britských ostrovoch. V západnej Európe je vo forme divadla prezentovaný počas rôznych príležitostí ako hra, zábava, prejav tanečnej zručnosti či výsledok záujmovej činnosti.

Mečové tance majú v Európe stále svoje miesto. Konajú sa súťaže v prezentácii tanca, festivaly, výstavy, venujú sa im vlastné časopisy, organizácie, súbory a krúžky jeho nositeľov a prezentérov. Sú tak neoddeliteľnou a stále živou súčasťou kultúrneho dedičstva Európy.

Literatúra

- ALFORD, Violet: Notes on Three Provençal Dances. *Journal of the English Folk Dance and Song Society* 4, 1941, č. 2, s. 67-76.
- ALFORD, Violet: The Burgos Sword Dance. *Journal of the English Folk Dance and Song Society* 7, 1955, č. 4, s. 245-249.
- AU, Hans - PIENEN, Bernhard: *Deutscher Schwerttanz*. Kassel. Germany: Bärenreiter, 1935.
- BRTÁŇ, Rudolf: Ľudové obyčaje z okolia Banskej Bytrice, Chyžného a Mošoviec pred 100-130 rokmi. *Národopisný sborník* 1946, č. 6-7, s. 176.
- CANZIANI, Estella: The Sword Dance of Fenestrelle. *Journal of the English Folk and Dance Society* 4, 1931, s. 17-21.
- CAWTE, Edwin Christopher: A History of the Rapper Dance. *Folk Music Journal* 4, 1981, č. 2, s. 79-116. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4522778> (cit. 01. 11. 2023).
- CAWTE, Edwin Christopher: Watching Cecil Sharp at Work: A Study of His Records of Sword Dances Using His Field Notebooks. *Folk Music Journal* 8, 2003, č. 3, s. 282-313. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/4522688> (cit. 01. 11. 2023).
- CORRSIN, D. Stephen: The Historiography of European Linked Sword Dancing. *Dance Research Journal* 25, 1993, č. 1, s. 1-12. <https://doi.org/10.2307/1478186>
- CORRSIN, D. Stephen: *Sword Dancing in Europe: A History*. Wiltshire: Hisarlik Press, 1997.
- DŮŽEK, Stanislav: K súčasnému stavu fašiangových tanečných tradícií na Slovensku. Pohľad cez výskum Etnografického atlasu Slovenska. In: Frolec, Vaclav - Tomeš, Josef (eds): *Masopustní tradice. Památce PhDr. Josefa Tomše, CSc.* Brno: Blok, 1979, s. 156-157.

- DŮŽEK, Stanislav: Ludové tance vo fašiangových obyčajoch na Slovensku. In: *Musicologica Slovaca. Ľudové hudobné a tanečné zvykoslovie*. Bratislava: Veda, 1989.
- DŮŽEK, Stanislav: Ludový tanec. In: Stoličná, Rastislava (ed.): *Slovensko – európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 2000, s. 323–339.
- FORREST, John: *Morris and Mattachin. A study in Comparative Choreography*. London: English Folk Dance and Song Society – Sheffield: Centre for English Cultural tradition and Language, 1984.
- GALANTI, Bianca Maria: *La danza della spada in Italia*. Roma: Edizioni italiane, 1942.
- PETER, Ilka: Zwei Schwerttänze aus dem Böhmerwald. In: *Der Tanzbeschreibungen, Tanzforschung: Gesammelte Volkstanzstudien*. Vienna: Österreichischer Bundesverlag, 1983, s. 137–145, <https://doi.org/10.2307/1478186>
- INGLEHEARN, Madeleine: Swedish Sword Dances in the 16th and 17th Centuries. *Early Music* 14, 1986, č. 3, s. 367–372.
- JANÁČEK, Leoš: „Pod šable“. Tanec mečový na naší domácí půdě. In: *O lidové písni a lidové hudbě. Dokumenty a studie*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 235–236.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: Zbojnické tance na Moravě a ve Slezsku. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3–4, s. 508–517.
- JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 58–60.
- KANOVSKÝ, Martin: *Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie*. Bratislava: Chronos, 2004.
- KENNEDY, Douglas – SINCLAIR, Marjory – WHITEMAN, Elsie: *The North Skelton Sword-Dance and the Newbiggin Rapper Dance*. London: English Folk Dance and Song Society, 1971.
- KLŮČÁROVÁ, Dana: *Debnársky tanec*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/debnarsky-tanec/> (cit. 01. 11. 2023).
- KLŮČÁROVÁ, Dana: *Palicové tance*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/palicove-tance/> (cit. 01. 11. 2023).
- KUNZ, Ludvík: Komentář k Janáčkovu studiu mečového tance ze Strání. *Slovácko* 30, 1988, s. 155–170.
- LAUDOVÁ, Hannah: Tradice mečových tanců v lidové kultuře Československa. In: *Taneční listy* 24, 1986, č. 2, s. 14–15.
- LAUDOVÁ, Hana – STAVĚLOVÁ, Daniela: Mečový tanec. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 546.
- LANCHMANN, Theodor: *Sagen und Bräuche am Überlinger See*. Weissenhorn: Konrad Verlag, 1972, s. 143–144.

- LLOYD, L. Alexandru: The Ritual of the Căluș. Any light on the Morris? *Folk Music Journal* 3, 1978, č. 4, s. 316–323.
- NĚMCOVÁ, Božena: *Národopisné a cestopisné obrazy*. Praha: SNKLHU, 1957.
- PAVLICOVÁ, Martina: *Cestami lidového tance*. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie. Etnologické studie 13. Brno: Masarykova Univerzita, 2012.
- PETŘÍKOVÁ, Magdalena: Mužské mečové masopustní tance. In: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Řada druhá. Mužské taneční projevy*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006.
- POPELKA, Pavel: *Ekologie straňanského masopustního tance Pod šable*. In: Frolec, Václav – Tomeš, Josef (eds.): *Masopustní tradice. Památce PhDr. Josefa Tomše*, CSc. Brno: Blok, 1979, s. 165–71.
- POPELKA, Pavel: *Festival masopustních tradic, 25 let. Strání 1987–2012*. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského a obec Strání, publikace s DVD, 2012.
- POPELKA, Pavel: K typologii masopustních obchůzek na východní Moravě. In: Frolec, Václav (ed.): *Obřadní obchůzky. Na počest Bohuslava Beneše*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1988, s. 109–124.
- POPELKA, Pavel: *Tanec Pod šable jako historický i poetický fenomén*. Strání: Obec Strání, 2017.
- POPELKOVÁ, Alena: *Role gazdy při masopustní obchůzce ve Strání*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2016.
- POSPÍŠIL, František: Mečový (zbrojný) tanec na slovanské půdě. *Národopisný věstník československý* 6, 1911, s. 25–56.
- SHARP, Cecil James: *The Sword-Dances of Northern England*. London: Novello, 1911–1913.
- SCHOFIELD, Derek: The English Long Sword Dance: A Comparison between Two Contemporary Traditional Teams. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, s. 319–326. <https://doi.org/10.2307/902454>
- SMITH, Paul: Sir Walter Scott and the Sword Dance from Papa Stour. Shetland: Some Observations. In: Cass, Eddie – Millington, Peter (eds): *Folk Drama Studies Today: Papers Given at the International Traditional Drama Conference, 19–21 July 2002*, University of Sheffield, England. Sheffield: Traditional Drama Research Group, 2003, s. 47–66.
- STONE, Trevor: *Rattle up, my boys. The Story of Longsword Dancing, a Yorkshire Tradition*. Bradford: T. Stone, 1979.
- STONE, Trevor: *Rattle Up, My Boys: The Story of Longsword Dancing, a Yorkshire Tradition*. (2nd edition.) Sale, Cheshire: T. Stone, 1980.
- SUGHRUE, Mary Cynthia: *Continuity, Conflict and Change: A contextual and comparative Study of Three South Yorkshire Longsword Dance Teams*. Dizertačná práca,

- Sheffield: University of Sheffield, Department of English Language and Linguistics, 1992, 347 s. Dostupné z: https://etheses.whiterose.ac.uk/3425/2/247720_vol1.pdf (cit. 01. 11. 2023).
- TACITUS, Cornelius: *Germania*, kapitola 24. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml> (cit. 01. 11. 2023).
- TYLOR, Edward Burnett: *Primitives culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom I*. London: J. Murray, 1871, s. 110-111.
- WALSDORF, Hana: Nudes, Swords, and the Germanic Imagination: Renditions of Germanic Sword Dance Narratives in Early Twentieth-Century Dance. *Dance Research Journal* 47, 2015, č. 3, s. 25-50. <https://doi.org/10.1017/S0149767715000340>
- WOLFRAM, Richard.: Der Schwerttanz in Unterwössen. *Sänger-und Musikantenzeitung* 19, 1976, s. 123-128.
- ZÁLESÁK, Cyril: *Ludové tance na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1964.
- ZÍBRT, Čeněk: *Jak se kdy v Čechách tancovalo. Dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku z věků nejstarších až do nové doby se zvláštním zřetělením k dějinám tance vůbec*. Praha: F. Šimáček, 1895.

Internetové zdroje:

- English Folk Dance nad Song Society*. Dostupné z: <https://www.efdss.org> (cit. 01. 11. 2023).
- Fašiangová obchôdzka v Borskom Mikuláši*. Dostupné z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0010714-Fasiangova-obchodzka-v-Borskom-Mikulasi-00501/?disprec=7&iset=1 (cit. 01. 11. 2023).
- Masopustní mečové tance z Uherskobrodská*. Dostupné z: <https://www.nulk.cz/2023/01/24/masopustni-mecove-tance-na-uherskobrodsku/> (cit. 01. 11. 2023).
- Masopustní mečové tance pod šable se přidají k jízdě králů*. Dostupné z: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/191478/masopustni-mecove-tance-pod-sable-se-pridaji-k-jizde-kralu.html> (cit. 01. 11. 2023).
- Palicový tanec z Rejdovej*. Dostupné z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0012716-Palicovy-tanec-z-Rejdovej-00104/?disprec=1&iset=2 (cit. 01. 11. 2023).
- Palicový tanec v Malej Lehote*. Dostupné z: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0008930-Palicovy-tanec-v-Malej-Lehote-00101/?disprec=9&iset=2 (cit. 01. 11. 2023).

Ke stému výročí narození Miroslavy Ludvíkové, badatelky, muzejnice a dlouholeté pracovnice Etnografického ústavu Moravského zemského muzea

Jméno doktorky Miroslavy Ludvíkové patří v pracovních Etnografického ústavu Moravského zemského muzea k jednomu z nejzmiňovanějších. Dodnes je považována za odbornou autoritu v mnoha oblastech tradiční lidové kultury. Kolegyně a kolegové, kteří ji zažili a spolupracovali s ní, často citují její slova a vypráví o jejím osobním přístupu k profesi, k lidem a k životu vůbec. Já, která jsem neměla možnost dr. Ludvíkovou osobně poznat, si ji z tohoto vyprávění a vzpomínek představuji jako člověka nesmírně energického, adaptabilního na životní i pracovní podmínky, předvídavého, cílevědomého, pilného, jako osobu s velkým nasazením a tvůrčím přístupem k věci. Stručně řečeno, byla to moderní žena, která uměla využít svého potenciálu.

Miroslava Ludvíková se narodila 4. října 1923 na slovenském Horehroní v obci Telgárt. S rodinou, kterou tvořili rodiče Helena a Antonín a mladší bratr Jiří, pobývala na různých místech Slovenska, kde otec působil jako četník. Navštěvovala slovenské i maďarské školy a jazykové schopnosti, které zde získala, později zúročila při badatelské činnosti. V roce 1935 se celá rodina přestěhovala na Moravu. Většinu středoškolského studia absolvovala Miroslava Ludvíková v Jevíčku. Zdejší gymnázium však bylo v roce 1941 uzavřeno nacisty, maturitu proto složila v roce 1942 na gymnáziu v Boskovicích a o rok později, aby smysluplně využila válečné mezidobí, i na obchodní akademii v Brně. Následně pracovala dva roky na boskovickém úřadu práce. Po skončení války začala na brněnské Masarykově univerzitě studovat češtinu a francouzštinu, v semináři románských jazyků působila jako vědecká síla. Studium ukončila v roce 1949. V té době však na středních školách v okolí nebylo k dispozici volné místo, kde by mohla uplatnit vystudovanou aprobaci a politické poměry tomu ani nenahrávaly. Začala proto učit na druhém stupni základní školy ve Zbraslavi a později ve Střelicích u Brna.

Právě ve Střelicích v rámci pedagogické činnosti přitáhl pozornost Miroslavy Ludvíkové místní lidový oděv. Zaujetí tradiční kulturou bylo tak velké, že ji v roce 1956 přivedlo až na místo odborné pracovnice v Národopisném oddělení Moravského muzea, pozdějším Etnografickým ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Nutné odborné vzdělání si doplnila dálkovým studiem na Karlově univerzitě, kde v roce 1959 absolvovala s diplomovou prací *Kroj na západním Brněnsku*. V roce 1966 získala titul kandidáta věd a v roce 1967 obhájila na tehdejší Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně titul doktor filozofie.

Její pracovní nasazení bylo neutuchající, kromě vědecké, publikační, přednáškové a výstavní činnosti zasedala v řadě odborných komisí a muzejních poradních sborů, byla členkou nákupních komisí mnoha českých i moravských muzeí, spolupracovala

s folklorními soubory a podílela se na řadě krojových rekonstrukcí. Při práci hojně využívala jazykových znalostí, ať už při studiu cizojazyčné literatury, či při aktivní komunikaci se zahraničními kolegy. Podnikala studijní a pracovní cesty do zahraničí. V roce 1986 dosáhla důchodového věku, v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea však jako emeritní pracovnice aktivně a platně působila téměř až do konce života.

Rozsah badatelského zájmu Miroslavy Ludvíkové byl obrovský. Stěžejním tématem, kterému se celý život věnovala, byl tradiční textil. Ze Střelic u Brna si do muzea jako „věno“ přinesla na 150 kusů oděvních součástí, které v Etnografickém ústavu vytvořily základ jedinečné kolekce lidového oděvu z Brněnska. Dodnes citovaným dílem je její souborná monografie *Moravská lidová výšivka*. Kreativně volila i další výzkumné oblasti. Na Brněnsku, Kloboucku, Ždánicku, Drahanské vrchovině či v opomíjeném jihomoravském pohraničí prováděla výzkumy lidové stravy. Svou pozornost zaměřila také na lidové umění. V roce 1969 se podílela na výstavě maleb na skle ve francouzské Marseille, která se uskutečnila pod patronací UNESCO. Část výstavy reprezentující střední Evropu byla následně s velkým ohlasem vystavena i v Brně. Blízká byla Miroslavě Ludvíkové také témata lidové víry a obyčejů, jejichž výzkumu se věnovala především na Brněnsku a v jižním pohraničí Moravy.

O péči a pracovitosti doktorky Ludvíkové svědčí souborná bibliografie vydaná v roce 1997 Ústavem lidové kultury ve Strážnici, která shrnuje její publikační činnost do roku 1996. Produkci z let 1997 až 2002 doplnila Eva Večerková v odborném časopise *Folia Ethnographica* 47/1 z roku 2013. Z těchto seznamů vyplývá, že Miroslava Ludvíková je autorkou více než 220 publikací a článků a spoluautorkou více než dvacítky domácích i zahraničních výstav.

Miroslava Ludvíková nezaložila vlastní rodinu, o to více přilnula k rodině svého bratra a k rodinám blízkých přátel. Jako silně věřící člověk vstoupila na počátku devadesátých let 20. století do Laického sdružení svatého Dominika při kostele sv. Tomáše v Brně a přijala druhé jméno Terezie. Po sérii komplikací ji zdravotní stav donutil strávit poslední dva roky života v léčebně dlouhodobě nemocných. Zemřela 27. února 2005 a je pohřbena na brněnském Ústředním hřbitově.

Spolupracovníci a přátelé na Miroslavu Ludvíkovou vzpomínají jako na laskavou a ke konzultaci či pomoci vždy vstřícnou kolegyni. Houževnatou a pracovitou osobu, k cizím však poněkud nedůvěřivou až nepřístupnou. Třídni učitel z gymnázia v Jevíčku jí v roce 1937 vepsal do památníku tato slova: „*Já jsem Vás poznal jako děvče bystrého ducha, dobrého srdce a překypující vitální energie. Podaří-li se vám v životě tuto energii ukáznit a podřídit službě oněm mohutnostem ducha a srdce, splníte dobře svůj životní úkol...*“ A to se, dle mého soudu, podařilo. S úctou a obdivem...

Gabriela Rožková

Etnografický ústav MZM Brno

In memoriam PhDr. Jitka Staňková, CSc.

10. dubna 1924 (Volenice) – 8. září 2023 (Praha)

V pátek 8. září 2023 zesnula doktorka Jitka Staňková, zástupkyně významné generace poválečných etnografů, kteří zásadně ovlivnili formování a směřování československé etnografie před rokem 1989. Příznačné pro její naturel je fakt, že odborně činná byla i po odchodu do důchodu a dokázala plodně využít také možnosti svobodné společnosti. Svými odbornými publikacemi a činností v rámci ÚLUVu, ale i popularizačními aktivitami včetně filmových snímků, jejichž spoluautorem byl její manžel prof. Ludvík Baran, DrSc. (23. srpna 1920, Frýdlant nad Ostravicí – 13. března 2011, Praha), fotograf, kameraman, režisér a pedagog,¹ přispěla k prohlubování povědomí o hodnotách a významu kulturního dědictví lidové kultury. Její publikace zasáhly několik generací etnografů a stále patří mezi využívané a citované příručky z hlediska zájmu široké veřejnosti. Proto zde nejprve kondolujeme rodině a následně připomeneme životní příběh badatelky, jejíž profesní cestou byla etnografie. Vzpomeneme dětské krůčky a první kontakty s folklorem, ale zejména významné počiny na poli národopisu, které Jitka Staňková zanechala pro další generace. Životní úspěchy již v minulosti rekapitulovaly jubilejní články v *Národopisných aktualitách* (1984), *Umění a řemeslech* (1984), *Českém lidu* (1985) a v *Národopisném věstníku* (2004) nebo biografická část kompendia *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007). Její personální bibliografii vydal jako přílohu *Národopisné revue* č. 33 Národní ústav lidové kultury ve Strážnici v roce 2019.

Jitka Staňková se narodila ve Volenicích do učitelské rodiny. Ráda vzpomínala na fakt, že díky rodičům absolvovala první třídu dříve, protože si ji tatínek brávil s sebou do školy, kde se naučila spolu s ostatními školáčky vše potřebné o rok dříve. Vysvědčení, které získala, však bylo neplatné, bez razítka. Rodina se následně přestěhovala do Strakonice a u zápisu rodiče přihlásili dítě v řádném termínu k docházce, rovnou do druhé třídy. Dítě ve škole obstálo a pokračovalo ve vzdělávání dál. Od čtvrté třídy se učila němčinu, kterou si osvojila velmi dobře, což jí pomáhalo v odborné praxi. Od roku 1934 následovala studentská léta na Reálném gymnáziu ve Strakonících, kde v roce 1942 maturovala. V rozhovoru pro Český rozhlas z 25. 8. 2018² vzpomínala, že v mládí ráda a dobře sportovala. Například na gymnáziu reprezentovala školu na atletických závodech ve skoku vysokém. Láska ke sportu jí vydržela i v pozdějším věku, kdy zvládla složit cvičitelské zkoušky.

1 MATĚJŮ, Věra: Odkaz Ludvíka Barana. *Historická fotografie* 10, 2011, s. 77.

2 SOUKUPOVÁ, Hana: První třídu absolvovala etnografka Jitka Staňková tajně a dodnes nemá žádné vysvědčení [online]. Český rozhlas. Dostupné z <https://budejovice.rozhlas.cz/prvni-tridu-absolvovala-etnografka-jitka-stankova-tajne-a-dodnes-nema-zadne-7037372> (cit. 13. 11. 2023).

Po maturitě v roce 1942 ve válečných letech byla ušetřena nucených prací v říši a nastoupila do České zbrojovky ve Strakonících, kde se montovaly válečné zakázky pro německou armádu. Zde se seznámila s dudáckou kapelou Jiřího Malkovského, do níž se také zapojila a stala se zakládající členkou Prácheňského souboru písní a tanců. Pro vystupování si vlastnoručně zhotovila prácheňský kroj. Ve zmíněném rozhovoru vzpomínala, že cesta ke studiu národopisu nebyla úplně přímá. Měla ráda matematiku, uvažovala i o studiu architektury. Nakonec se impulsem k volbě vysokoškolského studijního zaměření stala jednak zkušenost s folklorem a také četba cestopisných knih Aloise Musila. Proto se po válce přihlásila na národopis a archeologii (fakultativně dějiny umění) na Filozofické fakultě Karlovy univerzity.

Vědeckou dráhu etnografky zahájila v roce 1949 po obhájení disertační práce s názvem *Výrobní postup tkaniv a pletiv na Horehroní v jejich tradičních i současných formách* (1949), věnující se oblasti, jež byla v dané době středobodem zájmu domácí etnografie ale i kunsthistorie. Následně nastoupila do ÚLUVu a současně spolupracovala s Textilní tvorbou, pro niž tipovala lidové textilie v terénu a pořídila rozsáhlý fotografický fond (10 000 černobílých a 10 000 barevných diapozitivů, jejichž duplikáty dnes najdeme v archivu Etnologického ústavu Akademie věd ČR). Sama se naučila tkát na stavu, což posléze využila i v publikačních výstupech. Roku 1952 přešla v rámci akce 70 tisíc intelektuálů do výroby do dílny ÚLUVu v Lysé nad Labem, pro niž tkala na domácím stavu. Poté nastoupila do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha, kde setrvala téměř třicet let (1954–1984). Již jako pracovnice akademie věd úspěšně obhájila v roce 1959 akademický titul CSc. kandidátskou prací s názvem *Lidové tkaniny a tkalcovství na Žďársku v letech 1880–1914*. Na akademii se věnovala několika tematickým liniím. Nejvýraznější a stále platné výsledky práce vykonala na poli studia problematiky lidového textilu a lidové textilní výroby, které byla schopná pojmut z širokého hlediska. Věnovala se jak historickým kontextům (např. textilnictví v období velkomoravské říše nebo ve středověku), tak regionálním zvláštnostem a bravurně rozlišovala nuance v technologii výroby textilií či úpravárenství stejně tak v klasifikaci textilních výrobků různých typů bez ohledu na použitou surovinu. Dokázala rozlišit kanafasy či tkaniny zdobené batikovanou nití označovanou termínem flámka. Proto byla ceněnou znalkyní českého i slovenského materiálu.

Její články na stránkách *Českého lidu*, *Československé etnografie*, *Národopisného věstníku* či v časopise *Umění a řemesla* hodnotily různé aspekty spojené se studiem textilních památek zejména z českých národopisných oblastí a přispívala i texty poukazujícími na možnosti využití tradičních textilií či technik v současné oděvní kultuře. Její terénní práce zahrnovaly výzkumy v jižních, západních a východních Čechách, na západní a východní Moravě a na východním a středním Slovensku, kde se věnovala Horehroní. Před ní se regionu nikdo další hlouběji nevěnoval, a proto se jí jako první podařilo zachytit unikátní archaické tkaniny známé např. z Podkarpatské Rusi,

Maďarska a Balkánu. Ostatně Slovensko bylo jejím oblíbeným terénem a jako nejoblíbenější kraj označovala kraj dětvanský. Textilní badatelskou polohu Jitky Staňkové představují studie a publikace, např. nepřekonaná monografie *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava* (1989). Je s podivem, jaký rozhled v oblasti tradičního textilnictví ve střední Evropě postupně získala, přestože byla velmi limitována možnostmi cestovat do zahraničí mimo sovětský blok, jak sama poznamenala v rozhovoru pro Český rozhlas. Pochopila, že bylo nemožné svobodně bádát v tzv. kapitalistické cizině, proto využívala kontakty alespoň v rámci socialistického bloku a postupně shromáždila srovnávací materiál z oblasti slovanských národů a přilehlých zemí.

Druhým profesním zájmem Jitky Staňkové byla lidová výtvarná kultura a obyčeje. Jejich mapování prováděla mnohdy spolu s manželem Ludvíkem Baranem. Získané poznatky veřejnosti předkládali v přehledových monografiích orientovaných převážně na širokou čtenářskou obec, jako např. *Lidové umění Čech, Moravy a Slezska* (1989), *Masky, démoni a šaškové* (1998) či *Poklady lidového umění* (2019). Mezi články pak figurují počiny, které se věnovaly např. malovanému nábytku, lidové plastice nebo studie zamýšlející se nad využitím textilních tradic v tvorbě ÚLUVu. Monografie *Lidový malovaný nábytek v českých zemích* (1989), kterou vydala spolu s Helenou Johnovou a Ludvíkem Baranem, patřila k nemnoha publikacím mapujícím tento druh sbírek. Knize předcházely publikace článků na dané téma, např. ve sborníku *Etnografie národního obrození* či v časopise *Umění a řemesla*, a výstavních katalogů věnujících se nábytku v regionech jako *Lidový malovaný nábytek ve středním Pootaví a na šumavském Polesí* (Volyň 1985). Protože ji zajímaly kořeny kultury slovanských národů, věnovala se studiu a průzkumu Lužických Srbů, zajímala se také o Kašuby a jihoslovanské národy.

Na půdě Československé akademie věd se zapojovala do přípravy a realizace kolektivních děl, které představovaly českou lidovou kulturu doma i v zahraničí. Jednalo se například o kapitolu o české lidové kultuře v sovětské encyklopedii *Narody mira. Narody zarubežnoj Evropy* (Moskva 1964), kde však není uvedena mezi autory. V *Československé vlastivědě III. Lidová kultura* (1968) se podílela na koncepci kapitoly o lidové výrobě, speciálně v části věnované textilní produkci. Dílčí hesla připravila také do kompendia *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007).

Jitka Staňková byla platnou členkou řady oborových institucí a společností. Spolupracovala s Ústředím lidové umělecké výroby (ÚLUV) Praha, ať jako odborná síla, tak také jako členka umělecké komise a členka poradního sboru ředitele ÚLUV. Byla předsedkyní výtvarné textilní rady. Dále byla členkou Národopisné společnosti československé při ČSAV, dnes České národopisné společnosti. Zde se stala roku 2005 čestnou členkou. Spolupracovala také s nákupní komisí Moravského (zemského) muzea. V mezinárodním měřítku uplatnila své znalosti a schopnosti ve francouzské společnosti Center International d'Études des Textiles Anciens pracující v Lyonu

jako členka skupiny specializované na lidový či etnografický textil (od roku 2007 jako čestná členka). Jitka Staňková byla také vyhledávanou oponentkou pro časopis *Český lid* nebo periodikum *Umění a řemesla*, za němž vydavatelsky stálo Ústředí lidové umělecké výroby, kde se Jitka Staňková dlouhodobě aktivně zapojovala.

Dr. Staňková se věnovala popularizaci vědy či lidové kultury také na stránkách společenských časopisů jako *Žena a móda*, *Květy*, *Vlasta* či *Tina*. Její texty byly součástí propagačních tiskovin určených do zahraničí (*The Heart of Europas*, *Le couer de l'Europe*, *Welcome to Czechoslovakia*). Vedle toho se podílela jako autorka či spoluautorka na přípravě mnoha přednášek a výstav v Čechách, ale i v zahraničí (např. *Nevěsty a družičky*, Maďarsko 1987; *České a slovenské kroje*, Indonésie 1988; *Masky*, Belgie 1998), což jí pomohlo využít nový čas v období po nástupu do důchodu.

Vědecká práce i úsilí v popularizaci vědy jí přinesly řadu společenských ocenění za zásluhy, např. čestný odznak ÚLUV za záslužnou práci v oblasti lidové umělecké výroby (1968); ocenění Českým literárním fondem, sekci pro vědeckou a odbornou literaturu za publikaci *Lidové umění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1988, spolu s Ludvíkem Baranem), diplom Ministerstva kultury v soutěži „Má vlast v srdci Evropy. Poznej ji a chraň“ za práci *Tradiční textilní techniky* (2009). Jitce Staňkové byla udělena také čestná medaile Vojtěcha Náprstka za zásluhy na poli popularizace vědy od Akademie věd ČR (2014) z rukou Jiří Drahoše, předsedy Akademie věd ČR.³

Čest její památce.

Petra Mertová

Etnografický ústav MZM Brno

3 KUCHYŇOVÁ, Zdeňka: Novinář, etnografka a jazykovedkyně ocenění za popularizaci vědy [online]. Český rozhlas. Dostupné z <https://cesky.radio.cz/novinar-etnografka-a-jazykovedkyně-ocenění-za-popularizaci-vedy-8270708> (cit. 13. 11. 2023).

Medailon k poctě Vandy Jiřikovské

V roce 2023 slaví velké životní jubileum kolegyně PhDr. Vanda Jiřikovská, CSc., (dříve Tůmová, rozená Langrová), jedna ze nejvýznamnějších českých a československých etnografek. Studium etnografie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy ukončila v roce 1958. V témže roce nastoupila do Vlastivědného muzea v Zábřehu; nedlouho poté vykonávala funkci ředitelky tehdejšího Okresního vlastivědného muzea v Šumperku. V tomto období na přelomu 50. a 60. let 20. století pořídila v terénu značné množství dokumentárně cenných fotografií lidového stavitelství na území bývalého okresu Šumperk.

V roce 1962 byla přijata do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde se zabývala etnografií města. V rámci tohoto zaměření pak odevzdala kandidátskou práci o pražských nouzových koloniích. Již jako vědecká pracovnice se zúčastnila výzkumů na Ostravsku, Strakonicku a v okolí Prahy. Krátkou dobu poté (pro vyločení z KSČ po prověrkách po roce 1968) pracovala ještě v oddělení dokumentace zmíněného ústavu. Od roku 1973 působila až do svého odchodu do důchodu v roce 1991 jako odborná pracovnice ve Vlastivědném muzeu ve Slaném – na jeho pobočce v Národopisném muzeu Slánska v Třebízi. Poté v letech 1992–1999 pracovala jako odborná pracovnice ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy, kde jsem měl tu čest s jubilantkou úzce spolupracovat. V letech 2004–2010 pracovala na odborném pracovišti pro lidovou kulturu se sídlem v Kouřimi, které patří pod Regionální muzeum v Kolíně. Velmi aktivní byla Vanda Jiřikovská souběžně v těchto letech i v dalších činnostech. V období 1997–2010 externě vyučovala kurz *Úvod do muzeologie* na katedře kulturní antropologie Západočeské univerzity v Plzni. Několik let působila jako členka výboru České národopisné společnosti, čtyři roky vykonávala funkci předsedkyně etnografické komise Asociace muzeí a galerií ČR. V posledních letech se kromě problematiky lidového stavitelství a vesnických sídel intenzivně věnovala terénní dokumentaci obyčejových tradic především na území středních Čech. Účastnila se též řady seminářů komise pro lidové obyčeje. Jubilantka má za sebou úctyhodnou publikační činnost (viz jubilejní články v *Ethnologia Europae Centralis* 2005, Národopisném věstníku 2003 a 2/2013, Zpravodaji Komise pro lidové stavitelství 2013 a v Národopisné revue 4/2018), dále napsala značné množství recenzí a zpráv a byla autorkou řady výstav v letech 1977–2012 ve Vlastivědném muzeu ve Slaném, tak i v Národopisném muzeu Slánska v Třebízi.

Přejeme Vandě Jiřikovské do dalších let hodně zdraví, životního a pracovního elánu (ten ovšem vždy měla). V současné době se snaží uspořádat vlastní archiv velmi cenných terénních záznamů a dalších nezpracovaných poznámek.

Lubomír Procházka
Hornické muzeum Příbram

Zdravice k jubileu Jiřiny Veselské

Před polovinou října tohoto roku oslavila v kruhu své rodiny a přátel významné životní jubileum osmdesát let uznávaná etnografka, muzejnice a především vzácná kolegyně, Mgr. Jiřina Veselská. V odborných kruzích je respektovanou osobností s širokým rozhledem v oboru, spojená zvláště s tvorbou oborových bibliografií, dokumentací lidové kultury Valašska a také Frýdeckomístecka, kde natrvalo zakotvila.

Jubilantka své dětství a mládí prožila v Petrovicích u Třebíče, malé vesničky na Českomoravské vysočině. Venkovské prostředí a zájem o život rolnických rodin v okolních vesnicích spolu s doporučením třídního profesora studovat humanitní obor ji přivedly ke studiu etnografie a folkloristiky na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnešní Masarykova univerzita). Už během studií pracovala jako pomocná vědecká síla na Akademii věd u Karla Vetterla a Jaroslava Štíky a dostala se také k muzejní činnosti v Etnografickém ústavu Moravského muzea, kde ji do sbírkotvorné a muzejní praxe zasvětil přímo jeho vedoucí doc. Ludvík Kunz. Prvním pracovištěm se jí na krátký čas stalo Valašské muzeum v přírodě, kam v roce 1966 nastoupila jako začínající etnografka ještě před státní zkouškou a obhajobou diplomové práce o lidovém stavitelství na Třebíčsku a Velkomeziříčsku. Příležitost zde pracovat dostala přímo od tehdejšího ředitele Jana Rudolfa Bečáka. Jak sama vzpomíná: *„Díky této nabídce se mně, rodačce z Českomoravské vysočiny, otevřely Beskydy a Valašsko, díky ní se mně dostalo možnosti pracovat vedle pana inženýra Bečáka. Za jeho chápajícího vedení jsem postupně poznávala nejen krásu kraje a jeho tradici, kterou bylo třeba uchovat, ale naučila se i za cenu často osobních obětí a překonávání na první pohled nezdolatelých překážek mu sloužit.“* Právě ve Valašském muzeu v přírodě získala zkušenosti se zpracováním sbírek a připravila výstavu s tématem rukodělné výroby, která byla instalována v prvním patře fojtství z Velkých Karlovic v areálu Dřevěného městečka. Po této téměř dvouroční práci ji rodinné vazby přivedly do Frýdku-Místku, který se jí stal natrvalo domovem. Práce s národopisnými sbírkami ji provázela i na druhém působišti – tehdejším Okresním vlastivědném muzeu, kde pracovala plných 28 let, nejprve jako kurátorka, od roku 1978 vedoucí oddělení společenských věd. Od roku 1991 zastávala místo náměstkyně ředitele pro odbornou činnost. V tomto postavení pracovala od roku 1996 ve Valašském muzeu v přírodě, kam se znovu vrátila po téměř třiceti letech a setrvala zde až do odchodu do penze.

Správa sbírkového fondu, jeho zpracování a prezentace tvořily podstatnou část její odborné práce. Během svého působení v muzeu ve Frýdku-Místku zpracovala katalogy vybraných sbírkových fondů (sbírky lidových plastik, obrázků na skle, kramářských písní) a publikovala několik článků, zaměřených na charakteristiku ucelených skupin sbírkových předmětů (malovaný nábytek, sbírka F. Duši). Dalším tématem, kterým se zabývala, bylo lidové stavitelství. V letech 1964–1966 prováděla výzkum lidového stavitelství ve své rodné oblasti – na Třebíčsku a Velkomeziříčsku, jeho výsledky pak

shrnuje ve své diplomové práci. V 70. letech se této problematice věnovala ve sběrné oblasti frýdeckého muzea. Její pozornost přitahovala nejvíce sakrální architektura, zejména dřevěné kostely v Beskydech a Pobeskydí, a právě jim věnovala několik odborných článků.

Můžeme říci, že podstatným těžištěm odborné práce Jiřiny Veselské, kterému se donedávna s velkou pílí věnovala, je práce na soupisech národopisné literatury a tvorba odborných bibliografií, které usnadňují heuristiku badatelům a zájemcům o národopisnou tematiku. K této pro obor důležité, ale nepřilíš populární mravenčí práci ji přivedl už na univerzitě prof. Richard Jeřábek. Ještě během studia v roce 1965 připravila *Soupis národopisných příspěvků v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, o dva roky později zpracovala spolu s Vlastou Svobodovou obdobný materiál pro regionální časopisy západní Moravy. Následovaly *Bibliografie časopisu Těšínsko (1957–1974, 1975–1984)*, *Bibliografie okresu Frýdek-Místek (1990)*. Posledním publikovaným soupisem je obsáhlá *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*, vydaná v roce 2008. Od roku 2009 až donedávno zpracovávala bibliografické soupisy národopisných příspěvků, které najdeme v katalogu na webových stránkách České národopisné společnosti v sekci virtuální badatelna. V současnosti tato bibliografická databáze čítá už více než 16 500 záznamů. Vytvořila také obsáhlou bibliografii věnovanou tematice muzeí v přírodě zveřejněnou na webových stránkách Metodického centra, které patří pod Národní muzeum v přírodě.

Během svého druhého působení v rožnovském muzeu se zaměřila na metodickou práci se sbírkami, související zejména se zaváděním Centrální evidence sbírek na Ministerstvu kultury. V 90. letech připravovala a organizovala převzetí objektu bývalé polní nemocnice a zdravotnického skladu na okraji Frenštátu pod Radhoštěm, který slouží jako centrální depozitář sbírek. Věnovala se také prezentační činnosti. Pro veřejnost připravila roku 1996 nový program, který nazvala podle halenkovského naivního řezbáře Josefa Heji – Hejův nožík a koncipovala jej jako mezinárodní tvůrčí setkání neprofesionálních řezbářů z Beskyd a Pobeskydí. Výstupem 3.–6. ročníku je tzv. řezbářský betlém, na kterém se podílelo více než třicet tvůrců z Moravy, Slovenska a Polska. Tematiku umělecké práce se dřevem rozvíjela již ve Frýdku-Místku, kde v roce 1992 poprvé zorganizovala tzv. Trienále neprofesionálních řezbářů Beskyd a Pobeskydí. Práci ve Valašském muzeu v přírodě zakončila v roce 2005 několika počiny, k nimž patří reinstalace interiéru kostela sv. Anny v Dřevěném městečku, zpracování jubilejní publikace k 80. výročí založení muzea a zejména příprava rozsáhlého a náročného projektu s názvem *Muzeum v přírodě a lidová kultura v nových formách prezentace kulturního dědictví*, který byl přijat v rámci finančních mechanismů tzv. norského grantu a realizován v letech 2007–2011. Díky tomuto projektu se Valašskému muzeu podařilo nejen zrekonstruovat několik stávajících expozičních staveb, ale také zbudovat nové expoziční objekty ve všech třech muzejních areálech, dále vytvořit stálou expozici o dějinách Rožnova a realizovat náročnou rekonstrukci centrálního depozitáře

ve Frenštátě pod Radhoštěm, včetně dovybavení moderními pojezdovými systémy. V neposlední řadě posloužily finance k zajištění výzkumu lidové architektury, duchovní a sociální kultury ve vymezené sběrné oblasti.

Své první i druhé působení ve Valašském muzeu v přírodě pěkně zachytila ve vzpomínkách uveřejněných v jubilejní publikaci *Muzeum v srdci*, kterou Valašské muzeum v přírodě vydalo v roce 2020 u příležitosti 95. výročí založení.

Ve výčtu obsáhlé činnosti nelze opomenout ani pedagogické působení Jiřiny Veselské na Slezské univerzitě v Opavě, Ústavu historie a muzeologie, kde studentům externě přednášela etnografii v letech 1996–2009. Zájem o tento obor dokládá i nemalý počet obhájených bakalářských (45) a magisterských (22) diplomových prací, zaměřených zvláště na národopisné sbírky muzeí, osobnosti etnografického bádání a dokumentace, bibliografii a aktuální podobu jevů lidové kultury hmotné i duchovní. U svých studentů dokázala podnítit zájem o etnografická témata. Jako vedoucí mnoha diplomových prací uměla vždy zasvěceně poradit, přicházela pokaždé s mnoha nápady, jak k danému tématu přistoupit a jaké výzkumné metody využít. Všichni její diplomanti vzpomínáme, jak k nám přistupovala vždy s pochopením, podporou a erudicí nabytou letitými zkušenostmi práce v muzeu. Jubilantka má totiž velký dar podnítit a vzbudit u studentů i spolupracovníků nadšení pro dané téma, či úkol s ujistěním, že vše společnými silami zvládneme. S touto úžasnou vlastností se na pracovišti dnes setkáváme už jen velmi zřídka.

Po odchodu do důchodu se více zaměřila na spolupráci s malými obecními muzei v bezprostřední blízkosti svého bydliště. V nedalekých Raškovcích iniciovala vznik obecního památníku, kde už v roce 2002 koncipovala národopisnou expozici. Za obětavé pomoci místních obyvatel se podařilo shromáždit množství materiálu, zejména trojrozměrných předmětů dokladujících způsob obživy a bydlení v 19. a 1. třetině 20. století. V roce 2013 provedla instalaci této expozice, k níž společně s Marií Zemanovou připravila i drobný katalog. K Raškovcům se poji také několik jejích publikačních titulů. Je spoluautorkou obsáhlého výkladového slovníku s názvem *Tradiční mluva v podhůří Beskyd. Údolí řeky Morávky a Mohelnice*, vydaného v roce 2010 a společně s Marií Zemanovou zmapovala *Historii knihovny v Raškovcích*, publikovanou v roce 2012. V letech 2012–2018 se významně autorsky i redakčně podílela na vydání dvousvazkové obsáhlé monografie s názvem *Raškovice – Beskydská Ostrava* s podtitulem *Dějiny zemědělského, řemeslného a průmyslového podnikání*. Spolu s Jiřím Palátem a Jiřím Nitrou zmapovali historii obce od založení až po rok 2000. Úctyhodné dílo čítající okolo 900 stran doprovází fotografie, archivní a další dobové dokumenty.

Její další spolupráce se váže k obci Sedliště, kde v roce 2011 připravila národopisnou expozici nazvanou *Muzeum Lašská jízba* a o rok později výrazně pomohla se zpracováním inventáře sbírkových předmětů tohoto muzea včetně pozůstalosti Joži Vochaly.

Velký přehled v oboru, mnohaleté zkušenosti a po léta získávaný respekt došly uznání její odborné práce v podobě členství nejen v poradních orgánech pro sbírkovou

činnost, vědeckých i redakčních radách muzejních institucí, ale také v několika odborných komisích při Ministerstvu kultury. A nelze opomenout ani aktivní působení jubilančky v České národopisné společnosti, již byla v letech 1996–2002 předsedkyní, následně v období 2003–2006 zastávala funkci místopředsedkyně.

Ač v loňském roce prodělala vážný zdravotní úraz, z následků se obdivuhodně díky své bojovné povaze to nevzdávat a silné vůli nakonec dostala. K odborné muzejní práci se však už naplno nevrátila, přesto dění v oboru stále se zájmem sleduje a zajímá se o pracovní úspěchy nejen svých dcer, ale také studentů, jimž stále zůstává nablízku svou erudovanou radou i cenným názorem na řešenou problematiku.

Milá paní Veselská, za všechny vaše studenty, muzejní kolegy a přátele Vám přeji dobré zdraví, osobní rodinnou pohodu a především hodně sil k překonávání každodenních strastí. Ať Vás stále těší zájem o muzejní svět a vaši nástupci Vám dělají jen radost!

Petr Lidák

Národní muzeum v přírodě Rožnov p. R.

Výběrová bibliografie prací Jiřiny Veselské

Samostatné tituly

Soupis národopisných příspěvků v Časopise Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci. Materiály k retrospektivní bibliografii české etnografie. Brno, 1965, 58 s.

Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech Západní Moravy. Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS 1967, č. 10, 48 s. (s V. Svobodovou).

Dřevěné kostely v okolí Frýdku-Místku. Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1967, 24 s.

Lidové umění ze sbírek Vlastivědného ústavu ve Frýdku-Místku. Katalog expozice. Frýdek- Místek, 1973, 11 s.

Katalog sbírky lidových plastik Vlastivědného ústavu ve Frýdku-Místku. Frýdek-Místek, 1973, 29 s.

Katalog sbírky obrázků na skle Vlastivědného ústavu ve Frýdku-Místku. Frýdek-Místek, 1973, 37 s.

Památky lidového stavitelství v okrese Frýdek-Místek. Průvodce. Frýdek-Místek, 1974, 32 s.

Bibliografie časopisu Těšínsko 1957–1974. Frýdek-Místek: Okresní vlastivědný ústav, 1976, 254 s.

Soupis kramářských písní ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku. Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1980, 291 s.

Člověk a kov. Frýdek-Místek a TŽ Třinec: Okresní vlastivědné muzeum, 1980, 22 s. (s R. Žáčkem a Z. Raslem).

- Bibliografie časopisu Těšínsko 1975–1984.* Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1985, 134 s.
- Bibliografie historicko vlastivědné literatury okresu Frýdek-Místek do roku 1945.* Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1990, 196 s.
1. *Beskydské trienále neprofesionálních řezbářů.* Katalog přehlídky a výstavy. Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd, 1991.
- Dřevěné kostely v Beskydech a Pobeskydí.* Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd, 1994, 16 s.
- Dřevěné městečko, Valašská dědina, Mlýnská dolina.* Průvodce pro návštěvníky Valašského muzea v přírodě. Rožnov pod Radhoštěm, 1997.
- Tradiční pečivo.* Praha: Grada, 2004, 168 s. (s M. Habustovou).
- Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 1925–2005.* Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum, 2005, 123 s.
- Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti.* Praha: Česká národopisná společnost, 2008, 242 s.
- Tradiční mluva podhůří Beskyd. Údolí řeky Morávky a Mohelnice. Výkladový slovník.* Raškovice, 2010, 344 s. (s M. Zemanovou a R. Pastorkem).
- Historie knihovny v Raškovících.* Raškovice, 2012, 79 s. (s M. Zemanovou).
- Památník Raškovíc. Stálá etnografická expozice obce a okolí 2002–2012.* Raškovice, 2013, 59 s. (s Marií Zemanovou).
- Raškovice – beskydská Ostrava: dějiny zemědělského, řemeslného a průmyslového podnikání v obci. Díl II. Od roku 1849 do 2000.* Raškovice: Obecní úřad Raškovice, 2018, 455 s. (s J. Palátem a J. Nitrou).
- V pátek brzo nazpátek. In: Liďák, Petr (ed.): *Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pracovníků.* Rožnov p. R.: Národní muzeum v přírodě, 2020, s. 64–71.
- Jiné muzeum, jiné problémy. In: Liďák, Petr (ed.). *Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pracovníků.* Národní muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm, 2020, s. 189–193.
- Josef Heja (1902–1985): moravský Chagall.* Litoměřice: Severočeská galerie výtvarného umění, 2022, 61 s. (s Danou Veselskou).

Studie a články

- K dosavadním pokusům o vymezení hranice Moravského Horácka a Podhorácka. In: *Sborník z konference věnované 100. výročí narození Františka Bartoše.* Gottwaldov, 1965.
- Několik poznámek k technologii perníkářské výroby v Rožnově pod Radhoštěm. *Valašsko* 12, 1968, s. 44–46.
- Několik poznámek k problematice skansenových instalací. *Český lid* 56, 1969, č. 2, s. 119–121.

- Zvyky spojené s vyháněním dobytka v Domaslavicích. Pranostiky z Domaslavic. *Těšínsko* 1968, č. 3, s. 19–20.
- Lidové léčení v Bašce v 19. století. *Těšínsko* 1970, č. 2, s. 14–15 (s B. Fišerem)
- Sakrální památky v okrese Frýdek-Místek II. Dřevěné kostely. *Těšínsko* 1972, č. 1, s. 22–26.
- Státní seznam nemovitých kulturních památek v okrese Frýdek-Místek. *Pobeskydí* 1972, č. 2, s. 17–26.
- K metodice kulturně-historického místopisu okresu Frýdek-Místek. *Těšínsko* 1973, č. 3, s. 15–19 (s R. Žáčkem).
- Bibliografie vlastivědného zpravodaje Pobeskydí 1967–1972. *Pobeskydí* 1973, č. 2, s. 9–25 (s V. Borisovou).
- Řemeslná výroba na Frýdecko-Místecku I. – ševcovství. *Pobeskydí* 1979, č. 2, s. 15–19.
- Památky na revoluční rok 1848 ve sbírkách Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku. *Těšínsko* 1979, č. 3, s. 23–27 (s R. Žáčkem).
- Nejstarší publikované popisy krojů z Frýdecka a Místcka. *Práce a studie Okresního vlastivědného muzea Frýdek-Místek* 1984, č. 5, s. 37–53.
- Kováři, zámečníci a nožíři ve Frýdku a Místku v 16. – 18. století. *Práce a studie Okresního vlastivědného muzea Frýdek-Místek* 1984, s. 23–35. (s R. Žáčkem).
- K historii a dokumentaci dřevozpracujících řemesel ve Frýdku-Místku za feudalismu. *Těšínsko* 1984, č. 4, s. 31–33.
- Národopisná sbírka Ferdiše Duši. *Těšínsko* 1988, č. 2, s. 13–17.
- Jaroslav Ludvík Mikoláš a lidová kultura (Ke stému výročí narození). *Těšínsko* 1988, č. 4, s. 22–23.
- Vánoční zvyky a štědrovečerní jídla na Frýdecku v 1. polovině 20. století. *Těšínsko* 1990, č. 4, s. 1–6.
- Osobnosti vlastivědné práce na Frýdecku a Místecku do poloviny 20. století. *Práce a studie Muzea Beskyd* 1993, s. 78–90.
- Osobnosti národopisné práce na Těšínsku. In: *Lidová kultura Slezska*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 1994, s. 33–42.
- Národopisná výstava československá a Noviny Těšínské. *Těšínsko* 1994, č. 4, s. 10–13.
- Dílo Jana Winklera v české literatuře historické a etnografické. *Práce a studie Muzea Beskyd* 1995, č. 9, s. 27–32.
- Národopis v muzejních časopisech severní Moravy a Slezska. *Národopisný věstník* 13 (55), 1996, s. 63–74.
- Meziválečná národopisná publicistika na Těšínsku a možnosti jejího využití. *Národopisná revue* 7, 1997, s. 20–23.
- Muzeum v přírodě by nebylo úplné. In: *Almanach k 75. výročí založení Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 1925–2000*. Rožnov p. R.: VPN, 2000, s. 40–47.

- Biografie a bibliografie Jaroslava Štíky. *Národopisný věstník* 18 (60), 2001, s. 66–81 (s J. Tichou).
- Historik Kozlovic odešel. *Hlasy muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* 18, 2001, č. 1–2, s. 42–43.
- Nálezová zpráva k roubenému obytnému domu čp. 69, zvanému „Ondrášův úkryt“. *Práce a studie Národního památkového ústavu v Brně* 2003, s. 101–106.
- Obraz lidové kultury na Těšínsku ve zprávách duchovních z 2. poloviny 19. století. In: *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2003, s. 44–51.
- Dokumentární práce Milana Bayera. Na okraj spolupráce s muzejními pracovišti. *Hlasy muzea a archivu ve Frenštátě p. R.* 21, 2004, č. 1, s. 18–25.
- Podíl Jaroslava Ludvíka Mikoláše na dokumentaci lidové kultury. *Národopisný věstník* 22 (64), 2005, s. 153–166.
- Jan Rudolf Bečák a Valašsko. In: *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 1, 2005, s. 136–138.
- Dokumentace stereotypů v denním režimu žen ve 20. století. *Národopisný věstník* 23 (65), 2006, s. 22–25.
- „Neměla jsem život lehký, ale ničeho nelituji“. Život vesnických žen ve vzpomínkách. *Národopisný věstník* 24 (66), 2007, s. 7–31.
- „Pan ředitel“ (Vladimíru Škutovi). *Těšínsko* 2007, č. 2, s. 1–3.
- Je třeba oceňovat? Přehled udělených cen Národopisné společnosti a České národopisné společnosti za léta 1997–2006. *Národopisný věstník* 25 (67), 2008, s. 7–15.
- Františka Pituchová – šumna robka. Bibliografie Františky Pituchové. *Národopisný věstník* 25 (67), 2008, č. 1, s. 69–72.
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. *Národopisný věstník* 25 (67), 2008, č. 2, s. 100–104.
- Etnografie ve studijních programech Slezské univerzity v Opavě. *Národopisný věstník* 25 (67), 2008, č. 2, s. 54–63.
- Národopisná bibliografie na internetových stránkách. *Národopisný věstník* 26 (68), 2009, č. 2, s. 53–56.
- Expozice obecních muzeí. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 5, 2009, s. 18–21.
- Emilie Haroková a dokumentace lidové kultury. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 5, 2009, s. 150–153.
- Josef Vařeka a lidová kultura na Těšínsku. *Těšínsko* 2009, č. 2, s. 27–28.
- Ludvík Baran. *Hlasy muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* 28, 2011, č. 1–4, s. 85–86.
- Odešel PhDr. Jaroslav Štika, CSc. *Těšínsko* 2011, č. 1, s. 19–21.
- Blahopřání Heleně Mevaldové. *Národopisná revue* 22, 2012, č. 2, s. 144–146.
- Lidová kultura na stránkách Studií o Těšínsku 1972–2012. *Národopisný věstník* 29 (71), 2012, č. 2, s. 52–67.

- Zprávy o lidové kultuře na stránkách slezských regionálních časopisů. *Sborník referátů z konference k výročí 80 let založení – 15 let obnovení vlastivědného sborníku Pod Zelenou Horou, 27.–28. března 2012 v Přešticích*. Přeštice, 2012, s. 28–31.
- Jaroslav Ludvík Mikoláš a rozhlasové vysílání. *Těšínsko* 56, 2013, č. 3, s. 33–35.
- Bibliografie sborníku *Museum vivum 2005–2015*. *Museum Vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 10, 2014–2015, s. 200–231.
- Rákošové, Lužná, Hrozenkov a ty další... Paní Marii Brandstetrové k narozeninám. *Museum Vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 10, 2014–2015, s. 163–168.
- Sedmdesátiny Ing. Vítězslava Koukala. *Museum Vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě* 10, 2014–2015, s. 159–161.
- Bibliografie národopisné literatury na webových stránkách České národopisné společnosti v období 2011–2014. *Národopisný věstník* 32 (74), 2015, č. 1, s. 116–117.
- Jedna zapomenutá systematika. (Ludvík Kunz: Systematické třídění etnografických a folklorních jevů. Předloha k diskuzi. *Strojopis*.) *Národopisný věstník* 32 (74), 2015, č. 2, s. 86–91.
- Uzlík vzpomínek. 70. narozeniny Marie Brandstetrové. *Národopisný věstník* 32 (74), 2015, č. 2, s. 97–99.
- Josef Heja. In: *Dřevěný svět Josefa Heji a řezbáři Hejova nožíku*. Rožnov p. R.: Valašské muzeum v přírodě, 2016, s. 16–27.
- Narozeniny jsou, když... K životnímu jubileu Jaroslavy Zastávkové. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 127–131. (s M. Brandstetrovou).
- Marie Salichová. *Museum Vivum* 12, 2017, s. 146–148.
- Ke dvěma ložským kulturním výročím v Raškovicích. *Těšínsko* 61, 2018, č. 1, s. 133–139 (s M. Zemanovou).
- Etnografická literatura na webových stránkách. *Těšínsko* 62, 2019, č. 2, s. 135–136.
- Karel Bogar dnes. *Těšínsko* 62, 2019, č. 2, s. 131–135.
- Návraty Karla Bogara. *Museum Vivum* 14, 2019, s. 164–165.
- Vzpomínka na Evu Urbachovou. *Národopisný věstník* 36 (78), 2019, č. 2, s. 91–93. (s M. Brandstetrovou).
- Za Olgou Tlučkovou. *Těšínsko* 62, 2019, č. 1, s. 118–120.
- PhDr. Zdena Vachová. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 2, s. 112–113.
- Zpráva o zpracování bibliografie časopiseckých článků s národopisnou tematikou za léta 2017–2020. *Národopisný věstník. Suplementum* 36 (80), 2021, s. 57–58.
- Vzpomínka na etnografky Jitku Noušovou a Zdenu Vachovou. *Těšínsko* 64, 2021, č. 2, s. 127–129.
- Přání Heleně Mevaldové. *Národopisná revue* 32, 2022, č. 2, s. 160–161.

Hana Dvořáková jubilující

PhDr. Hana Dvořáková se narodila 8. 9. 1948 v Ostravě. Po absolvování gymnázia ji její zájem o heraldiku a sfragistiku zavedl na Filozofickou fakultu tehdejší University Jana Evangelisty Purkyně – obor archivnictví. Ještě v průběhu studia ale – dle svých slov – vyměnila zajímavý, leč poněkud „mrtvý“ obor za „živější“ etnografii, tedy obor, který dále utvářel celou její osobní i profesní dráhu. V rámci národopisu, který studovala pod vedením Richarda Jeřábka, se zabývala problematikou tradičních výtvarných projevů a diplomovou prací napsala na téma *Typy poutních madon v lidovém prostředí*. Vedoucí katedry a nestor oboru Richard Jeřábek byl etnolog s heuristickým odstupem, jehož decentní korektury jsou dnes opravdu citelně postrádány, jak sama říká.

Profesor Jeřábek ji ovlivnil také jako autor skvělé a dodnes nepřekonané studie *Folklor horror picture show*, která vycházela v časopise *Umění a řemesla*. Pod jeho vedením se začala zabývat poutěmi a poutním obchodem. Její zájem o tuto problematiku vykrytalizoval v roce 2000 výstavou *Me tibi dedico*, kterou se pokusila pomocí trojrozměrných předmětů ukázat, že problém votivních darů není uzavřenou kapitolou. Díky podstatě lidského chování přetrvává do současnosti: „*Pořád se bojíme o život a zdraví sebe či svých nejbližších – jen ty jalovice už nám z toho vypadly.*“ V roce 2020 také spolupracovala na úspěšném nominačním návrhu pro zápis Zlaté soboty v Žarošicích do Seznamu nemateriálních statků Jihomoravského kraje i České republiky.

V letech 1973–1987 pracovala v Městském muzeu v Kloboukách u Brna, kde se dokonale seznámila s činností malých muzeí i s regionem Hanáckého Slovácka. Při své funkci „eine Frau Museum“ se potkávala s řadou významných osobností tehdejšího vědeckého světa, které ovlivnily i její další profesní počiny. Měla vzácnou možnost svoji práci příležitostně konzultovat s významnou etnografkou Zdenou Vachovou nebo s Vladimírem Scheuflerem, který určoval keramiku v muzejních sbírkách. Často vzpomíná na jeho slova: „*Když máš každý kus v ruce a můžeš si jej osahat, víš, jaký má střep, dno, hrdlo a máš navíc někoho, kdo tě navede, pak se hodně naučíš.*“

V letech 1987–1991 pracovala ve Středisku vědeckého filmu tehdejší Československé akademie věd v Brně jako odborná produkční. Sama Hana Dvořáková ji charakterizuje především jako dobu inspirativních setkávání se zajímavými lidmi.

Od roku 1992 do konce roku 2022 působila jako vedoucí Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, kurátorkou sbírky hraček, lidové religiozity, filmového archivu a Ústředí lidové umělecké výroby. V letech 2016–2020 zastávala souběžně funkci ředitelky Historického muzea Moravského zemského muzea.

Je členkou redakční rady řady významných etnografických sborníků, jako je například *Jižní Morava* nebo *Národopisné revue*.

V současné době je předsedkyní odborné komise pro tradiční lidovou kulturu Jihomoravského kraje, členkou České národopisné společnosti, členkou Etnografické

komise Asociací muzeí a galerií, členkou hodnotící komise soutěže Gloria musaealis a mnoha dalších.

Z řady odborných publikací, které doktorka Dvořáková napsala nebo na kterých spolupracovala, jmenujme alespoň v roce 2022 Českou národopisnou společností oceněný katalog *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času*. Hana Dvořáková je také autorkou mnoha výstav, které Českou republiku a především Moravu reprezentovaly v zahraničí.

Dnes už emeritní vedoucí Etnografického ústavu Moravského zemského muzea stále spolupracuje s mnoha českými i zahraničními institucemi a podílí se na výzkumných projektech.

Její jméno je neodmyslitelně spjata s vědeckou činností Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, s pohledem na lidové umění, s jeho prezentací a pochopením. Svoji činností v oblasti výtvarné lidové kultury ovlivnila také mnoho českých módních návrhářů a výtvarníků.

Hana Dvořáková je odbornou veřejností vnímána také jako odbornice na život a dílo Františka Pospíšila, kterého si váží pro jeho ucelený výzkum Moravských Charvátů na Mikulovsku a pořízení zvukového záznamu jejich písní a řeči. Neoddiskutovatelnou zásluhu mu přisuzuje také za jeho výzkum a dokumentaci mečových tanců.

Prozatím poslední její výstavou uskutečněnou ve spolupráci s Galeríí hlavního města Prahy, Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně a Galeríí výtvarného umění v Hodoníně byla v roce 2023 *Pražská Pallas a Moravská Hellas 1902: Auguste Rodin v Praze a na Moravě*, ke které byl vydán také rozsáhlý stejnojmenný katalog.

Za svoji činnost byla v roce 2022 oceněna Cenou Jihomoravského kraje za přínos v oblasti folkloru.

PhDr. Hana Dvořáková je inspirativní osobou pro mnohé generace etnologů, které výrazně ovlivnila šířkou svých zájmů, vědeckých výstupů i osobním přístupem k výzkumu a dalšímu vzdělávání.

Věra Colledani

Etnografický ústav MZM Brno

Blahopřání k životnímu jubileu Jitky Matuszkové

Jednou z osobností české etnologie, jež letos slaví životní jubileum, je Jitka Matuszková, rozená Andresová. Její profesní dráha je příkladem, jak i obtížné začátky mohou vyústit v bohatost a naplněnost, pokud se práce stane smyslem a posláním. Jitka Matuszková se narodila 6. listopadu 1953 v Brně. Po středoškolských studiích absolvovala v roce 1978 také studia univerzitní – obory etnografie a dějiny umění na brněnské filozofické fakultě. Pro odborné uplatnění absolventů humanitních oborů nebylo v tehdejší době příliš mnoho možností, takže i jubilantka začínala svou profesní dráhu převážně v osvětových a metodických pozicích. V roce 1988 však nastoupila jako etnografka

do Regionálního muzea v Mikulově a v roce 1994 jako odborná pracovnice evidence a dokumentace do Památkového ústavu v Brně, kde zůstala další dvě desetiletí.

Vzhledem k orientaci institucí, ve kterých působila, věnovala značnou část svých odborných a publikačních aktivit zejména materiální lidové kultuře – lidovému stavitelství, vinohradnictví a drobným sakrálním stavbám. Dokládá to její rozsáhlá bibliografie, stejně tak účast v řadě komisí a redakčních rad, které s touto problematikou souvisejí. Ovšem druhou částí jejího etnologického zaměření vždy byla specializace, skrze níž jsme se spolu setkávaly na odborném fóru i mimo něj, a tou byla taneční folkloristika. Protože etnochoreologů není v českém vědeckém prostoru mnoho, ráda bych při této příležitosti připomněla právě toto jubilantčino zaměření, které vyrůstalo nenápadně, ale o to více jej považuji za podnětné.

Za povšimnutí stojí již její účast při sběru hudebního a tanečního folkloru na Moravských Kopanících, která se datuje do dob jejích vysokoškolských studií. Následná diplomová práce *Místo, funkce a proměny lidového tance na Podluží* (1978) zájem o folkloristiku plně potvrdila. Etnografická oblast Podluží se pro Jitku Matuszkovou stala výzkumným terénem, jenž sledovala v podstatě nepřetržitě, a tuto znalost zúročila nakonec v roce 1997 obhájením disertační práce *Lidový tanec na Podluží. Jeho místo, funkce, proměny, nadregionální a interetnické souvislosti*. Školitelem disertace (mj. první, jež vznikla po roce 1990 v Ústavu evropské etnologie FF MU) byl stejně jako u práce diplomové profesor Dušan Holý, který své studenty vedl k analytickým pohledům, k využívání komparatistických metod, ale především jim dával impulsy k nejrůznějším obsahovým přesahům. Etnochoreologické příspěvky Jitky Matuszkové často vycházely z pramenného a terénního studia a přinášely mnohdy objevné informace, které pomáhaly rekonstruovat vývoj taneční tradice na jižní Moravě. Na počátku 90. let sestavila také výběrovou bibliografii etnochoreoložky Zdenky Jelínkové a poté ji nezištně poskytla jako pomocný materiál pro kompletní verzi, kterou vydal Národní ústav lidové kultury ve Strážnici. S touto institucí měla Jitka Matuszková rovněž úzké pracovní kontakty. Podílela se na nominační dokumentaci pro zapsání slováckého verbuňku na seznam Mistrovských děl ústního a nemateriálního dědictví lidstva UNESCO (publikováno v roce 2006), od roku 2003 zde byla členkou rady pro dokumentaci a studium lidových tanců, a kromě doprovodné publikace k DVD o verbuňku na Podluží (2001) připravila např. odborný text vztahující se k mužským tanečním projevům lašský a slezský skok (2005). Spolupracovala jako autorka rovněž se strážnickým folklorním festivalem a od roku 2006 je členkou lektorského sboru, do jehož působnosti spadá na půdě NÚLK problematika verbuňku. Tomuto tanci, stejně jako podlužácké vrtěné, se věnovala v dalších odborných i popularizačních příspěvcích a je rovněž autorkou kapitol o tanci v kolektivních monografiích – *Lidová kultura na Moravě* (2000) a *Barvy chorvatské Moravy* (2017).

Uvedla jsem jen krátký výčet badatelských výstupů a aktivit, které Jitka Matuszková spojila s lidovým tancem, jeho studiem, popularizací, ale i s praktickým působením ve folklorním hnutí. Svou etnochoreologickou specializaci profilovala postupně, ale

s velkou erudicí terénu a jeho vývoje. Její „dvojdmost“, kterou v etnologii dokázala paralelně budovat, tedy poznání tradice hmotné i nehmotné, je obdivuhodná. Za sebe si dovolím popřát, aby jí entuziasmus, který ji vždy provázel na badatelském poli, vydržel ještě dlouhá léta.

Martina Pavlicová

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Výběrová bibliografie prací Jitky Matuszkové¹

Lidový tanec

Některé inovace v taneční tradici na Podluží. *Slovácko* 36, 1994, s. 53–56.

Trnavský verbunk na Podluží. *Slovácko* 37, 1995, s. 63–69.

Hody a jejich místo v taneční tradici na Podluží. *Slovácko* 38, 1996, s. 57–74.

Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: ÚLK, 1997, hesla na s. 22, 23, 57, 62–63, 76–77, 117, 123, 124, 141–142, 175–176, 184–185, 186, 201–202, 209–210, 216.

Přechodové rituály v současné taneční tradici na Podluží. *Slovácko* 39, 1997, s. 59–64.

Tradiční taneční příležitosti na Podluží. *Národopisná revue* 8, 1998, č. 1, s. 19–23.

Ženský element v tradiční taneční kultuře, srovnání fenoménu stárek na Podluží a na Hanáckém Slovácku. *Folia ethnographica* 33, 1999, s. 89–95.

Taneční folklor. In: Jančář, Josef (ed.): *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, sv. 10. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000, s. 304–328.

Několik námětů pro současný výzkum tance a jeho prostředí ve folklorně živých oblastech. *Národopisná revue* 11, 2001, s. 90–92.

Verbunk na Podluží. In: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Řada II. Mužské taneční projevy, díl 2*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2001, 114 s.

Některé projevy obyčejového práva v tanečním životě. In: *Obyčejové právo. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčej MKKK konané v Martine-Vrútkách v roce 2001*. Praha: EÚ AV ČR, 2002, s. 145–151.

Verbunk a jeho proměny ve 20. století. *Folia ethnographica* 38, 2004, s. 73–82.

K historii etnochoreologického bádání na Moravě. In: *Ohlédnutí za půlstoletím české etnochoreologie. Pocta Zdence Jelínkové*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 20–26.

Kandidatura Slováckého verbuňku na Mistrovské dílo nehmotného dědictví lidstva. *Národopisná revue* 15, 2005, č. 4, s. 230–232.

Podlužácká vrtěná a její proměny od počátku 19. století do počátku 21. století. In: Stavělová, Daniela – Traxler, Jiří (eds.): *Prostředí tance. Hranice identity a jejich překračování*. Praha: NIPOS. 2008, s. 45–73.

1 Výběrová bibliografie byla zpracována na základě podkladů jubilantky. Vedle uvedených textů dále publikovala velké množství článků ve sbornících i regionálních časopisech – lze uvést mj. *Malovaný kraj, Moravský jih, Podluží, RegioM* – stejně jako kapitol v monografiích obcí a měst. Bibliografii řadíme tematicky.

Audiovizuální edice lidových tanců v českých zemích a na Slovensku. In: *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Edice Kultura – Společnost – Tradice IV. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2011, s. 159–168.

Tanec moravských Charvátů. In: Kopřivová, Lenka – Leisserová, Eliška (eds.): *Barvy chorvatské Moravy*. Jevišovka: Sdružení občanů chorvatské národnosti v ČR, 2017, s. 208–221.

Lidové stavitelství

Drobná sakrální architektura na Podluží. *Národopisná revue* 9, 1999, č. 1, s. 18–23.

Stodoly z válek ve Slupi, okr. Znojmo. In: Malach, Roman – Válka, Miroslav (eds.): *Vesnická stavební kultura. Stavební materiály – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby*. Etnologické studie 18. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2014, s. 71–79.

Příběhy dřevěných sakrálních památek na Podluží. In: Malach, Roman – Válka, Miroslav (eds.): *Vesnická stavební kultura. Stavební materiály – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2014, s. 243–251.

Vinohradnictví a vinařství

Vinohradnické stavby na Moravě. Šlapanice: ERA, 2004 (s Věrou Kovářů).

Podpora drobných vinařů formou recesistických sdružení. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2005, s. 113–121.

Typy vinohradnických staveb na Moravě a jejich umístění v krajině. In: *Sborník ze semináře Vliv vinařství, chmelařství a sadařství na charakter vesnických sídel a lidových staveb (historie a současnost)*. Praha: NPÚ, 2006, s. 4–8.

Vinařství na Moravě v 17. století. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2006, s. 97–105.

Varia

Sv. Vendelín a jeho místo v lidové tradici. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Světky v lidové tradici. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčeje MKKK konané v Uherském Hradišti v roce 1995*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 1995, s. 247–260.

Zaplétání vlasů na Podluží. *Folia ethnographica* 39, 2005, s. 137–151.

Před naším je zahrádečka trním pletená aneb proměny předzahrádek na Podluží. *Folia Ethnographica* 51, 2017, s. 43–55.

Oto Polouček

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Dušan JANÁK a kol: *Jídlo není jenom „něco k jídlu“.* Tradiční stravování a pokrmy jako součást regionální a národní identity ve vědomí a paměti současné společnosti

Opava: Slezská univerzita, 2020, 285 s.

Pokud našemu výzkumu dějin stravování prozatím něco schází, pak je to interdisciplinárně pojatá studie, která by v sobě spojovala historické poznatky o stravování se sociologií jídla, a přinesla tak lepší vysvětlení toho, jakou roli mělo jídlo v životě obyvatelstva českého prostoru v posledních dvou staletích. Vyjma práce Věry Dvořákové-Janů z konce 90. let jsou autoři v rámci bádání, které má za cíl zkombinovat tyto přístupy, často odkázáni pouze na texty zahraničních sociologů a antropologů. To jistě není míněno jako výtka, ale možná je to důvod, proč některé odborné texty zaměřené na dějiny stravování pouze interpretují informace z pramenů, např. kuchařek apod., a nepřinášejí dané problematice žádný další rozměr. Tuto několikaletou absenci sociologického výzkumu jídla počítávala

jako velký nedostatek i skupina odborníků ze Slezské univerzity v Opavě. Proto před nás předkládají publikaci s názvem *Jídlo není jenom „něco k jídlu“*, s podtitulem *Tradiční stravování a pokrmy jako součást regionální a národní identity ve vědomí a paměti současné společnosti*, která jistě stojí za pozornost čtenářů ze široké veřejnosti.

Z autorů podílejících se na publikaci je třeba jmenovat především sociology Dušana Janáka a Miroslava Paulička odpovědné za sociologickou část, dále historika Rudolfa Žáčka, odborníka na dějiny Slezska, a Andreu Preissovou Krejčí, která měla na starosti tematický exkurz. V čele této skupiny stála Irena Korbelařová, historička raného novověku a autorka řady knih zabývajících se dějinami Slezska a Těšínska.¹ Ta byla i hlavní řešitelkou grantu nazvaného *Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace*, podporovaného Ministerstvem kultury z projektu pro výzkum národní a kulturní identity (NAKI II). Tato kniha však není jediným výstupem z projektu, jenž trval tři roky a byl uzavřen ke konci roku 2022. Autoři také spolupracovali na odborné publikaci nazvané *Paměť chuti*, která je edicí dochovaných kuchařských knih a receptářů majících svůj původ na českém území mezi 13. a 20. stoletím.² Mimo jiné sepsali i encyklopedii, výběrovou bibliografii

1 Irena Korbelařová se dále významně podílela na knize k dějinám stravování středověkých slezských knížat s názvem BŘEČKOVÁ, Kateřina a kol.: *S knížaty u stolu. Kuchyně a kultura stolování na středověkých vévodských dvorech v Opavě a Ratiboři*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2018.

2 KORBELÁŘOVÁ, Irena – DLUHOŠOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Jitka: *Paměť chuti. Receptáře a kuchařské knihy jako specifické prameny pro poznání kulinární kultury a kulinárního dědictví českých zemí*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2020.

a vytvořili mapu kulinárního dědictví. To vše prezentovali a sdíleli na založených webových stránkách.³ Předkládaná kniha je dostupná v tištěné podobě jen v několika vydáních v národní nebo univerzitních knihovnách, jinak je s ostatními zmíněnými publikacemi k dispozici v elektronické podobě.

Hlavním záměrem výzkumu, jehož je toto publikované dílo výsledkem, byla snaha dopátrat se, jaký význam má pro české obyvatelstvo vybraných regionů tradiční jídlo. Jakou roli hraje v konstruování jejich národní a regionální identity a zda existuje něco, co je možné považovat za naše kulinární dědictví. V podtitulu knihy stojí „*tradiční jídlo ve vědomí a paměti současné společnosti*“, jedná se tedy o téma, které není možné zpracovat bez terénního výzkumu. Ten probíhal v daných lokalitách za pomoci propojení několika výzkumných technik, např. individuálních rozhovorů, ohniskových skupin, dotazníkových šetření a také zúčastněného pozorování na veřejných kulturních akcích spojených s jídlem. Výzkum byl převážně kvalitativní, částečně kombinován s kvantitativním. Autoři uvádějí, že na základě induktivního přístupu se přirozeně snažili ponechat respondentům prostor pro vlastní formulaci toho, co považují za tradiční jídlo v jejich regionu. Dále je za pomoci deduktivního přístupu konfrontovali s historicko-etnografickou představou o tradičních českých pokrmech.

Kniha má zajímavý formát. Velmi kladně lze hodnotit její jasnou a přehlednou strukturu. Čítá bezmála 300 stran a je rozčleněna do tří částí, teoretické, empirické a poslední je tematickým exkurzem. Zhruba čtvrtinu tvoří scénáře diskusí, anketní karty a další obrazové přílohy. V úvodní kapitole jsou shromážděny informace o jídle jako sociologickém jevu. Jedná se o vybrané příspěvky významných sociologů či antropologů shrnující témata, jimiž se světová sociologie jídla již zabývala. Zmíněna je zde například problematika sociální nerovnosti vyplývající z rozdílné míry konzumace, význam jídla v rámci přechodových rituálů nebo rozdílnost vztahu k jídlu mezi pohlavími. Evidentní je snaha ukázat čtenářům, jak široce už byl vztah člověka k jídlu zkoumán. Autoři zmiňují řadu jmen od klasických sociologů přes zástupce strukturalismu až k sociologům moderní doby.⁴ Nejde ale samozřejmě ani zdaleka o úplný či systematický souhrn sociologie jídla. Vzhledem k primátu této studie ale považují od autorů za rozumné čtenáře seznámit s důležitými jmény a pracemi.

Významněji byly ve výzkumu uplatněny především tři sociologické teorie, jež se vzájemně doplňují. Jedná se o sémiotický přístup Rolanda Barthesa, který autorův tým využil především při definování symbolických funkcí některých tradičních pokrmů či nápojů.⁵ Poznatky sociální koncepce reality Petera L. Bergera a Thomase

3 Viz webové stránky www.kulinarnidedictvi.cz.

4 Viz souhrněji v seznamu použité literatury.

5 BARTHES, Roland: *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004.

Luckmana pomohly s uchopením pojmu tradice.⁶ Zcela podstatnou se pro výzkum stala také teorie habitu francouzského sociologa Pierra Bourdieho.⁷ Autoři použili pojem habitus jako východisko pro stanovení klíčových pojmů a těmi jsou národní a regionální identita. Z těchto převratných prací vychází konceptuální rámec výzkumu a také celá druhá kapitola knihy. Bohužel není příliš patrné propojení mezi tímto sociologickým shrnutím s výsledky bádání popsány v následujících kapitolách. To, co je nastíněno v teoretické části, by mělo být ještě znatelněji aplikované v druhé části knihy na konkrétních příkladech, aby i méně zasvěcení čtenáři došli úplného porozumění.

Po teoretickém úvodu a stanovení hlavních pojmů na základě sociologických poznatků popsány v prvních dvou kapitolách je druhá a ze čtenářského pohledu nejzajímavější část věnována terénnímu výzkumu. Jeho výsledky jsou jádrem celé knihy. Byl realizován sociologickým šetřením ve třech vybraných regionech českých zemí, Hlučínsku, moravském Slovácku a v Podkrkonoší. Na výběru výzkumných regionů se tým odborníků společně shodl na základě předem stanovených kritérií. Samozřejmostí bylo zahrnout do výzkumu všechny tři historické oblasti českých zemí. To lze považovat za velmi zdařilý plán. Autorský tým dobře usoudil, že nelze na příkladu jednoho regionu vyvozovat obecné závěry pro celý prostor českých zemí. Určené

regiony měly být podobné rozsahem i významem. Celkem logicky byly vynechány oblasti s rozvinutým průmyslem a velkými městskými celky. Důležitým hlediskem také bylo, aby daný region nepěstoval gastroturismus, který má, jak autoři správně uvážili, tendenci narušovat kontinuitu vnímání toho, co je skutečně tradiční.

Regiony byly také vybírány s ohledem na jistou kulturně-historickou specifičnost. S tím, jak je uvedeno, souvisí například konstituování národní identity, která je z velké části založena na vymezování se vůči německé. S ohledem na to byly záměrně vynechány regionální celky historicky výrazně ovlivněné německým etnikem nebo zasažené poválečnou migrací. Ta zapříčinila v některých oblastech velkou obměnu obyvatel, a proto také tyto regiony nakonec nebyly do výběru zařazeny. Toto kritérium ovšem vede k zamyšlení. Pokud je hlavním záměrem práce stanovit, co je v myslích současných českých obyvatel považováno za tradiční jídlo, je možné se distancovat od německého vlivu? Stanovením tohoto měřítko autoři určitě zamezili výběru regionů, které byly v přímém kontaktu s německým etnikem, případně volbě respondentů, kteří by byli potomky Němců. Jak ale vyplývá i z dotazníkového šetření, k úplnému distancování nedošlo a s přihlédnutím k dosavadním výzkumům jsou určité německé vlivy vlastně neodmyslitelnou součástí české

6 BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

7 Podrobněji k pojmu habitus v knize BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

kulinární historie, a proto je oddělit zřejmě nelze.⁸

Autoři se také zabývali významnými historickými mezníky, které mohly mít vliv na vnímání tradičního jídla. Zde vyzdvihli především odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce. Avšak vyplývající otázkou z toho je, proč byly vynechány další politické či hospodářské proměny poválečné doby, které zasáhly všechny regiony téměř bez rozdílu. Je to například socializace venkova, kolektivizace nebo centrálně řízené hospodářství. Předpokládejme, že i tyto fenomény prokazatelně ovlivnily habitus lidí v českých regionech a také jejich pohled na tradiční jídlo. Tradice a některé rituály spojené s jídlem byly někde zcela vykořeněny z běžného života, nebo různě modifikovány.⁹ Bylo by tedy určitě zajímavé vzít v úvahu i tyto skutečnosti a pozorovat jejich dopady i důsledky.

S tím úzce souvisí i zohlednění sociálních poměrů respondentů v terénním výzkumu. Představení osob účastnících se diskusí, rozhovorů a dotazníkových šetření je součástí empirické části knihy. Obsahuje však pouze informace o jejich počtu, pohlaví a zda se jedná o studenty, pracující či důchodce. Otázka na jejich původ účastníků šetření položena nebyla. Ten ale z velké části definuje jejich stravovací stereotyp i vnímání toho, co je pro ně tradiční. Perspektivou sociologie jídla je habitus jedním z určujících prvků, i když ne jediným, našeho vztahu k jídlu

a nemůžeme se od něj jakkoli distancovat. Jelikož autoři v teoretické části zdůrazňují diferencující roli jídla mezi různými skupinami lidí (např. mezi regiony, generacemi, rodinami apod.), zmiňují vliv sociálních změn na stravování, a hlavně se odkazují na Bourdieuvou teorii, zařazení těchto informací o respondentech by bylo jistě přínosné. I bez nich nám ale druhá část knihy přináší pozoruhodné výsledky výzkumu.

Za velmi zdařilou lze hodnotit i třetí a poslední část knihy, která je exkurzem do stravování českých rodáků žijících dlouhodobě v Chorvatsku, včetně těch krajanů, kteří obývají tuto jihoevropskou zemi už několikátou generaci. Argumentem pro jeho zařazení do knihy byla snaha vytvořit opravdu komplexní obraz české regionální, resp. národní identity. Prozkoumat rozdíly mezi naší domácí kulinární tradicí a tou za hranicemi. Především však ukázat na její proměnnost v návaznosti na změnu prostředí či vzdálenost. Proč výběr padl zrovna na Chorvatsko, autoři zdůvodňují hlavně tím, že je zde jedna z nejlepších organizovaných krajaňských komunit na světě, což naznačuje i silnou národní identitu. Další kritériem byla především vzdálenost, která neměla být moc velká ani malá, jelikož by se buď narazilo na geografickou rozdílnost (např. USA), nebo nerelevantní výsledky způsobené častým kontaktem s českým prostředím (např. Slovensko). V neposlední

8 Viz příloha na s. 282. Respondenti uvádějí v dotaznících tzv. erteplouvu omáčku.

9 Např. posvícení, které mělo významně náboženský charakter (oslava výročí zasvěcení kostela), se v řadě míst modifikovalo pouze na vepřové hody, případně přípravu a konzumaci posvícenské husy ve spojení s návštěvou pouťových atrakcí apod.

řadě sehrály svou roli i autorské vazby na chorvatskou menšinu, které usnadnily výzkum.

Ten v krajské komunitě čtyři měsíce realizovala Andrea Preissová Krejčí. Metodologie sběru informací v rámci české komunity v Chorvatsku byla odlišná od šetření prováděného v českých regionech. Autorka oslovila osm chorvatských Češek, které jí poskytly rozhovor a dále s ženami komunikovala už jen prostřednictvím e-mailové korespondence. Pro analyzování získaných informací použila srovnávací metodu. Resumé z tohoto výzkumu se jeví jako detailně zpracované a celkově dobře strukturované. Autorka zde nejprve nastínila dějiny působení české menšiny v Chorvatsku. V další podkapitole už se pak věnovala definici české kuchyně a tomu, jak ji chorvatští Češi vnímají a co pro ně pojem tradiční české jídlo vůbec znamená. V podkapitolách jídla všedního dne a jídla svátečního popisuje jednotlivé pokrmy, o kterých respondentky smýšlejí jako o tradičně českých. Exkurz velmi dobře ukazuje, jak může být chápání tradice v rámci jednoho národa ambivalentní v důsledku řady faktorů, např. geografické vzdálenosti od vlasti. Zároveň tím předkládaná publikace dokazuje, že za pomoci komparace výsledků z více částí českého prostoru a srovnatelných výsledků ze zahraničí lze dosáhnout celkového obrazu o české kulinární tradici lépe než pouze na základě výzkumu z jednoho regionu.

Navzdory výše uvedeným drobným výhradám, jež jsou ale spíše míněny jako podněty k dalším diskusím, lze konstatovat, že kniha je bezpochyby mimořádným

přínosem pro další výzkumy týkající se dějin stravování. Současně je také první českou sociologickou studií, která doufejme nebude na dlouhou dobu poslední. Vše výše zmíněné by mělo čtenáře jen utvrdit v tom, že kniha je skvělým výsledkem tříletého úpěnlivého snažení autorského týmu. Recenzovaná publikace si určitě získá velké množství čtenářů z řad odborné i laické veřejnosti a zcela jistě se stane často citovanou v rámci dalších badatelských výzkumů.

Vendula Cilečková
Univerzita Pardubice

**Věra FROLCOVÁ -
Pavel KOSEK - Hana
BOČKOVÁ - Markéta
HOLUBOVÁ - Tomáš
SLAVICKÝ: *Má svou
známou notu. Kramářské
písňe v ústní tradici
Moravy a Slezska***

Brno: Host, 2022, 661 s.

Recenzovaná publikace vzešla ze spolupráce badatelů z oblasti etnomuzikologie, muzikologie, etnologie, literatury a lingvistiky. Jde zjevně o výhodné spojení, neboť kramářským písním se doposud věnovali hlavně odborníci na jejich slovesnou stránku. Protože k dispozici byly většinou pouze texty, bylo studium hudební složky upozaděno. Nicméně v edici

Bedřicha Václavka a Roberta Smetany *České písně kramářské* (1949) čteme, že u poloviny shromážděných písní jsou uvedeny odkazy na nápěvy. Z úvodní studie jejich edice pak vyplývá, že se v českém prostředí z kramářské produkce vytvořila samostatná ryzí písňová kultura, a to i pokud jde o její hudební ztvárnění. Titul recenzované knihy napovídá, že se kramářské písně nejen tiskly, ale také zpívaly. Hluběji proniknout do nápěvové sféry kramářských písní doložených na prostoru Moravy a Slezska umožnily zápisy dvou významných moravských sběratelů: Jana Poláčka, který se věnoval zejména slováckým a hanáckým lidovým písním, a Františka Lýska, jenž se systematicky zabýval hudební kulturou Lašska. Oba při svých početných terénních sběrech, jejichž výsledky jsou součástí sbírkových fondů detašovaného pracoviště Etnologického ústavu AV ČR v Brně, zaznamenali texty i nápěvy nejen lidových, ale i kramářských písní. V řadě případů získali od zpěváků také původní předlohu, popřípadě k zápisům z terénu připojili tisk z jiného zdroje. Autoři knihy tak mohli vycházet z tištěné podoby kramářských písní i z jejich tvaru dochovaného v podání zpěváků, tzn. z její slovesné i hudební stránky. V některých případech je navíc doložena změna jejich funkce. Např. na Lašsku zapsal František Lýsek některé kramářské písně jako doprovod k točivým tancům. V řadě regionů Moravy a Slezska dospěl vývojový proces v průběhu ústního tradování k začlenění písně *Mesiáš přišel na svět pravdivý* do svatebního rituálu. V této funkci ji zaznamenáváme v řadě písňových souborů z terénu ve více nebo

méně ucelené podobě. Jde o doklady písemné i zvukové, zaznamenávající text i hudební podobu.

Obsah publikace tvoří edice písní, což představuje 36 textů a nápěvů vybraných ze sbírkových fondů Etnologického ústavu AV ČR v Brně. Před vlastním písňovým materiálem uvádějí do problematiky pojednání *Kramářské písně v ústní tradici* (Věra Frolcová – Tomáš Slavický) a *Hudební dokumentace kramářských písní v první polovině 20. století* (Věra Frolcová). Připojena je poznámka k transkripci a ke struktuře doprovodných údajů. Jde o obsáhlé komentáře, či spíše ucelené studie k jednotlivým písním. Následují kapitoly o tvůrcích a nakladatelích (Markéta Holubová), o šíření editovaných písní (Věra Frolcová), studie pojednávající o různých aspektech editovaných písní – literárních (Hana Bočková), jazykových (Pavel Kosek), hymnologických (Tomáš Slavický) a etnomuzikologických (Věra Frolcová). Knihu doplňuje barevná příloha a řada rejstříků: zeměpisných názvů, jmenný, soupis motivů, tanečních melodií, nápěvných odkazů, abecední soupis písní, seznam literatury a pramenů, oddíl notových příkladů a anglické resumé.

V díle je zpracován poměrně malý materiálový soubor, který však umožňuje sledovat různé procesy, jimiž nejen slovesná, ale i hudební složka procházela. To pomáhá odhalovat hymnologie vzhledem k tomu, že určitá část nápěvů pocházela z kancionálů a dalších materiálů spojených s duchovní literaturou. Na základě jejich konfrontace s hudební stránkou kramářských písní byla zjištěna jistá

stabilita některých skladeb, ale současně i proměnlivost nápěvů, kreativita v dovtváření písní při interpretaci i rozšiřování počtu nápěvných variant. Ve tvorbě písní je zřejmé, že nové skladby nevyžadovaly nezbytně nový nápěv, pokud byl po ruce nápěv už hotový a vyhovující. Hudební stránka kramářských písní se jako by podceňovala. Obvyklé strohé konstatování „zpívá se určitou notou“, provázející kramářské tisky, však situaci zcela přesně nevystihuje. Dochází k prolínání duchovních a světských nápěvů, k obměnám rytmu, melodie, tonality i vztahu textu a hudby. Melodická linie byla např. doplňovaná průchodnými tóny a melodickými ozdobami. V kramářských písních se odráží také vliv prostředí, v němž písně zněly, kupříkladu v rytmickém rozvolňování závěrů nápěvů při zpěvu během poutních procesí. V důsledku používání němčiny jako hlavní řeči literatury a jejího střetávání s českým jazykem docházelo v nápěvech k zániku noty s předtaktím nebo k celkové změně akcentů nápěvu. Kramářské písně žily vedle lidových, které ovlivňovaly jejich hudební složku, někdy dokonce umožnily použití více hudebních podob k jednomu textu, včetně pronikání prvků regionálního hudebního dialektu.

Z hlediska etnomuzikologie patřily kramářské písně ve srovnání s lidovými k novým skladbám. Dochované dokumenty od Františka Lýska a Jana Poláčka dokazují, že hudební stránka na základě různých konfrontací s dostupnými prameny skýtala možnosti kreativity v dovtváření písní při jejich tradování, včetně proměn v jejich funkci. Literární a jazykový rozbor dokládá převahu textů s duchovní

problematikou v editovaném souboru, přestože v českých zemích jsou doloženy početné světské náměty v kramářských písních lyrických, ceremoniálních, satirických, vlasteneckých aj. Pro jazyk písní je charakteristické použití spisovné řeči, v níž se odráží její vývoj od 17. do 19. století. Texty prozrazují malý průnik dialektických prvků a převažující uchovávaní jazyka předlohy. V zápisech se projevuje rozdíl v přístupu znalce dialektu a sběratele. V prostoru bez kvantity (Lašsko, Těšínsko) není výjimkou, že zapisovatel vycházející z hudební realizace podložil dlouhou notu nebo notu s korunou dlouhým vokálem, čímž byl narušen přesný záznam dialektu.

Zápisy Františka Lýska a Jana Poláčka představují svým způsobem ojedinělý soubor ve sbírkových fondech Etnologického ústavu AV ČR Brno. Nejsou ovšem jedinými doklady hudební stránky kramářských písní. K doplnění materiálu pocházejícího z výše uvedeného prostoru je možné přičíst také skladby z kramářské produkce, které byly zaznamenány při výzkumu tzv. pravých lidových písní už více než před půlstoletím. Jde o zvukové nahrávky z doby, kdy byly rukopisné záznamy pořizovány dodatečně spíše jako pomocné. I tyto magnetofonové záznamy pomáhají vytvořit ucelený pohled na kramářské písně a jejich uplatnění v hudební tradici Moravy a Slezska. Pocházejí z Brněnska, Slovácka a ze Slezska. Materiálové omezení knihy na první polovinu 20. století zřejmě vedlo k jejich pomínutí. Jde o onu fázi existence kramářské písně, která představuje závěr jejího aktivního tradování, tedy zpěv

většinou bez závislosti na tištěné předloze, doklad vývojové etapy podléhající už novým zákonům. Nabízí se tak další možnost pro budoucí bádání o vývoji kramářské písňové produkce.

Závěrem si dovoluji doplnit, že v publikaci jsou jen stručně zmíněni nositelé, jimž připadala v případě kramářských písní poměrně důležitá role. Pro tradování a uchování kramářských písní byla důležitá paměť, zejména schopnost pamatovat si text. Nelze tvrdit, že se tyto výtvoary vždy zpívaly podle tisku. Z terénu známe zpěváky, kteří si kramářské písně oblíbili a uměli je reprodukovat z paměti. Za všechny jmenujme Zuzanu Martynkovou z Horní Lomné na Těšínsku nebo Františku Petrů z Brna. Obě byly schopné bez obměn v různých časových údobích reprodukovat dlouhé, ucelené texty kramářských písní bez předlohy. V zájmu přesnosti ještě připojuji drobnost k poznámce č. 2 na straně 236. Jako autor metrytmického katalogu není uveden také Jaromír Gelnar, který se na tomto základním prostředku analýzy moravských a slezských lidových písní v plné míře podílel s Karlem Vetterlem.

Dílo kolektivu autorů je zdrojem řady nových poznatků o kramářských písních, které ovšem nevyklučují možnost dalších zjištění o této zajímavé složce české hudební kultury. Považuji za velmi záslužné, že badatelé z různých oborů tuto náročnou práci realizovali a její výsledky zpřístupnili odborníkům i zájemcům z řad široké veřejnosti.

Marta Toncrová
Brno

Luboš KAFKA a kol.: ***Ze svatého koutu světnic.*** ***Lidové podmalby na skle*** ***ze sbírky Muzea a galerie*** ***v Prostějově***

Prostějov: Muzeum a galerie v Prostějově, 2022, 238 s.

Polychromní malba za studena na rubovou stranu skla, známá od středověku, patří k jednomu z nejvýraznějších výtvarných a zároveň religiálních projevů tradiční lidové kultury. Sklomalby tvořily výzdobu interiérů v tzv. svatých koutech, stejně tak exteriérů v kapličkách a božích mukách. Jejich hlavní funkce byla náboženská (ochranná, prosperitní, votivní, didaktická), až druhotně estetická. Prodávaly se na trzích, poutních místech i prostřednictvím podomních obchodníků. Od začátku 2. poloviny 18. století přešly z původní řemeslné, profesionální produkce do lidového prostředí a postupně se vyráběly i sériově. V průběhu 2. poloviny 19. století a na začátku 20. století však jejich konjunktura končí s nástupem levnějších, dekorativnějších a realističtějších barvotisků. Jako odsunuté artefakty se dostávají do soukromých i muzejních sbírek, které dnes představují zásadní pramen jejich poznání.

Takový zdroj znalostí představuje i sbírka a katalog podmaleb krajského Muzea a galerie v Prostějově. Předkládaný soupis můžeme zařadit k 13 stávajícím katalogům maleb na skle u nás vydávaných od konce 90. let 20. století. Většina z nich

pochází z pera (či ze spolupráce s ním) etnografa, pracovníka Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Praze, PhDr. Luboše Kafky, jenž autorsky vedl i prostějovský katalog. Vědec zprostředkoval veřejnosti již 11 sbírek jako vedoucí autor nebo kooperoval v autorských dvojicích. V současné době jsou k vydání připravovány další dvě kolekce ze sbírek Ostravského muzea a Slezského zemského muzea v Opavě. Vedle toho sestavila stěžejní katalog lidových podmaleb z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně etnografka PhDr. Alena Kalinová. Zatím posledním vydaným soupisem je katalog sbírky muzea v Polné z letošního roku.

Prostějovský katalog s názvem *Ze svatého koutu světnic* s podtitulem *Lidová podmalba na skle ze sbírky Muzea a galerie v Prostějově* byl vydán v roce 2022. Jednotliví autoři však začali o prostějovskou sbírku sklomalob pečovat mnohem dříve. Historie sbírky začíná na konci 90. let 19. století, kdy vzniká i prostějovské muzeum. V roce 1981 nastupuje do muzea restaurátorka Olga Kosíková. Technika podmalby na prostějovských dokladech ji zaujala natolik, že se zaměřila na dozdělení v této specializaci a naučila se sklomalby restaurovat a konzervovat. Ročně zvládla obnovit 2–3 z nich. Do roku 2018 zrestaurovala 90% sbírky, která dnes čítá 122 ks (z toho 104 ks tvoří podmalby). V roce 2015 nastoupila do instituce historička umění, Bc. Jitka Gajdošíková Vybíralová, na pozici kurátorky. Obě ženy spojily své znalosti a zkušenosti a začaly se sbírce ještě systematictěji věnovat. O odbornou konzultaci při určování

provenience, autorství i datace obrazů požádaly Luboše Kafku. A tak se v kruhu tří spolupracovníků zrodil nápad kolekci představit veřejnosti jako celek. Na přípravy ale nemohl etnograf dohlížet stále, a tak kurátorka požádala o odbornou pomoc Alenu Kalinovou. Presentace měla být otevřena v roce 2020, ale kvůli pandemii covid k tomu došlo až v prosinci 2021 pod názvem *Malované nebe. Restaurované podmalby na skle* (3. 12. 2021–17. 4. 2022). Asi 80 kusů podmaleb doplnily autorky popisy i fotografiemi dokumentujícími proces restaurování některých z nich. Návštěvníci tak viděli, jak vypadají zadní strany sklomalob, způsob rámování, jejich poškození. Obě pracovnice si totiž byly vědomy, že bez náročného restaurování nelze sbírku uchovat do budoucna, ani vystavit.

Mezitím došlo v prostějovském muzeu ke změně ve vedení instituce. Od července 2021 nastoupila na místo ředitelky etnografka Mgr. Veronika Hrbáčková. Ta zažádala Olomoucký kraj o finanční prostředky na projekt katalogu, který měl být populárně-vědeckou publikací pro širší veřejnost. Při realizaci autoři kladli důraz na kvalitu fotografií, a proto ředitelka přizvala ke spolupráci zkušeného fotografa a grafika Pavla Rozsívala z Vlastivědného muzea v Olomouci. Do konce roku 2022 tak vznikla reprezentativní publikace prostějovského muzea zhodnocující etnografickou podsbírkou a zároveň první katalog podmaleb Olomouckého kraje.

Publikace se skládá z textové a obrazové části. Po úvodním slovu Veroniky Hrbáčkové následuje nejobsaáhlejší kapitola, jejíž autoři Luboš Kafka

a Jitka Vybíralová Gajdošíková čtenářům představují zevrubně fenomén lidové malby na skle, jež se na území Moravy a Čech rozvíjela od 60. a 70. let 18. století do počátku 20. století. Uplatnila se zejména v katolickém prostředí a tematicky v ní dominovaly christologické, mariánské a hagiografické náměty. V Čechách se výroba vyvinula zejména v pohraničních oblastech s Rakouskem, Bavorskem, Polskem, v severočesko-dolnoslezské sklářské oblasti, na území českého Slezska v Jeseníkách, na Opavsku a v Těšínském Slezsku. Na Moravě tak přesná lokalizace není, s výjimkou jihomoravských Ždánic. Další dílny fungovaly na Českomoravské a Dražanské vrchovině. Vývoj sklomalby popisují autoři ve třech fázích. Invenční z poslední třetiny 18. století, kdy pod vlivem barokního a rokokového malířství vznikají malby tvůrců nazvaných jako *skupina planých růží a tulipánů*. Tuto fázi střídá sériová produkce z období zhruba 1. poloviny 19. století. Souvisí s nárůstem kvantity a typizace jednotlivých dílen obzvláště na Moravě s nejvýznamnějším střediskem ve Ždánicích. Třetí fázi spojují vědci s 2. polovinou 19. století a nazývají ji obdobím reprodukčním. To se vyznačuje hromadným odbytem, zjednodušením provedení směřujícím až k neumělosti. Poslední třetina 19. století představuje nivelizaci tradiční lidové kultury a podmalby střídají levnější a libivější barbotisky.

V další části statí představují tvůrci vývoj prostějovské kolekce. První záznamy o ní pocházejí z roku 1899, v letech 1903 a 1904 je již vytvořen sbírkový inventář muzea včetně obrazů na skle. Soubor se postupně rozrůstá na základě převážně

darů a pozůstalostí prostějovských občanů i národopisných pracovníků (např. Jana Zbořila, Františky X. Běhálkové a dalších). Postupně se daří získat předměty z celé Hané i ze vzdálenějších regionů. Podmalby doplňovaly národopisné expozice muzea od počátku 20. století a tři z nich jsou v tzv. Hanácké jizbě k vidění dodnes. Hodnotu sbírky spatřují autoři kapitoly hlavně v tom, že jsou v ní zastoupeny reprezentativní příklady většiny moravských výrobních okruhů.

Katalog je koncipovaný podle produkčních oblastí, jednotlivých malířů a dílen řazených podle chronologické posloupnosti, následně sledem inventárních čísel a nakonec jsou zařazeny sklomalby ze vzdálenějších regionů. Chronologické řazení dílen obsahuje vždy popis územního vymezení, dataci, souhrn charakteristických prvků, jako je dekorace, fyziognomie obličejových částí, pozadí, užívaných technologií nebo námětů apod. Nezbytnou součástí jednotlivých podkapitol představuje výčet konkrétních podmaleb prostějovské sbírky. Produkci uvádí *dílna šípkových růží a tulipánů* z území širšího Brněnska, datovaná obdobím 1780/1790–1810/1820, pokračuje představení skupiny podmaleb z Českomoravské vrchoviny z 1. poloviny 19. století, následuje ždánická malba (Ždánice–širší Brněnsko) z 1. poloviny 19. století, jednotlivé osobnosti okruhu reprezentuje tzv. *malíř huňatých obočí ze Ždánic*, *malíř vysoce klenutých obočí* působící na Brněnsku a Boskovicku, *malíř zvlněného obočí* z oblasti západně a severně od Brna, dále moravské zrcadlové obrazy z okruhu ždánické malby, širšího

Brněnska, Boskovicka a Luhačovicka v 1. a 2. třetině 19. století, jihomoravská malba Luhačovického Zálesí z 2. poloviny 19. století, exempláře dílny *malíře zalomených obočí* na severozápadní Moravě na konci 19. století, příklady ze severovýchodní Moravy z 1. poloviny 19. století, ze západního Slezska z 19. století, z oblasti Orlických hor a Kladska (Kaiserswalde) v 19. století, ze severních Čech z 19. století, jihočesko-rakouského pohraničí (Pohoří – Sandlu) z 19. století a nakonec příklad ze Slovenska.

Specifickou součástí katalogu je pasáž věnovaná restaurování. Text Olgy Kosíkové nabízí náhled na podmalby z pozice samotné restaurátorky. Autorka popisuje technologii výroby a výzdoby sklomaleb, věnuje se složení barviv a pojidel, dává doporučení při ukládání maleb na skle v muzejních podmínkách. Obecnější část doplňuje praktickou ukázkou dvou příkladů restaurování. Vybrala si exemplář Křtu knížete Bořivoje (nebo Svatopluka) svatým Cyrilem a Metodějem ze střední Moravy z období 1. třetiny

19. století a malbu Panny Marie Vranovské z jižní Moravy. Při restaurování se projevil shoda v použití stejných odstínů barev, kontur, dekoru i profilace ráků na obou obrazech. Díky tomu lze konstatovat, že obě malby pocházejí téměř jistě ze stejné dílny. O Olze Kosíkové podrobněji pojednává následující část Veroniky Hrbáčkové. Ona sama o své specifické práci říká: *„Restařátor musí mít s předměty trpělivost, smysl pro detail – u podmaleb dvojnásob. Vřátit podobu a zářivost barev těmto křehkým předmětům je náročné, zvláště když se obrázek musí neustále otáčet a z čelní strany kontrolovat, zda zásahy vypadají autenticky.“*

Alena Kalinová se v poslední kapitole pokusila zhodnotit prostějovskou kolekci v kontextu domácích muzejních sbírek. Řadí ji k středně velkým souborům a oceňuje pro reprezentativní pohled na moravské lidové malířství na skle. Soubor obsahuje skvostné ukázky nejstarší moravské produkce nebo činnosti malířů ždánického okruhu, ale také doklady poslední vývojové fáze. Mezi ikonograficky zajímavými obrazy vyniká soubor 7 vyobrazení sv. Anny Samotřetí, výjimečná Litanie loretánská nebo Křest knížete Bořivoje. Upozorňuje i na exemplář tzv. písmových obrazů pro evangelickou klientelu.

Druhá část katalogu představuje jednotlivé sbírkové předměty. Autor jejího grafického zpracování Pavel Rozsívál využil svých bohatých zkušeností a vytvořil

prezentaci, v níž má každá podmalba vymezenou dvojstranu, kde se nachází celkový pohled s popiskou a dále zvětšený zajímavý detail. Toto velkorysé pojetí umožňuje podmalby podrobněji prostudovat. Lze dobře pozorovat tahy štětce, vedení linií, nánosy pigmentu, drobná poškození i restaurátorsky pečlivě odvedenou práci. Popiska díla obsahuje kromě základních pasportizačních údajů i krátkou charakteristiku námětu (např. u zobrazení sv. Jenovéfy Brabantské, sv. Anny Samotřetí, Loretánské litanie, Ukřižovaného typu klášterních zrcadel, svatých se čtyřma ušima...), výklad symboliky, nápisů, patronátu světce, rukopisu malíře či okruhu (sv. Rozálie, sv. Veronika ze středního Slovenska) a další zajímavosti.

Podle našeho názoru splnila publikace svůj cíl a kvalitním způsobem představila prostějovskou kolekci podmaleb na skle. Přínosné informace v něm naleznou odborní i laičtí zájemci o tradiční lidové výtvarné umění, lidovou religiozitu nebo ikonografii, ale zároveň také restaurátoři a konzervátoři. Vzhledem k zdroji financování je katalog, který byl vydán v nákladu 750 kusů, zatím neprodejný, avšak zájemci ho mohou získat zdarma při zakoupení celoroční permanentní vstupenky do muzea.

Šárka Seifertová
Etnografický ústav MZM Brno

16. světový kongres SIEF v České republice

Od 7. do 10. června 2023 hostilo Brno 16. světový kongres SIEF (*Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore / International Society for Ethnology and Folklore*), který byl příležitostí pro setkání výzkumníků z oborů etnologie, folkloristiky, antropologie a dalších příbuzných sociálních a humanitních věd z různých koutů světa. Pořadatelství prestižní události v České republice bylo oficiálně oznámeno v roce 2021 v Helsinkách, předcházelo mu ovšem mnohem delší společné úsilí trojice českých vědeckých institucí (Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Národního ústavu lidové kultury) přivést do naší země špičky současné etnologie a jí blízkých disciplín. Uspořádání kongresu v České republice navíc nabylo i jeden ryze symbolický moment. Téměř po sto letech se SIEF „vrátil domů“, neboť jeho počátky jsou spjaty s *Commission des Arts et Traditions Populaires* (CIAP), která se zformovala v říjnu 1928 v Praze na kongresu lidového umění.

Při výběru ústředního tématu *Living Uncertainty* (*Žít v nejistotě*) nikdo z iniciátorů před lety netušil, nakolik vizionářským se pro počátek nového desetiletí stane. V období před kongresem se svět a naše obory změnily způsobem, který nikdo neočekával. Před dvěma lety hrozila možnost, že budeme muset kvůli pandemii covid-19 zcela „přepnout“ do online režimu, jak tomu bylo u 15. kongresu SIEF

v roce 2021 pořádaného finskými kolegy. Ruský útok na Ukrajinu na čas zpochybnil i samu možnost pořádat velké vědecké akce v „nejisté“ střední Evropě. Ještě na podzim roku 2022 nebylo zcela jasné, zda bude akce hybridní, nebo face to face. A dva měsíce před zahájením kongresu zůstávala stále nezodpovězená otázka, zda se ho zúčastní 500 nebo 1000 kolegů. Nejistota, improvizace a hledání kreativních řešení v nejistém a neklidném prostředí se staly nejen tématem kongresu, ale i neodmyslitelnou součástí každodenního života místního organizačního výboru, všech zapojených dobrovolníků a mnoha dalších partnerů, kteří se podíleli na jeho přípravě. Ostatně mezi institucionálními (a tím pádem i globálně viditelnými) partnery kongresu byla také Česká národopisná společnost. S poslední velkou nejistotou se musel organizační výbor vypořádat i pouhých 24 hodin před oficiálním zahájením, kdy průtrž mračen nad Brnem vyřadila z provozu kongresový sál Hotelu Orea s kapacitou 700 míst. I tuto překážku se ovšem podařilo nakonec překonat a ve středu 7. června v podvečer byl kongres úspěšně zahájen a otevřen přednáškou emeritní profesorky sociální antropologie v Cambridge prof. Marilyn Strathern s názvem *Uncertain relations: Limits and possibilities* (*Nejisté vztahy: limity a příležitosti*).

Velkou pozornost ovšem poutaly i další osobnosti světové vědy, které se ujaly role keynote speakers: Andrea Pető (Vídeň), Michał Buchowski (Poznaň), Tim Tangherlini (Berkeley), Kyrre Kverndokk (Bergen), Clara Saraiva (Lisabon), Čarna

Plenární jednání kongresu na téma *Methodological Uncertainty* 9. června 2023 v univerzitním kině Scala. Fotoarchiv ÚEE FF MU Brno.

Brković (Göttingen) či Eerika Koskinen-Koivisto (Jyväskylä). Čtyřdenní akce přilákala nakonec úctyhodný počet 911 delegátů ze 49 zemí, kteří se v 96 tematických panelech věnovali současným tématům, jako je identita, kulturní dědictví, migrace, reakce na enviromentální, ekonomické a politické výzvy, ale i každodenní prožívání různých aktuálních nejistot. Jednotlivá jednání nespojovalo jen ústřední téma, ale i speciální kongresová znělka, kterou pro tuto příležitost složil hudební skladatel a interpret Jiří Pavlica. Vedle panelových jednání, kulatých stolů, posterové sekce a keynotes byly ve spolupráci s Českým rozhlasem Brno, Centrem tradičních technologií Příbor a Národním ústavem lidové kultury ve

Strážnici připraveny praktické workshopy prezentující zkušenosti z propojení základního a aplikovaného výzkumu v etnologii. V rámci doprovodného programu bylo účastníkům nabídnuto několik komentovaných prohlídek Brnem pod vedením Jany Noskové a Michala Doležela, kteří zájemcům přiblížili vybraná témata z minulosti města a jeho pestré etnické skladby.

Partnerství našich tří předních etnologických institucí dokázalo vytvořit podmínky, aby se Brno stalo po dobu čtyř dní jedinečným prostorem pro diskuzi, výměnu názorů, ale i neformální sdílení zkušeností badatelů a badatelek různého oborového zaměření a metodologických východisek. Příležitostí prezentovat

Marilyn Strathern v rozhovoru s prezidentkou SIEF Marií Sandberg. Fotoarchiv ÚEE FF MU Brno.

výsledky výzkumů české a slovenské etnologie využili v hojně míře i naši domácí kolegové, včetně doktorských studentů, jejichž příspěvky zazněly v několika tematických panelech. Některé z panelů čeští vědci a vědkyně přímo iniciovali, odborně garantovali a vedli. Rekonstruované a moderně vybavené prostory Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a kino Scala pak poskytly pro formální i neformální setkávání ideální zázemí. K hladkému průběhu kongresu nemalou měrou přispělo také na devět desítek studentů a studentek Masarykovy univerzity v roli dobrovolníků, kteří svým nasazením a profesionálním přístupem významně přispěli k dobrému vyznění kongresu. Jeho výbornou organizaci ocenila v závěrečné ceremonii i předsedkyně světové organizace SIEF prof. Marie Sandberg

a veskrze pozitivní názory zaznívaly i v postkongresové online anketě.

Organizace celé akce byla pro českou etnologii i trojici domácích pořadatelských institucí velkou výzvou. Nejen zdárný a hladký průběh kongresu a jeho výborná odborná úroveň, ale i následné reakce kolegů z různých částí světa svědčí o tom, že se česká etnologie tohoto úkolu zhostila velmi dobře. 16. světový kongres SIEF tak nejen pomyslně otevřel okno světové vědy do České republiky, ale byl zároveň cestou, jak ukázat, že čeští etnologové a jejich institucionální zázemí jsou schopni obstát v mezinárodní konkurenci.

Daniel Drápala

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Jiří Woitsch

Etnologický ústav AV ČR Praha

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti, z. s., v letech 2020–2023

Činnost České národopisné společnosti, z. s. (dále ČNS), jako největší oborové organizace sdružující etnology a zástupce příbuzných oborů v České republice byla v letech 2020–2023 (resp. od září 2020 do 18. září 2023, což je období, kterému je věnována v této zprávě pozornost) jako v předchozích letech mnohohrstevnatá a úspěšná. ČNS pokračovala v řadě aktivit, kterým se věnuje dlouhodobě, mnohdy již po celá desetiletí, zároveň ale – ať již z vlastní iniciativy, nebo pod vlivem vnějších okolností – byla ČNS postavena před celou řadu nových výzev, které úspěšně zvládla. V letech 2020–2023 byla ČNS nucena vyrovnávat se hned s několika okolnostmi znesnadňujícími její fungování: patřila mezi ně pandemie covid-19, rychlé a opakované změny legislativního prostředí a související extrémní nárůst byrokratických povinností, zásadní technické problémy při provozu bibliografie národopisných příspěvků způsobené externími faktory či nutnost delimitace a přestěhování spolkového archivu. Intenzivní úsilí Hlavního výboru (dále HV) ČNS a nezištná pomoc členek a členů společnosti ale přispěly k tomu, že ČNS si udržela svou přirozenou roli vrcholného profesního sdružení českých etnologů, zachovává si vnitřní dynamiku a akceschopnost, přes probíhající generační obměnu má stabilní počet členů, je úspěšná při získávání externí finanční podpory, realizuje a neustále zkvalitňuje vydavatelskou činnost

a je stále viditelnější i v mezinárodním vědeckém a odborném prostředí.

Tato zpráva o činnosti ČNS je členěna do oddílů podle druhu aktivit a vychází z výročních zpráv ČNS, které jsou od roku 2015 zveřejňovány na webových stránkách ČNS. Zpráva o činnosti aktivity shrnuje a hodnotí, podrobné informace o vybraných specifických oblastech činnosti ČNS obsahují dílčí zprávy, které na hlavní zprávu navazují a jsou publikovány v tomto čísle Národopisného věstníku. Zprávu připravil předseda ČNS Jiří Woitsch, podklady a konkrétní texty pro její zpracování poskytli členky a členové HV ČNS.

Činnost exekutivy

Česká národopisná společnost byla řízena HV, jehož členové byli zvoleni na valném shromáždění v září 2020 v Příbrami, HV pracoval po celé tři roky v nezměněném složení. Jeho členy byli: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D. (předseda ČNS), PhDr. Eva Kuminková, Ph.D. (místopředsedkyně, pověřena agendou mezinárodní spolupráce), PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D. (vědecká tajemnice), PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D. (pokladní), Mgr. Marta Kondrová (pověřena agendou GDPR), PhDr. Roman Malach, Ph.D. (pověřen agendou digitalizace a pasportizace dotazníků), PhDr. Martin Novotný, Ph.D. (pověřen správou webových stránek ČNS), PhDr. Jana Poláková, Ph.D. (pověřena agendou spolupráce s dopisovateli), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D. (pověřen agendou Národopisného věstníku).

HV se na svých jednáních setkával pravidelně, zpravidla čtyřikrát ročně. Vynucenou novinkou byla realizace

on-line a hybridních zasedání HV, a to v důsledku karanténních opatření souvisejících s pandemií covid-19. Po svém zvolení v roce 2020 se HV sešel 15. září 2020 v Hornickém muzeu v Příbrami-Březových Horách a 11. prosince 2020 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno. V roce 2021 se HV sešel na čtyřech jednáních: 10. března 2021 (videokonference), 16. června 2021 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., 16. září 2021 v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici a konečně 10. prosince 2021 v NMvP – Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (hybridně). V roce 2022 se HV opět sešel na čtyřech jednáních, a to 14. března 2022 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., 9. června 2022 v Moravském zemském muzeu, 14. září 2022 v NMvP – Muzeu v přírodě Vysočina a konečně 9. prosince 2022 v NMvP – Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. V roce 2023 jednal HV 21. března 2023 v Muzeu a galerii Prostějov, 14. června 2023 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a 18. září 2023 v Muzeu a galerii Prostějov. Většina jednání proběhla v institucích, které jsou zároveň kolektivními členy ČNS, případně se podílely na přípravě konferencí ČNS, což dokládá úzkou a úspěšnou spoluprací ČNS s jejími kolektivními členy a dalšími partnery.

Hlavní výbor na svých jednáních řešil důležité otázky a problémy spjaté s činností ČNS, přičemž o své činnosti a rozhodnutích informoval členy ČNS v rámci pravidelně vydávaného *Zpravodaje České národopisné společnosti*, který je zveřejňován na webových stránkách ČNS

(<http://www.narodopisnaspolocnost.cz/index.php/aktuality/zpravodaj-cns>) a rozesílán členům společnosti.

Po celé tři roky pokračovala úspěšná spolupráce ČNS s *Radou vědeckých společností* (dále RVS). Ta spočívala v pravidelné účasti na plenárních zasedáních RVS (ta se konala 24. února 2021, 27. dubna 2022 a 12. dubna 2023), na kterých zástupci ČNS vždy spolurozhodovali o dalším směřování RVS, přijímání nových vědeckých společností do RVS atd. O činnosti ČNS byla RVS informována v pravidelných Ročních zprávách o činnosti vědecké společnosti, ve kterých ČNS referovala vždy o cca 20 výstupech (publikace, konference, ankety, ceny atd.). Některé zvláště významné výstupy se posílají „proposaly“ do zpráv o aktivitách RVS jako celku a byly tak zviditelněny v rámci široké odborné obce. Úspěšná spolupráce a fungování ČNS v rámci RVS je fruktifikováno i ve finančních dotacích, kterými RVS pravidelně a stabilně podporuje zejména vydávání Národopisného věstníku a další aktivity ČNS.

Dalšími institucemi, se kterými ČNS během let 2020–2023 úzce spolupracovala, bylo *Ministerstvo kultury ČR* a *Národní ústav lidové kultury ve Strážnici*. ČNS se průběžně podílela jako expertní poradní orgán na přípravě a aktualizaci Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu pro období 2021–2025, resp. příslušné části Státní kulturní politiky a souvisejících dokumentů. Členové a členky ČNS též byli a jsou členy Národní rady pro tradiční lidovou kulturu a dalších poradních orgánů Ministerstva kultury ČR. Dlouholetá spolupráce s Národním

ústavem lidové kultury se nejviditelněji projevuje při předávání cen v Anketě ČNS, které probíhá v rámci Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici. Na méně zřejmé, ale neméně podstatné úrovni se spolupráce propisuje do společného pořádání konferencí, workshopů, koordinaci publikačních aktivit atd. Při stejných příležitostech vstupovala ČNS – vždy po projednání v HV – do četných národních a mezinárodních partnerství s výzkumnými institucemi (např. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.), univerzitními pracovišti (např. Ústav evropské etnologie FF MU), muzei a galeriemi (např. Národní muzeum v přírodě a jeho organizační součástí) či mezinárodními vědeckými společnostmi (např. SIEF – International Society for Ethnology and Folklore).

HV v letech 2022–2023 ve spolupráci s kolektivními členy (Národní muzeum v přírodě a Etnologický ústav AV ČR, v. v. i) a především Muzeem a galerií v Prostějově (dále MGP) připravil *Valné shromáždění a konferenci ČNS*. V rámci tradice střídání míst konání konferencí mezi Čechami, Moravou a Slezskem byla oslovena ředitelka MGP Mgr. Veronika Hrbáčková, s jejíž podporou se organizaci celé akce podařilo zajistit. Členka HV dr. Eva Kuminková následně vypracovala výzvu k zaslání abstraktů na konferenci, která byla zveřejněna na podzim 2022 na webových stránkách ČNS, včetně on-line formuláře pro přihlašování. Konference ČNS, která navázala na VS, proběhla pod názvem *(NE) Tradice žije! Kontinuita, proměna, zánik a obnova tradic pohledem etnologie* ve dnech 19.–21. září 2023 v Národním domě v Prostějově.

Fond PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, DrSc.

Jak byla členská základna ČNS informována již ve zprávě o činnosti ČNS za léta 2017–2020, na základě jednání doc. PhDr. Miroslava Války, Ph.D., s paní PhDr. Alenou Plessingerovou, CSc., nabídla dr. Plessingerová ČNS velkorýsý finanční dar, který posloužil ke zřízení účelového dárcovského fondu PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, DrSc. V roce 2021 byly prostředky, se kterými fond disponuje, obohaceny i o další peněžitý dar, a to od doc. PhDr. Ireny Štěpánové, CSc., z pozůstalosti jejího otce.

Dárcovský fond byl zřízen za účelem podpory etnografických terénních výzkumů vysokoškolských studentů oboru etnologie na území České republiky. Je zaměřen jak na etnografické výzkumy jevů materiální kultury (vesnické stavitelství, lidový oděv, strava, transport, malovýrobní zemědělství, domácká a řemeslná výroba, lidové a zlidovělé umění), tak nemateriálních kulturních jevů výročního a rodinného obyčejového cyklu, lidové religiozity a léčitelství. Vzhledem k modernizaci života ve vesnickém i městském prostředí lze u zmíněných jevů sledovat jejich vývoj provázený novými funkcemi, jež odpovídají současným životním formám. Základním kritériem při výběru soudobých kulturních forem je však jejich vazba na tradici.

Udělování finanční podpory studentům z dárcovského fondu je podmíněno zpracováním výzkumného projektu (ideový záměr, termín, lokalizace a finanční náklady výzkumu) v češtině, který

student předloží do 30. listopadu roku, jenž předchází roku vlastního výzkumu, Správní radě fondu. Ta zasedala pravidelně jedenkrát ročně a pracovala v období 2020–2023 ve složení: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D. (předseda ČNS), PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D. (vědecká tajemnice ČNS), PhDr. Martin Novotný, Ph.D. (člen HV ČNS), doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (zástupce ÚEE FF MU Brno), doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. et Ph.D. (zástupce ÚE FF UK Praha). Dozorčí rada fondu byla totožná s kontrolní komisí ČNS ve složení: PhDr. Roman Doušek, Ph.D., Mgr. Jan Pohunek, Ph.D., a Mgr. Alexandra Zvonařová. Zasedání správní rady fondu proběhla 11. prosince 2020 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno, 10. prosince 2021 v NMvP – Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a konečně 9. prosince 2022 v NMvP – Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

V období 2020–2023 bylo podpořeno celkem 6 studentských projektů (v roce 2021 nebyl s ohledem na pandemii covid-19 znemožňující realizaci terénních výzkumů podpořen žádný projekt), ve všech případech se jednalo o studenty a studentky ÚEE FF MU. Jednalo se o následující žadatele a projekty:

2020

Kateřina Vlková: *Současný kulturní a společenský život vesnice v západních Čechách*

Jitka Petřeková: *Vliv turismu na život a kulturu obyvatel valašské vesnice Velké Karlovice*

2022

Kateřina Nečacká: *Současná podoba religiozity u římských katolíků a členů Českobratrské církve evangelické na Rusavě a jejich vzájemné vztahy*

Petr Drastil: *Obnovená obchůzka královniček ve Svatobořicích-Mistříně*

2023

Anna Varausová: *Projevy tanečnosti v rámci současných festivit na jižní Moravě*

Petr Drastil: *Funkce dětské složky Národopisného souboru Bítešan z Velké Bíteše*

Výsledky výzkumů jsou formou odborných studií průběžně publikovány na stránkách Národopisného věstníku, výzkumné zprávy a další dokumentace jsou pro další využití dostupné v archivních fondech ČNS. Více informací o fondu lze nalézt na webových stránkách České národopisné společnosti (<http://www.narodopisnaspolocnost.cz/index.php/darcovsky-fond>).

Členská základna

ČNS průběžně kontroluje, doplňuje a aktualizuje kontaktní informace jednotlivých členek a členů (v rámci možností daných nařízeními o GDPR, z důvodů ochrany osobních údajů nejsou v této části zprávy uváděna až na výjimky konkrétní jména nově přijatých či vystoupivších členek a členů, ale pouze agregovaná statistická data) a průběžně reviduje členskou základnu a kontroluje placení členských příspěvků. Jak již bylo uvedeno výše, členská základna ČNS zůstává stabilní, v důsledku odchodu seniorních členů ČNS do důchodu, nebo bohužel jejich úmrtí,

dochází k přirozené obměně členské základny, a to především přijímáním nových členek a členů z řad studentů a čerstvých absolventů oboru. K jednostrannému ukončování členství v ČNS dochází zpravidla z důvodů dlouhodobého neplacení členských příspěvků, případně z rozhodnutí samotných členek a členů, většinou v případech ukončení působení v oboru. Členská základna je, co se týče geografického původu členstva ČNS, poněkud nevyvážená, převažují osoby žijící/profesionálně působící na Moravě a ve Slezsku. Jistou nevyváženost lze sledovat i ve spektru zaměstnavatelů členek a členů ČNS, kde výrazně převažují regionální muzea a další paměťové instituce nad akademickými a univerzitními pracovišti.

V letech 2020–2023 zemřelo 9 členů a členek ČNS, vč. několika členek a členů čestných, kteří se mimořádně zasloužili o rozvoj ČNS: Jitka Noušová, Věra Trkovská (2020); Milena Secká (2021); Romana Melmukova Šašecí, Soňa Švecová, Josef Kandert (2022); Mirjam Moravcová, Alena Plessingerová a Věra Kovářů (2023). Deset osob svoje členství v ČNS ukončilo a jedna byla vyloučena pro neplacení členských příspěvků. Ve stejném období bylo do ČNS přijato 21 osob a novým kolektivním členem se stalo Národní zemědělské muzeum. K 18. září 2023 tak bylo evidováno 168 řádných, 15 čestných, 2 mimořádní a 23 kolektivních členů ČNS.

Vztahy s jednotlivými institucemi (kolektivními členy) jsou na velmi dobré úrovni, svědčí o tom mj. poskytování výtisků z vlastní produkce pro recenzní účely *Národopisného věstníku*, či výše

uvedená spolupráce při organizaci konferencí a dalších akcí. Pro další období fungování společnosti se jako klíčový úkol HV jeví udržení a případně i zvýšení počtu členek a členů a po zkušenostech z let 2020–2023 i příprava úpravy stanov ČNS, která by vyjasnila ne zcela zřejmé postavení mimořádných členů a umožnila přijímat za řádné členy a členky ČNS i osoby, které aktivně působí v oborech etnologie příbuzných a mají zájem o problematiku tradiční kultury, kulturního dědictví, internetnických vztahů atd.

Publikační aktivity

Vydavatelská činnost ČNS zahrnuje po všechny tři roky vydávání vlastního odborného periodika, *Národopisného věstníku*, dále pravidelná suplementa *Národopisného věstníku* v podobě *Zpravodaje Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení* a *Zpravodaje ČNS*. Specifickou formou publikačních aktivit je provozování internetových stránek ČNS a bibliografické databáze národopisných příspěvků.

Národopisný věstník (dále NV) vycházející již od roku 1906 byl i v letech 2020–2023 vlajkovou lodí publikačních aktivit ČNS. NV je vědecký recenzovaný časopis, který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Časopis publikuje články v češtině, slovenštině, polštině, němčině a angličtině. NV představuje druhý nejdéle vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie a je pravidelně indexován a abstrahován

v mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), EBSCO a v prestižní databázi SCOPUS. V roce 2020 byla uzavřena i smlouva mezi ČNS a knihovnou Akademie věd ČR (KNAV) o zařazení NV do digitální knihovny KNAV.

Časopis v období 2020–2023 řídil jako vedoucí redaktor doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., juniorním redaktorem/redaktorem byl Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D. Mezinárodní redakční rada pracovala ve složení PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Drozdž, PhD, DLitt, prof. Gero Fischer, doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D., PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D., Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA, Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa Spiritova, PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., (předseda redakční rady).

K 18. září 2023 rezignoval na funkci redaktora a člena redakční rady Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., a ke stejnému datu byl HV ČNS jmenován novým redaktorem PhDr. Mgr. Oto Polouček, Ph.D. z Ústavu evropské etnologie FF MU. Ke stejnému datu došlo i k další obměně ve složení redakční rady, kdy PhDr. Helenu Mevaldovou vystřídala Mgr. Daniela Záveská (Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze).

NV je zveřejňován v tištěné podobě a zároveň v elektronické podobě jako plně open access (volně a zdarma dostupný) časopis. K výraznému posunu v dostupnosti, viditelnosti a mezinárodní „čtenosti“ NV došlo v roce 2023, kdy byly spolu s vydáním čísla 1/2023 časopisu v červnu 2023 spuštěny nové a moderní samostatné internetové stránky NV (<https://narodopisnyvestnik.cz/>) s vlastním online archivem všech doposud vydaných čísel za více jak stoletou existenci časopisu. Všechny recenzované stati jsou nově opatřovány identifikátory DOI a registrovány společností Crossref, což jim zaručuje snadnou indexovatelnost a viditelnost v globálním prostředí. Od tohoto kroku si redakce NV a HV ČNS slibují zvýšení citovanosti časopisu a zlepšení jeho postavení ve stále vzrůstající konkurenci vědeckých periodik v humanitních a sociálních vědách. Spolu s nastolením úplně nové kvality v technickém a technologickém standardu publikování byl z iniciativy Mgr. Aleše Smrčky, Ph.D., připraven i nový vizuální styl časopisu.

ČNS v letech 2020–2023 i nadále vydávala *Zpravodaj ČNS*, interní spolkovou tiskovinu informující o aktuálním dění v ČNS, která je publikována třikrát ročně (č. 1 vždy v březnu, č. 2 v červnu a č. 3 v prosinci každého roku). Členům ČNS je *Zpravodaj* distribuován elektronicky pomocí e-mailů. *Zpravodaj ČNS* je také vyvěšen na webových stránkách společnosti (<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/aktuality/zpravodaj-cns>).

Důležitým publikačním nástrojem a kanálem prezentace aktivit ČNS jsou již i její *webové stránky* (www.narodopisnaspolecnost.cz/).

narodopisnaspolecnost.cz). Webové stránky ČNS přináší řadu informací nejen o dění v ČNS (důležité dokumenty, informace o orgánech ČNS, přihláška, informace ve vztahu k GDPR, informace o činnosti komisí ČNS atd.), ale stránky slouží též jako významná a otevřená platforma pro sdílení informací o dění v celém oboru a příbuzných disciplínách. Pravidelně jsou zde zveřejňovány nejen Zpravodaje ČNS, ale i informace o aktuálních odborných akcích, výstavách, vydávaných publikacích, konferencích a seminářích. Na stránkách jsou uvedeny výsledky jednotlivých ročníků Ankety ČNS a Studentské ceny ČNS. Webové stránky byly do poloviny roku 2023 také publikační platformou pro elektronické zveřejňování NV. Důležité informativní části stránek jsou dostupné i v anglickém jazyce.

Publikační činnost ČNS pokračovala v letech 2020–2023 i pomocí *bibliografické databáze národopisných příspěvků* z regionálních časopisů a sborníků (<https://cns.tritius.cz/>), jejíž provozování a zajištění technické funkčnosti se stalo náročným úkolem pro pověřeného člena HV ČNS dr. Martina Novotného, hlavní autorku záznamů v databázi Mgr. Jiřinu Veselskou a několik dalších spolupracujících osob a institucí. Provozování, resp. znovuzprovoznění databáze si též vyžádalo značnou finanční investici grantových i institucionálních prostředků ČNS.

Databáze, která je veřejně dostupná od roku 2009, obsahuje údaje o produkci v oborově orientovaných a regionálních časopisech. Jedná se o efektivní způsob informování zájemců o existenci textů

v lokálně a regionálně vázaných tiskovinách a její plnění daty kontinuálně probíhalo až do roku 2020. V roce 2019 došlo k propojení databáze s portálem knihovny.cz, což významně zvýšilo přístupnost dat zpracovaných ČNS nejširší veřejnosti.

Na jaře roku 2020 nicméně došlo k závažným problémům s plněním databáze novými údaji a následně i s její dostupností v on-line prostředí. Zastaralé softwarové prostředky užívané k provozu databáze (knihovní systém Clavius) a ne zcela optimální prostředí webhostingu a správy dat způsobily, že se databáze nakonec stala zcela nedostupnou pro veřejnost a nebylo do ní možné ani vkládat nová data. Problém se ani přes intenzivní snahu HV ČNS nepodařilo vyřešit ani v roce 2021, a to především z důvodu nedostatku finančních prostředků, neboť jediným východiskem ze vzniklé situace byl převod značně rozsáhlého souboru dat do nového knihovního systému a zajištění technicky náročného webhostingu.

Komplexní a dlouhodobé řešení bylo (s podporou grantu Ministerstva kultury ČR) nalezeno a realizováno až v roce 2022 a spočívalo v a) kontrole, aktualizaci a zálohování všech dat obsažených v databázi, převodu dat do optimálního softwarového prostředí (nákup licence ke knihovnímu systému Tritius) a migraci bibliografické databáze na nový hardware (zajištění webhostingových služeb) a dále v b) provedení kontroly a aktualizaci bibliografických záznamů a konečně v c) znovupřístupnění bibliografické databáze veřejnosti. Celé řešení bylo rozděleno do třech vzájemně provázaných částí, které se dále členily na řadu dílčích aktivit.

Vzhledem k tomu, že ČNS nedisponuje vlastními IT specialisty ani sofistikovaným technickým vybavením, byla většina prací úspěšně realizována formou nákupu služeb. Konverze dat byla provedena do nově pořízeného knihovního systému Tritius, který splňuje nové standardy RDA a MARC21, jeho garantovaná technologická životnost je minimálně 15–20 let, má zajištěn trvalou online podporu, aktualizaci a je možné jej používat přes webové rozhraní odkudkoliv. Výsledkem je opětovně plně funkční bibliografická databáze národopisných příspěvků provozovaná v moderním a stabilním hardwarovém i softwarovém prostředí zajišťujícím její dlouhodobou funkčnost a udržitelnost s minimálními náklady. Existenci databáze lze považovat za významný přínos pro obor, neboť jde o jedinečný a nenahraditelný informační zdroj. Databáze aktuálně obsahuje 16 618 bibliografických záznamů, je průběžně aktualizována a počítá se s jejím doplňováním o další záznamy i v dalších letech.

Archiv a knihovna ČNS, digitalizační aktivity

Činností ČNS na poli vědeckém, organizačním i čistě „provozním“ průběžně vznikala a vzniká celá řada písemných a dalších (obrazových, fotografických, digitálních) materiálů. Většina starších písemností byla již v minulosti v souladu s příslušnými zákony uložena v řádně akreditované archivní instituci, konkrétně v Mašarykově ústavu a archivu Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále MÚA) ve fondu Národopisná společnost československá (1893–2002). Provozní archiv

ČNS (v zásadě tzv. spisovna vč. veškerých účetních a personálních dokladů) a poněkud nesystémově i nejcennější část písemností vzniklá vědeckou a vědecko-organizační činností ČNS, zejména veškeré tzv. velké a malé dotazníky a zprávy dopisovatelů z minulých desetiletí, však byly od 90. let 20. století provizorně uloženy v Etnografickém oddělení Historického muzea Národního muzea v objektu tzv. Švýcárny v Kinského sádkách v Praze. Péči o tyto dokumenty a jejich systematické evidenci se dlouhodobě a s mimořádným nasazením věnovala PhDr. Helena Šenfeldová. Na témže místě byla uložena nijak neevidovaná sbírka knih (většinou darů členů ČNS) a publikací v minulosti společností vydaných, kterou spravovala PhDr. Helena Mevaldová. Toto dlouhodobé, avšak do jisté míry funkční provizorium umožňovalo materiály alespoň částečně zpřístupňovat badatelské veřejnosti, provádět jejich digitalizaci (viz dále), avšak zároveň negarantovalo jejich řádné a bezpečné uložení.

Vzhledem k havarijnímu stavu budovy tzv. Švýcárny, jejímu kritickému zamoření parazity a nevyjasněným majetkoprávním vztahům rozhodlo Národní muzeum o okamžitém a bezpodmínečném vyklizení budovy během roku 2023. HV ČNS byl tedy na jaře 2023 náhle postaven před nutnost urychleně, avšak zároveň koncepčně a s dlouhodobou platností rozhodnout o dalším umístění veškerých zmíněných písemností, knih a dalších materiálů.

Po zevrubném zhodnocení situace a zvážení všech možností HV ČNS dne 21. 3. 2023 určil, že archiv ČNS (starší část

provozních materiálů s výjimkou tzv. živých spisů a zejména veškeré dotazníky a zprávy dopisovatelů) budou předány do MÚA. Veškeré písemnosti vzniklé činností ČNS a jejich spolupracovníků tak budou uloženy na jednom místě a v řádně akreditovaném archivu vybaveném příslušnou infrastrukturou. Jejich badatelské využití a ochrana bude probíhat standardizovaným způsobem. Po jednání mezi předsedou ČNS a zástupci MÚA a po předchozí dezinfekci a dezinsekcii (realizována dne 22. května 2023) všech archivních materiálů provedené na účet ČNS byly archiválie dne 13. června 2023 fyzicky i smluvně předány do péče MÚA. V následujícím období bude probíhat jejich soupis a uložení v souladu s příslušnou archivní legislativou. Uzavřela se tím několik desetiletí trvající etapa fungování provizorního „archivu“ ČNS, a to způsobem, který lze považovat z hlediska uchování archivního dědictví společnosti za zcela optimální.

HV ČNS dne 21. 3. 2023 zároveň rozhodl o tom, že dlouhodobě zcela nevyužívaná tzv. knihovna ČNS obsahující běžnou národopisnou produkci standardně dostupnou v obecných i specializovaných knihovnách, paměťových institucích apod. bude zcela zrušena. Publikace byly v průběhu roku 2023 provizorně sepsány PhDr. Helenou Mevaldovou a následně nabídnuty relevantním oborovým institucím, zbytek bude z rozhodnutí HV ČNS nabídnut k odprodeji nebo skartován. V případě publikací (vč. Národopisného věstníku) bude zachován archiv vydaných publikací (2 kusy od každého vydaného titulu), který bude uložen v některém z depozitářů Etnografického oddělení

Historického muzea Národního muzea. Veškerá ostatní remitenda byla či bude v průběhu roku 2023 nabídnuta k rozebrání členské základně společnosti (zejména v rámci Valného shromáždění ČNS v září 2023), zbytek bude z rozhodnutí HV ČNS nabídnut k odprodeji nebo skartován.

Jak bylo uvedeno výše, nejcennější a nejzajímavější částí písemností vzniklých činností ČNS jsou tzv. velké a malé dotazníky a zprávy dopisovatelů. Dotazníkové výzkumy ČNS byly realizovány od roku 1958 pod garancí významných představitelů oboru (např. doc. D. Stránské, dr. J. Vařeky, dr. A. Plessingerové, dr. J. Staňkové, dr. J. Kramaříka, prof. V. Frolce, doc. M. Války, Mgr. J. Veselské). Jednotlivé dotazníky se věnovaly např. tématům: lidové obydlí, oděv, zpracování lnu, konopí a vlny a ručního tkaní, starým zemědělským soustavám, lidové stravě obřadní, sváteční i všední, lidovému figurálnímu sochařství, tradiční svatbě a dalším rodinným obyčejům, výročním obyčejům, řádu každodenního života atd. Vzhledem k unikátnosti těchto materiálů a možnému širokému badatelskému využití se ČNS dlouhodobě věnovala (první fáze proběhla v letech 2012–2016 pod vedením doc. PhDr. Daniela Drápaly, Ph.D.) jejich digitalizaci a pasportizaci s cílem umožnit zpřístupnění dotazníků v online prostředí.

Druhá fáze digitalizace a pasportizace dotazníků započala pod vedením člena HV ČNS PhDr. Romana Malacha, Ph.D. v roce 2019 a její první část byla v období 2020–2023 téměř dokončena. Aktivity se soustředily jak na „hrubou“ digitalizaci

materiálu (skenování, převod do pdf a dalších formátů), tak na pasportizaci (doplnění metadat pro možnost budoucí online prezentace). U jednotlivých digitalizovaných souborů byla prováděna kontrola úplnosti a porovnání s originály, jednotné systematické pojmenování a zařazení do příslušných adresářů. Každý jednotlivý dotazník byl pasportizován po formální a obsahové stránce a takto zpracovaná metadata byla uložena do speciálně upravené elektronické karty se záznamem o digitalizaci archivního materiálu.

K datu podání této zprávy bylo ukončeno skenování všech dotazníků uložených v archivu ČNS (zde se ukazuje, že část materiálů byla v minulosti pravděpodobně ztracena, příp. se může nacházet v jiné doposud nezjištěné instituci – např. VD 5, 23, 27, 19; MD 1, 16, 27, 28, 37, 55) a provedena časově i odborně náročná pasportizace celkem 11 356 dochovaných dotazníků z celkového počtu 12 387. Zbývající dotazníky budou pasportizovány v roce 2024 a dle finančních možností ČNS bude následovat realizace technického řešení směřující ke vzniku databáze/portálu a online zpřístupnění veškerých materiálů.

Anketa ČNS a Studentská cena ČNS

Organizací *Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý kalendářní rok* se ČNS snaží systematicky oceňovat odborné aktivity rozvíjené v oboru za poslední kalendářní rok – a tím i dle svých možností a sil přispět k popularizaci jednotlivých výstupů, které mnohdy neprávem zůstávají odbornou i laickou veřejností opomíjeny. Děje se tak ve třech kategoriích:

publikace; výstava, expozice; projekt, akce, konference. O udělení ceny rozhodují v rámci ankety všichni řádní, mimořádní a čestní členové ČNS, hlasování se pravidelně účastní cca 50 individuálních i kolektivních členů ČNS. Jako ocenění mimořádného počínu v oboru v uplynulém roce uděluje ČNS prostřednictvím hlasování členů HV ČNS též Čestnou cenu ČNS „Pět rudých růží“. Anketu o nejvýznamnější počin administrovala v období 2020–2023 členka HV a tajemnice ČNS PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D.

Vzhledem ke karanténním opatřením v souvislosti s pandemií covid-19 byla ocenění v rámci ankety v roce 2021 předána provizorním, ale velice důstojným způsobem v rámci konference Muzea v přírodě a jejich podíl na záchraně vesnického stavitelství konané v září 2021 ve Strážnici, v letech 2022 a 2023 již předání proběhlo standardním způsobem na slavnostním ceremoniálu, který je součástí Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici. Kompletní údaje o výhercích ankety a laureátech Čestné ceny ČNS je možné dohledat na internetových stránkách ČNS (<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/o-nas/anketa-cns>), zde je uvádím pouze ve zkrácené podobě:

2021

Publikace. Polouček, Oto: *Babičky na bigbitu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu*

Výstava/expozice. *Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou / Pohledy do minulosti Klobouk*

Konference. *Etnologie mezi vědou a politikou*

Pět rudých růží. NMvP – VMP za přínos k obnově tradičních řemesel v souvislosti s rekonstrukcí NKP Libušín pod vedením Lud'ka Dvořáka

2022

Publikace. Beránková, Helena – Dvořáková, Hana (eds.): *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času*

Výstava/expozice. *Masky, kostýmy, maskary. Maskované obchůzky a průvody v tradici jihovýchodní Moravy*

Konference. *Muzea v přírodě a jejich role při záchraně lidové architektury*

Pět rudých růží. Kolektiv pracovníků NPÚ za úspěšné ukončení revitalizace selského dvora U Matoušů v Plzni-Bolevci

2023

Publikace. Škabrada, Jiří: *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plůžin v Čechách*

Výstava/expozice. *Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času*

Konference. *Nositelé nemateriálního kulturního dědictví a paměťové instituce*

Pět rudých růží. MK ČR a NÚLK za zápis programu Nositel tradice lidových řemesel do Registru osvědčených postupů UNESCO

Od roku 2016 je pravidelně vyhlášována *Studentská cena ČNS*. ČNS takto podporuje vědeckou práci mladých badatelů v oboru etnologie, a to ve dvou kategoriích – cena je určena pro nejlepší bakalářskou a nejlepší magisterskou diplomovou práci. Členové HV zároveň stanovili finanční odměnu pro vítěze, která je hrazena z finančních prostředků ČNS.

HV ČNS dále stanovil, že přihlášené práce musejí mít etnologické téma a být

založeny na vlastním výzkumu (terénním, archivním, muzejním), popřípadě zpracovávat závažný teoretický nebo metodologický problém z oblasti etnologických věd. Do soutěže jsou přijímány bakalářské nebo diplomové práce obhájené v posledních dvou kalendářních letech před vyhlášením soutěže na daný rok. Jako finální termín pro přihlašování prací byl stanoven vždy poslední únorový den daného roku. Přihlášené práce každoročně hodnotila porota složená z odborníků, členů HV ČNS. Při nízké kvalitě a počtu zaslaných prací si porota vyhradila právo *Studentskou cenu* neudělit, což nastalo v různých kategoriích v letech 2022 a 2023. Největší množství prací zaslaných do soutěže bylo obhájeno na Ústavu evropské etnologie FF MU.

Informace o *Studentské ceně* jsou pravidelně zveřejňovány na internetových stránkách ČNS a rozesílány na všechna relevantní vysokoškolská pracoviště v ČR. I o *Studentské ceně ČNS*, kterou administruje taktéž členka HV PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D., ČNS pravidelně informuje na svých webových stránkách (<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/o-nas/studentska-cena>). V období 2020–2023 byly oceněny tyto práce:

2021 (přihlášeno 7 prací)

BP: Vranovský, Karel: *Kinship: "Void" Categories*. Olomouc: Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Univerzity Palackého

DP: Kosmelová, Natália: *Tradičná gastrónómia Sápmi v súčasnej sámskej kultúre*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU

2022 (přihlášeno 6 prací)

BP: cena neudělena

DP: Vrlová, Lucie: *Tvorba katalogu fotografického fondu Antonína Václavíka*. Praha: Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK

2023 (přihlášeno 5 prací)

BP: Ferstlová, Miroslava: *Folklorní festivity v Lanžhotě se zaměřením na jejich komparaci v 70. letech 20. století a současnosti*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU

DP: cena neudělena

Dopisovatelé

Na konci roku 2020 převzala agendu dopisovatelů ČNS členka HV ČNS PhDr. Jana Poláková, Ph.D. Viz její samostatná zpráva.

Činnost komisí

V souladu se stanovami ČNS může HV ČNS vytvářet komise pro koordinaci a spolupráci s ostatními vědeckými společnostmi nebo s jinými vědeckými a výzkumnými institucemi. V současnosti pracují v rámci činnosti ČNS dvě komise: Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení a Komise pro lidové obyčejy.

Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení pod vedením Romana Tykala uspořádala v letech 2020–2023 ve spolupráci s dalšími subjekty tři vědecké konference: (1) Při příležitosti 40. výročí otevření Muzea vesnice jihovýchodní Moravy a u příležitosti 100 let od narození architektů Otakara Máčela a Jaroslava Vajdiše konferenci Muzea v přírodě a její role při záchraně lidové architektury (15.–16. září 2021, Strážnice, 10 referátů),

(2) konferenci Objekty venkovského stavitelství na původních místech s muzejními či jinými expozicemi u příležitosti 130 let od narození Ing. Josefa Kšíra (1.–2. června 2022, Příkazy u Olomouce, 13 referátů) a (3) konferenci Výzdoba a nápisové datace venkovských staveb konané u příležitosti 170 let od narození spisovatelky Terézy Novákové (10. května 2023, Litomyšl, 9 referátů). Součástí konferencí byla vždy odborná exkurze po památkových objektech venkovské i městské architektury v místech konání nebo blízkém okolí.

Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení i v období 2020–2023 vydávala vlastní Zpravodaj, který je od roku 2015 supplementem Národopisného věstníku. Jeho obsahem jsou vybrané referáty z jednotlivých odborných konferencí, příspěvky od členů, zprávy o výstavách a seminářích s tematikou lidového stavitelství, výročích a životních jubileích osobností věnujících se lidové architektuře, s výběrovou oborovou bibliografií publikací, článků z odborných i vlastivědných periodik a sborníků.

Komise pro lidové obyčejy pod vedením Mgr. Gabriely Směřičkové uspořádala v letech 2020–2023 dvě pracovní zasedání a ve spolupráci s dalšími subjekty dvě mezinárodní konference zaměřené na témata dotýkající se problematiky lidových obyčejů. Konference Tradiční kontexty pití alkoholu a kouření se uskutečnila ve dnech 8.–9. června 2021 na půdě Ostravské univerzity. Konferenční příspěvky byly publikovány v souborné kolektivní monografii, která vyšla koncem roku 2021 pod stejnojmenným názvem

Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření.

Vzhledem k tomu, že komise pracuje ve dvouletých cyklech, kdy se vždy v tomto období zabývá jedním daným tématem, bylo pro období 2022–2023 zvoleno téma Barva jako symbol. Pracovní zasedání ke zvolené problematice se konalo ve dnech 31. května–1. června 2022 na Ústavu evropské etnologie FF MU. Navazující mezinárodní konference s tématem Barva v lidové kultuře se konala 30.–31. května 2023 ve Starém Městě u Uherského Hradiště, konference se účastnilo 33 etnologů, historiků, filologů a dalších vědců, jejichž příspěvky budou publikovány v souborné stejnojmenné monografii, která vyjde do konce roku 2023. Současně si komise vytyčila na nadcházející dvouleté období 2024–2025 nové vědeckovýzkumné téma, a to Proměny obyčejové tradice a její vnímání na prahu 3. tisíciletí.

Semináře a konference

ČNS pokračovala i v období 2020–2023 v pořádání a spolupořádání vědeckých konferencí a workshopů, přičemž se na tomto poli ukázala jako jeden z nejdůležitějších aktérů v ČR, a to zejména díky činnosti obou komisí ČNS. ČNS většinou v partnerství s paměťovými institucemi, vysokými školami, Akademií věd a dalšími institucemi uspořádala celkem 11 akcí regionálního, národního i globálního významu a ČNS se tak ukazuje jako klíčový a respektovaný partner při přípravě odborných setkání v etnologii a příbuzných oborech. Organizace konferencí probíhala v hojném počtu i přes mnohdy velmi komplikovaná protipandemická opatření

platná v letech 2020 a 2021 a částečně ještě 2022. Vůbec nejvýznamnější akcí, na které se ČNS kdy organizačně podílela, byl mezinárodní kongres SIEF, který se uskutečnil v Brně počátkem června 2023 a zúčastnilo se ho 911 vědců z 49 zemí. V tomto smyslu se ČNS podařilo dosáhnout opravdu globální viditelnosti. Niže uvedený výčet zahrnuje nejdůležitější akce, na jejichž přípravě se ČNS (spolu) podílela, uvedeni jsou vždy i další partneři, zpravidla též kolektivní členové ČNS.

2020

Mezinárodní konference *Etnologie mezi vědou a politikou. Vy/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti* (Příbram – Březové Hory, 15. září–17. září 2020, Hornické muzeum v Příbrami, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., NÚLK)

2021

Mezinárodní konference *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření* (Ostrava, 8.–9. června 2021, Ostravská univerzita, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti)

Konference *Mezi etnografií, folkloristikou a muzejnictvím* (Zlín, 6.–7. září 2021, Klub H+Z, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně)

Mezinárodní konference *Muzea v přírodě a jejich podíl na záchraně vesnického stavitelství* (Strážnice, 15.–16. září 2021, Ústav evropské etnologie FF MU Brno, NÚLK)

2022

Mezinárodní konference *Objekty venkovského stavitelství na původních místech s muzejními či jinými expozicemi* (Příkazy, 1.–2. července 2022, Ústav evropské etnologie FF MU Brno,

NMvP – Hanácké muzeum v přírodě, Obec Příkazy)

Konference *Nositelé nemateriálního kulturního dědictví a paměťové instituce* (Hlinsko, 1.–3. listopadu 2022, NMvP – Muzeum v přírodě Vysočina, Ministerstvo kultury ČR)

2023

Konference *Výzdoba a nápisové datace venkovských staveb a Symposium k 170. výročí od narození Terézy Novákové* (Litomyšl, 10.–12. května 2023, Ústav evropské etnologie FF MU Brno, Regionální muzeum v Litomyšli)

Mezinárodní konference *Barva v tradiční kultuře* (Staré Město u Uherského Hradiště, 30.–31. května 2023, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti)

Mezinárodní konference *16th International SIEF Congress – Living Uncertainty* (Brno, 7.–10. června 2023, SIEF, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Ústav evropské etnologie FF MU Brno, NÚLK)

Odborně-společenské setkání připomínající *Dr. Alenu Plessingerovou* (Praha, 20. června 2023, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Konference *(NE)Tradice žije! Kontinuita, proměna, zánik a obnova tradic pohledem etnologie* (Prostějov, 19.–21. září 2023, NMvP, Muzeum a galerie v Prostějově, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Mezinárodní spolupráce a spolupráce s UNESCO

Mezinárodní spolupráce ČNS byla i v letech 2020–2023 především ve znamení spolupráce s organizací UNESCO. Kromě

toho ale ČNS pokračovala i ve své dlouholeté spolupráci s dalšími organizacemi, zejména WCAA a *Národopisnou spoločnosť Slovenska*. Garantkou mezinárodních styků ČNS byla po celé období, které tato zpráva zahrnuje, členka HV ČNS dr. Eva Kuminková.

ČNS je od roku 2010 akreditována při Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO a naplňuje poradní funkce pro Mezivládní výbor této úmluvy. Zároveň je členem Fóra nevládních organizací (NGO Forum), které sdružuje akreditované organizace za účelem efektivnějšího zapojení do naplňování Úmluvy a práce Mezivládního výboru. Vzhledem k tomu, že byla Česká republika na léta 2020–2024 zvolena členem Mezivládního výboru Úmluvy, oslovilo Ministerstvo kultury ČR členy ČNS zkušené v hodnocení nominací do světových seznamů nemateriálního kulturního dědictví (v letech 2016–2019 byla ČNS členem Evaluačního orgánu UNESCO), aby se podíleli na přípravě podkladů pro českou delegaci na zasedání výboru, které se v roce 2020 konalo poprvé online. Pět členů ČNS tak bylo do této práce zapojeno. Samotného zasedání výboru se zúčastnila členka HV ČNS dr. Eva Kuminková jako členka delegace České republiky a doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D. zastupoval ČNS jako akreditovanou organizaci. Další tři členové ČNS se zúčastnili zasedání prostřednictvím webcastu. Další zasedání výboru se konalo od 13. do 18. prosince 2021 a zúčastnila se jej opět členka HV ČNS dr. Eva Kuminková jako členka delegace České republiky. 5.–7. července 2022 proběhlo v Paříži Valné shromáždění

akreditovaných společností smluvních stran Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO, předseda ČNS dr. Jiří Woitsch se zúčastnil zasedání online formou. 28. listopadu–3. prosince 2022 proběhlo zasedání mezivládního výboru Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO v marockém Rabatu. Po celou dobu zasedání probíhaly také aktivity NGO fóra akreditovaných nevládních organizací při této Úmluvě, jehož je ČNS členem.

ČNS dále spolupracuje se sesterskými národopisnými společnostmi na Slovensku a v Polsku, zde bohužel ve stále menší míře, především díky malému zájmu ze strany PTL. Spolupráce s *Národopisnou spoločnosťou Slovenska* se týká především recipročního zveřejňování informací na webových stránkách obou společností, účasti zástupců obou společností na akcích pořádaných partnery či nabídky publikačních aktivit v odborných časopisech vydávaných ČNS, respektive NSS. V přátelské a kolegiální atmosféře se každoročně daří pořádat i společná přeshraniční setkání na vrcholu Velké Javořiny, kterých se pravidelně účastní cca 20 členek a členů obou společností, vč. předsedů a předsedkyň ČNS a NSS. V roce 2020 se setkání uskutečnilo i přes limitované možnosti přeshraničního styku 19. září, další pak proběhla 25. září 2021 a 15. října 2022.

ČNS se v roce 2011 stala přidruženým členem ICCN – *Inter-City Intangible Cultural Cooperation Network* – mezinárodní organizace pracující v oblasti ochrany nehmotného kulturního dědictví a sdružující především místní samosprávy

a nevládní kulturní organizace, které pracují v této oblasti. ICCN má teprve krátkou historii, rozvíjí nicméně řadu aktivit, jejichž vyvrcholením jsou každoroční konference a workshopy. V současné době tvoří členskou základnu organizace přes 29 místních samospráv z 25 zemí světa. Rozšiřuje se také počet přidružených členů, mezi kterými jsou kromě ČNS také další organizace akreditované při Úmluvě o zachování nehmotného kulturního dědictví UNESCO.

Kromě výše uvedených aktivit ČNS pokračovala i ve své dlouholeté spolupráci s dalšími organizacemi, zejména WCAA – *World Council of Anthropological Associations* (členem je od roku 2014), a to na úrovni podávání expertních stanovisek o dění v regionu střední Evropy či diseminaci informací o dění v WCAA mezi členskou základnu ČNS.

Hospodaření ČNS a grantové projekty

Hlavním vnitřním zdrojem příjmů ČNS jsou členské příspěvky placené jak řádnými (individuálními), tak kolektivními členy. Výše členských příspěvků činila v období 2020–2023 u řádných členů 400,- Kč, u členů kolektivních 1 500,- Kč. Od placení členských příspěvků jsou v souladu se stanovami ČNS osvobozeni čestní členové a členky ČNS a osoby starší 70 let, část z nich nicméně přispívá na chod společnosti i v postavení čestných či seniorních členek a členů ČNS. Členské příspěvky tvoří základní a nezbytnou bázi pro úhradu finanční spoluúčasti na všech grantových projektech, které ČNS každým rokem realizuje, a slouží k zajištění

chodu ČNS, zejména hrazení rozmanitých aktivit, které nejsou pokryty grantovými prostředky (provoz internetových stránek a bibliografie, pořádání konferencí, provoz archivu ČNS, poplatky za členství ČNS v mezinárodních organizacích, výplata ocenění ve Studentské ceně ČNS atd.). Samotný provoz ČNS je zajišťován na čistě dobrovolné bázi, všichni členové a členky exekutivy ČNS vykonávají své funkce bez nároku na odměnu a nenárokují ani úhrady nákladů, které jim vznikají např. při cestách na zasedání HV. Grantové, resp. dotační projekty přinášejí finance ze dvou klíčových externích zdrojů (Ministerstvo kultury a RVS) a bez nich by nemohla být činnost ČNS v aktuální podobě de facto vůbec rozvíjena. V období 2020–2023 realizovala ČNS každoročně 4 grantové projekty, stabilně byl z externích prostředků financován Národopisný věstník a digitalizační aktivity.

Níže je uveden základní přehled o realizovaných projektech i celkové finanční bilanci a rozpočtových tocích v jednotlivých letech. Účetnictví ČNS bylo po celou dobu vedeno externí účetní Ing. Olgou Mazouchovou, která přehledy zpracovává i pro potřeby vyúčtování grantových projektů pro jednotlivé poskytovatele. Z přehledů vyplývá setrvale záporný roční hospodářský výsledek ČNS a tím pádem pokles finančních rezerv společnosti. Tento fakt HV vnímá jako možné ohrožení finanční stability ČNS ve střednědobém horizontu, které lze řešit buď ukončením podávání grantových projektů vyžadujících nikoliv nevýznamnou spoluúčasť ČNS (což by ale de facto zneumožnilo další vydávání Národopisného

věstníku), či navýšením členských příspěvků. Vzhledem k tomu, že k poslednímu navýšení členských příspěvků došlo od 1. 1. 2015 a ČNS prozatím nereagovala na dramatickou inflaci navyšující veškeré výdaje na činnost ČNS, jeví se navýšení členských příspěvků jako jediné optimální řešení a HV ČNS předloží takový návrh nejpozději Valnému shromáždění ČNS konanému v roce 2026.

2020

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla Národopisného věstníku 2020, ročník XXXVII (79) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 96 150,- Kč, podíl MK činil 65 000,- Kč (67,60 % celkových nákladů). Druhým projektem podaným k Ministerstvu kultury byl projekt Digitalizace a pasportizace dotazníků České národopisné společnosti – 2. etapa (řešitel Roman Malach). Celkové náklady na projekt činily 91 400,- Kč, podíl MK činil 56 000,- Kč (61,27 % celkových nákladů). RVS podpořila vydání druhého čísla Národopisného věstníku 2020, ročník XXXVII (79) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 77 982,- Kč, podíl RVS činil 46 000,- Kč (58,99 % celkových nákladů). RVS podpořila také projekt Vědecká konference Etnologie mezi vědou a politikou. Vy/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti (řešitelka Jana Nosková). Celkové náklady na projekt činily 39 225,- Kč, podíl RVS činil 14 000,- Kč (35,69 % celkových nákladů).

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2020 do 31. prosince 2020,

k 31. prosinci 2020 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 264 943,31,- Kč:

Příjmy

členské příspěvky	97 750,00 Kč
dotace	181 000,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	830,00 Kč
ostatní příjmy	0,00 Kč
přijatý úrok	0,00 Kč
celkem	279 580,00 Kč

Výdaje

poštovné	8 611,00 Kč
cestovné	0,00 Kč
čl. poplatky	6 663,00 Kč
mzdy, odvody z mezd	226 860,00 Kč
graf. příprava, tisk, digitalizace	148 244,00 Kč
konference ČNS	27 078,00 Kč
ostatní režie	38 763,00 Kč
celkem	456 219,00 Kč

2021

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla Národopisného věstníku 2021, ročník XXXVIII (80) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 95 418,- Kč, podíl MK činil 65 000,- Kč (68,29 % celkových nákladů). Druhým projektem podaným k Ministerstvu kultury byl projekt Digitalizace a pasportizace dotazníků České národopisné společnosti – 3. etapa (řešitel Roman Malach). Celkové náklady na projekt činily 100 614,- Kč, podíl MK činil 56 000,- Kč (55,66 % celkových nákladů). RVS podpořila vydání druhého čísla Národopisného věstníku 2021, ročník XXXVIII (80) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 77 575,- Kč, podíl RVS činil 46 000,- Kč (59,30 %

celkových nákladů). RVS podpořila také projekt Bibliografická databáze národopisných příspěvků: doplňování, správa a konverze dat (řešitel Martin Novotný). Celkové náklady na projekt činily 28 206,- Kč, podíl RVS činil 14 000,- Kč (49,63 % celkových nákladů).

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2021 do 31. prosince 2021, k 31. prosinci 2021 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 230 398,71 Kč:

Příjmy

členské příspěvky	104 400,00 Kč
dotace	181 000,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	1 404,00 Kč
celkem	286 804,00 Kč

Výdaje

poštovné	11 692,00 Kč
kancelářské potřeby	2 805,00 Kč
občerstvení	4 396,00 Kč
mzdy, odvody z mezd	91 200,00 Kč
graf. příprava, tisk, digitalizace	189 917,00 Kč
překlady	3 650,00 Kč
ostatní režie	6 500,00 Kč
celkem	310 160,00 Kč

2022

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla Národopisného věstníku 2022, ročník XXXIX (81) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 107 237,- Kč, podíl MK činil 69 000,- Kč (64,34 % celkových nákladů). Druhým projektem podaným k Ministerstvu kultury byl projekt Bibliografická databáze národopisných příspěvků: migrace dat do nového knihovního systému, revize a doplnění databáze

(řešitel Martin Novotný). Celkové náklady na projekt činily 139 355,- Kč, podíl MK činil 90 000,- Kč (64,29 % celkových nákladů). RVS podpořila vydání druhého čísla Národopisného věstníku 2022, ročník XXXIX (81) (řešitel Miroslav Válka). Celkové náklady na projekt činily 76 022,- Kč, podíl RVS činil 46 000,- Kč (60,5 % celkových nákladů). RVS podpořila také projekt Digitalizace a pasportizace dotazníků České národopisné společnosti – 4. etapa (řešitel Roman Malach). Celkové náklady na projekt činily 26 712,- Kč, podíl RVS činil 14 000,- Kč (52,4 % celkových nákladů).

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2022 do 31. prosince 2022, k 31. prosinci 2022 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 172 602,53 Kč:

Příjmy

členské příspěvky	93 300,00 Kč
dotace	219 000,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	360,00 Kč
celkem	312 660,00 Kč

Výdaje

poštovné	12 214,00 Kč
kancelářské potřeby	3 091,00 Kč
občerstvení, květiny	9 474,00 Kč
mzdy, odvody z mezd	99 580,00 Kč
graf. příprava, tisk, digitalizace	229 124,00 Kč
překlady	4 660,00 Kč
ostatní režie	18 000,00 Kč
celkem	376 143,00 Kč

2023

Fiskální data za rozpočtový rok 2023 nejsou k datu podání zprávy (18. září 2023) k dispozici, a to ani na úrovni

dílčího vyúčtování grantových projektů. Zpráva o hospodaření v roce 2023 proto bude součástí zprávy o činnosti ČNS za další období. Pro rok 2023 byly ČNS uděleny následující dotační podpory: Dotace Ministerstva kultury ve výši 73 000,- Kč podporuje vydání prvního čísla Národopisného věstníku 2023, ročník XL (82) (řešitel Miroslav Válka). Druhým projektem podpořeným Ministerstvem kultury je Pasportizace dotazníků České národopisné společnosti – 5. etapa (řešitel Roman Malach), výše přiznané dotace činí 57 000,- Kč. RVS podporuje částkou 55 000,- Kč vydání druhého čísla Národopisného věstníku 2023, ročník XL (82) (řešitel Miroslav Válka) a uspořádání vědecké konference (NE) Tradice žije! Kontinuita, proměna, zánik a obnova tradic pohledem etnologie (řešitel Jiří Woitsch) částkou 30 000,- Kč.

Shrnutí a výhled na období 2024–2026

ČNS prokázala v letech 2020–2023 schopnost fungovat a v souladu se svými Stanovami „napomáhat rozvoji etnologie, realizaci, propagaci a popularizaci výsledků tohoto oboru“, a to i v kontextu celé řady nečekaných a nepříznivých okolností (pandemie covid-19, nemožnost dále provozovat vlastní archiv, dočasné znepřístupnění bibliografie národopisných příspěvků). ČNS po celou dobu vydávala klíčové oborové periodikum Národopisný věstník a další publikace, provozovala internetové stránky, pořádala a spolupořádala konference a workshopy, organizovala a udělovala Anketu ČNS a Studentskou cenu a intenzivně se

zapojovala do oborového dění i na mezinárodní úrovni vč. spoluúčasti na přípravě globálního etnologického kongresu SIEF. Dokončena byla první část dlouholetého digitalizačního projektu dotazníkových výzkumů a v unikátně krátkém čase se podařilo předat archivní dědictví ČNS do renomovaného archivu. Díky řadě realizovaných studentských výzkumů svoji smysluplnost a životaschopnost prokázal i fond PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, DrSc. V letech 2022–2023 proběhla další revize unikátní dopisovatelské sítě, která nyní zahrnuje jen skutečně aktivní a motivované dobrovolné spolupracovníky ČNS.

Ne zcela dořešeným úkolem a výzvou, která bude stát před nově zvoleným HV je udržení finanční stability ČNS, kterou zajistí pouze zvýšení členských příspěvků, ideálně v kombinaci s hledáním dalších zdrojů financování nad rámec stávajících grantových projektů. Větší pozornost, případně též využívání dalších a efektivnějších komunikačních kanálů, bude potřeba věnovat rekrutaci nových členů a členek společnosti a v neposlední řadě aktivizaci a motivaci členské základny, která se ne vždy optimálním způsobem do některých činností zapojuje (setrvale poměrně nízký počet hlasů v Anketě ČNS, nedostatečné využívání možností internetových stránek ČNS k propagaci činnosti zejm. kolektivních členů).

Celkově je však činnost ČNS v období 2020–2023 možné hodnotit jako jednoznačně úspěšnou a zároveň je nutno zdůraznit, že výše uvedených úspěchů by ČNS nedosáhla bez dobrovolné a časově náročné práce členů a členek HV,

redaktorů a redakce Národopisného věstníku, vedení a členstva obou komisí a v neposlední řadě bez takřka každodenní participace a pomoci aktivních členů a členek ČNS. Všem těmto osobám náleží velký dík. Zvláštní poděkování je pak na úplný závěr této zprávy potřeba vyjádřit dlouholetým členkám HV PhDr. Evě Kuminkové, Ph.D., a PhDr. Zuzaně Čermákové, Ph.D., které zastávaly v exekutivě ČNS významné funkce, výrazně přispěly k jejímu rozvoji, ale do dalšího funkčního období se rozhodly již nevstupovat.

Jiří Woitsch

Předseda České národopisné společnosti, z. s.

Zpráva kontrolní komise o hospodaření a činnosti České národopisné společnosti, z. s., od 1. 1. 2020 do 31. 7. 2023

Revize hospodaření České národopisné společnosti se týkala let 2020, 2021, 2022 a části roku 2023. Revize byla provedena podle účetních záznamů, byly předloženy i sjetiny peněžních deníků. Účetnictví je vedeno účetní společností Ing. Olgou Mazouchovou a pokladní PhDr. Janou Pospíšilovou, Ph.D. ČNS má uložené prostředky u FIO banky.

Každý rok získala společnost finance z grantů různých poskytovatelů:

V roce 2020: 2 granty od Ministerstva kultury ČR a 2 granty od Rady vědeckých společností ČR, z. s.

V roce 2021: 2 granty od Ministerstva kultury ČR a 2 granty od Rady vědeckých společností ČR, z. s.

V roce 2022: 2 granty od Ministerstva kultury ČR a 2 granty od Rady vědeckých společností ČR, z. s.

V roce 2023: 2 granty od Ministerstva kultury ČR a 2 granty od Rady vědeckých společností ČR, z. s.

Komise namátkově kontrolovala formální stránku vedení účetnictví: Správnost dokladů, jejich stvrzení potřebnými podpisy, dále správné označování dokladů o financích čerpaných z grantových položek a vyúčtování grantů. U nejnákladnějších položek byla kontrolována účelnost nákladů. Komise se zaměřila také na vyrovnanost hospodaření z hlediska porovnání příjmů a výdajů.

Finanční vyjádření:

2020

Příjmy: 279.580,- Kč

Příjmy pro dárcovský Fond Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky (dále Fond AP a JV): 200.000,- Kč

Výdaje, včetně dotací z dárcovského Fondu AP a JV: 456.219,- Kč

K 31. 12. 2020 byl konečný zůstatek na účtech ČNS, včetně Fondu AP a JV: 461.237,31 Kč, v pokladně 1389,- Kč

Z toho zůstatek prostředků ve Fondu AP a JV: 196.294,- Kč

2021

Příjmy: 286.804,- Kč

Příjmy pro dárcovský Fond AP a JV: 10.000,- Kč

Výdaje, včetně dotací z Fondu AP a JV: 310.160,- Kč

K 31. prosinci 2021 byl konečný zůstatek na účtech ČNS, včetně Fondu AP a JV: 436.692,71 Kč, v pokladně 578,- Kč

Z toho zůstatek prostředků ve Fondu AP a JV: 206.294,- Kč

2022

Příjmy: 312.660,- Kč

Výdaje včetně dotací z Fondu AP a JV: 376.143,- Kč

K 31. prosinci 2022 byl konečný zůstatek na účtech ČNS, včetně Fondu AP a JV: 369.908,53 Kč, v pokladně 3.879,- Kč

Z toho zůstatek prostředků ve Fondu AP a JV: 197.386,- Kč

Komise konstatovala chybně uvedený zůstatek na běžném účtu ve výroční zprávě ČNS za tento rok a doporučuje zvýšenou pozornost při přípravě výroční zprávy za rok 2023.

2023

Zůstatek na účtu ČNS k 31. 7. 2023 je 214.439,51 Kč

Zůstatek na účtu Fondu AP a JV k 31. 7. je 186.386,- Kč, z toho 150.000,- Kč je na základě rozhodnutí hlavního výboru ČNS od 26. 3. 2023 uloženo na termínovaném vkladu u téže banky.

Komise konstatovala, že účetnictví je řádně a přehledně vedeno v elektronické i listinné podobě. Na konci každého roku byly řádně zpracovány finanční uzávěrky,

přidělené dotační prostředky byly řádně vyúčtovány. Účetní doklady jsou řádně vyúčtovány podle data zaúčtování do peněžního deníku. Z hlediska účelnosti vynaložených nákladů komise shledala, že finanční výdaje byly použity s největší možnou úsporností.

Kontrolní komise zároveň konstatovala, že v souladu s usnesením valného shromáždění ČNS z 15. září 2020 v Příbrami byly zaregistrovány schválené úpravy stanov z tohoto shromáždění.

Ke dni: 30. 8. 2023

**Roman Doušek, Jan Pohunek
a Alexandra Zvonařová**
Členové kontrolní komise ČNS

Zpráva o spolupráci s dopisovateli za období 2020–2023

Na konci roku 2020 převzala agendu dopisovatelů ČNS PhDr. Jana Poláková, Ph.D. Celosvětová pandemie, která ovlivnila život obyvatel nečekaným a bezprecedentním způsobem, ovlivnila také téma dotazníku rozeslaného ke konci roku – Čas pandemie a jeho vliv na život. Zpět se vrátilo 45 vyplněných dotazníků.

Na začátku roku 2021 ČNS komunikovala se 129 dopisovatelkami a dopisovateli z celé republiky. Během daného roku přibýlo 26 nových zájemců o spolupráci, 7 osob svoji činnosti ukončilo. Noví spolupracovníci byli získáni cíleným

oslovením 500 obcí v kraji Vysočina. Přesto, že návratnost této metody není nijak vysoká, ukázala se jako jediná vhodná. Během celých tří let bylo provedeno několik pokusů o oslovení potenciálních dopisovatelů z prostředí zájmových skupin (skauti, kronikáři, účastníci Univerzity třetího věku), bohužel zcela bezvýsledných. Dotazník s názvem Náboženské poutě, vytvořený ve spolupráci s dr. Marií Hanzelkovou z Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, vyplnilo celkem 53 dopisovatelů a dopisovatelek.

Na začátku roku 2022 měla ČNS 148 dopisovatelek a dopisovatelů, v průběhu přibýly další 3 osoby, 60 ukončilo činnost (viz níže). Dotazník za tento rok s názvem Posvícení/hody v českých zemích byl vytvořen ve spolupráci s PhDr. Evou Večerkovou, emeritní zaměstnankyní Moravského zemského muzea v Brně a rozeslán tentokrát již v průběhu letních prázdnin. Zpět se vrátilo 57 odpovědí. V listopadu t. r. přistoupila dr. Poláková k revizi dopisovatelské základny. Ze seznamu vytypovala osoby, které nevyplnily a neodeslaly poslední tři dotazníky. Každého z nich adresně oslovila s dotazem na trvání jeho zájmu o spolupráci při vyplňování dotazníků. Z 64 oslovených jsme od sedmi dostali zprávu, že nechtějí nebo nemohou pokračovat, 5 potvrdilo zájem o setrvání mezi dopisovateli a přibýl 1 nový. Ostatních 58 nereagujících bylo ze seznamu dopisovatelů z důvodu nulové aktivity a nemožnosti navázat kontakt vyškrtáno. Z toho důvodu došlo k výraznému poklesu počtu dopisovatelů na 91, od nichž však můžeme

vesměs očekávat aktivitu. Z kvantitativního hlediska tedy nepředpokládáme pokles v počtu vrácených vyplněných dotazníků. Zároveň při revizi dopisovatelské základny provedla dr. Poláková společně s Mgr. Martou Kondrovou revizi jejich GDPR formulářů. Plánované oslovení dalších obcí za účelem získání nových spolupracujících osob bylo odloženo na další kalendářní rok. Důvodem byly volby do obecních zastupitelstev – hlavní výbor ČNS vyhodnotil, že podobně laděná žádost by mohla být pod tíhou administrativních a legislativních úkonů novými zastupitelstvy upozaděna.

Na jaře 2023 bylo mailem osloveno dalších 400 obcí v kraji Jihočeském a Vysočina. Iniciativní jedinci navýšili počet dopisovatelek a dopisovatelů na současných 102. Aktuálně se nejvíce spolupracovníků rekrutuje z řad kronikářů, členů obecních zastupitelstev, současných a bývalých pedagogických, kulturních či sociálních pracovníků a také amatérských badatelů či zájemců o regionální historii a kulturní dění. S většinou z nich komunikujeme prostřednictvím mailové korespondence. Abychom prohloubili poměrně sporadický kontakt s dopisovateli, dotázali jsme se jich na eventuální představy o recipitě či poděkování za jejich dobrovolnickou činnost. Bylo velmi potěšující, že nejčastěji zazněl názor, že za spolupráci neočekávají žádnou odměnu a dosavadní poděkování je pro ně dostačující. Za drobné vylepšení v oblasti komunikace lze označit rozeslání PF, které jsme zajistili na konci roku 2022 a které přineslo České národopisné společnosti mnohá milá přání.

V současnosti je mezi dopisovatelkami a dopisovateli nejpočetněji zastoupen kraj Vysočina, následovaný Olomouckým a Královéhradeckým krajem. Dvojciferná čísla jsou výsledkem mailových oslovení zastupitelstev obcí z let 2018–2023, o kterých již padla zmínka jako o neefektivnějším způsobu získávání nových dobrovolníků. Do budoucna je proto jistě žádoucí v podobném duchu pokračovat a zaměřit se na kraje s nejmenším zastoupením – Karlovarský, Liberecký, Jihomoravský, Zlínský a Pardubický.

I nadále plánujeme jednou ročně vytvoření a distribuci dotazníku zaměřeného na kulturní a sociální život obcí v minulosti i současnosti. Jako vhodná a žádoucí se ukázala spolupráce s různými institucemi i zainteresovanými jedinci, ve kterou doufáme i v následujících letech. Přesto, že v absolutních číslech vykazujeme pokles počtu dopisovatelek a dopisovatelů, nelze říct, že by zájem mezi veřejností o tento typ spolupráce upadal. Pod tíhou soudobého životního stylu však musíme očekávat, že úsilí vynaložené do oslovování a získávání potenciálních zájemců o spolupráci co do vytváření témat dotazníků i odpovídání na ně bude stále vyžadovat vysokou aktivitu a osobní nasazení. Hlavní výbor ČNS děkuje všem, kteří ho podporují v komunikaci s dopisovatelkami a dopisovateli a uchovávají jejího výsledku.

Jana Poláková

Etnografický ústav MZM Brno

Zpráva o činnosti redakce Národopisného věstníku za léta 2020–2023

Vedle vědecko-výzkumné práce patřila vydavatelská činnost mezi základní aktivity Národopisné společnosti československé i všech nástupnických organizací včetně současné České národopisné společnosti. Spolu s *Českým lidem* patří *Národopisný věstník* k nejstarším oborových periodikům, takže v letošním roce vyšel 82. ročník (počítáno od počátku jeho vydávání) a 40. ročník od roku 1983, kdy došlo k obnovení vydavatelské praxe Národopisné společnosti. Tento poslední hiát způsobila normalizace v 70. letech minulého století.

Jak jste si jistě všimli, letošní „trochu“ jubilejní ročník získal novou grafickou úpravu v barvách loga ČNS a navíc došlo k určité změně formální stránky v souvislosti s uváděním DOI (Digital Object Identifier – identifikátor digitálního objektu), který časopis získal a který umožňuje snadnější vyhledávání textů uveřejněných časopisem. S tím souvisela i povinnost samostatných webových stránek časopisu, které byly dosud k dispozici na webových stránkách ČNS. Jde o současný trend ve vydavatelské praxi, který akceptoval i *Český lid* a připravuje na něj přejít i *Národopisná revue*. Uvedená agenda spojená se získáním DOI je dílem hlavně redaktora NV Aleše Smrčky a patří mu za její realizaci velké uznání. Dosud byl NV indexován v AIO, CEJSH, EBSCO, ERIH PLUS a SCOPUS, který je sice zohledňován při hodnocení vědecké práce v ČR, ale kvalita

jeho indexace není nejlepší a provází ji stále chybně uváděné údaje.

Nyní něco k personálním záležitostem. V uplynulém období byl vedoucím redaktorem Miroslav Válka a redaktorem zmíněný Aleš Smrčka. Vzhledem k jeho odchodu z Etnologického ústavu AV ČR Praha do jiného zaměstnání mimo obor požádal o uvolnění z funkce redaktora. Nejen za DOI ale i za běžnou redaktorskou práci mu patří poděkování. Funkce redaktora byl ochoten se ujmout PhDr. Oto Polouček, Ph.D., odborný asistent Ústavu evropské etnologie FF MU Brno, s čímž HV ČNS i redakční rada NV souhlasily. Mírnou generační obměnou prošla i sama redakční rada NV, když doc. Irenu Štěpánovou nahradila PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D., z Ústavu etnologie FF UK Praha a PhDr. Helenu Mevaldovou její mladší kolegyně Mgr. Daniela Závěská z Etnografického oddělení Národního muzea v Praze. Oběma bývalým členkám redakční rady NV náleží rovněž poděkování za jejich práci. Redakční rada má v současnosti 11 členů domácích (včetně redaktorů) a šest zahraničních, z nichž se jednání redakční rady pravidelně účastní kolegyně ze Slovenska a z Polska.

Pokud se podíváme na koncepci uplynulých tří ročníků, můžeme konstatovat, že měly stabilní strukturu a pravidelné vydávání dvou čísel ročně, z nichž první vycházející v červnu bylo financováno z grantu Ministerstva kultury a druhé v prosinci finančně podporuje Rada vědeckých společností. Jednotlivá čísla zahrnují většinou pět studií, případně materiálových studií a v prvním čísle pramenný materiál z archivu ČNS, který

vybírání Daniel Drápala, člen redakční rady. Stabilmím oddílem každého čísla jsou Personálie zahrnující jubilejní články členek a členů ČNS od šedesáti let věku, případně nekrology. Dalšími pravidelnými rubrikami jsou recenze knih a výstav nebo zprávy.

Jednotlivá čísla NV nejsou koncipována monotematicky, ale reflektují badatelskou činnost v oboru v celé jeho šíři od historicky zaměřených studií na jevy tradiční kultury nebo jejich současné formy, ale i na aktuální kulturní a společenskou problematiku. NV dává možnost publikovat i doktorandům a začínajícím autorům nebo zahraničním etnologům. Mezi materiály se objevují články studentů etnologie, jejichž terénní výzkumy byly financovány z dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky, který ČNS spravuje a který byl za tímto účelem zřízen.

Ročník 2021, č. 2 přinesl vedle studií domácích autorů i dva příspěvky zahraničních kolegů. Úvodní historicky orientovaná studie Daniela Dědovského se zaměřila na počátky formování našeho oboru v 18. a 19. století. Naopak současnou problematiku přinesla studie zaměřená na venkovské školství v době transformace české společnosti po roce 1989 od Jiřího Zounka a Oty Poloučka, stejně jako studie slovenské kolegyně Silvie Letavajové řešící otázku novodobých migrací. Mezi materiály se objevily výsledky výzkumu Jitky Petřekové o vlivu turismu na život a kulturu ve Velkých Karlovicích na Valašsku, který byl finančně podpořen z dárcovského fondu AP+JV. Nekrologem jsme se rozloučili

s dr. Zdenou Vachovou, dlouholetou etnografkou Slezského muzea v Opavě.

Ročník 2022, č. 1 kromě jiného otiskl tři texty, které vznikly v rámci doktorského studia a jsou dokladem, že NV dává prostor k publikování nejmladší generaci badatelů. Dvě studie se týkaly problematiky religiozity, u Barbory Valešové měla historický rozměr s orientací na poutnictví 18. století, u Anny Grůzové bylo zaměření na současnou religiozitu ve vybraných lokalitách jižní Moravy. S tématem doktorské práce Venduly Cilečkové souvisí i otištěná studie o novinkách v gastronomické literatuře v první třetině minulého století.

Druhé číslo ročníku 2022 přineslo studie věnované jevům tradiční lidové kultury. Alena Křížová identifikovala zdroje obrazové přílohy v *Rakousko-uherské monarchii slovem a obrazem* a Martin Novotný s kolektivem přírodovědců provedl rozbor ultramarínu používaného při výzdobě domů na jihovýchodní Moravě. Na tradiční svatbu u banátských Čechů se na základě terénního výzkumu zaměřil Petr Lozoviuk. V čísle se objevily i dvě studie zahraničních badatelů ze Slovenska a z Ukrajiny. Michal Uhrin objasnil kooperaci a sousedské vztahy na současné slovenské vesnici. Oleh Bolyuk s Janem Pohunkem zhodnotili sbírku devocionálií, které se nachází v Národním muzeu jako výsledek sběratelských aktivit Františka Řehoře. V tomto čísle byly uveřejněny nekrology řady významných badatelek, členek ČNS: dr. Soni Švecové, dr. Heleny Bočkové, Mgr. Zdenky Chocholáčové-Markové a dr. Evy R. Melmukové-Šašecí. Mezi zprávami se objevila informace o družebním setkání

se slovenskými kolegy na Velké Javořině, ze které se stala tradice.

Ročník 2023, číslo 1 měl už zmíněnou novou grafickou úpravu a zahrnoval studie zaměřené na nemateriální kulturní dědictví sledované v různém sociálním prostředí. Magdalena Maňáková se zaměřila na dětský folklor a podíl školy na jeho udržování. Anna Jagošová ve studii *Od tradice po performanci* zhodnotila vývoj slováckého verbuňku, zařazeného na seznamu UNESCO a Petr Drastil sledoval funkce obchůzky královniček na současné slovácké vesnici. Změnami neprošli jen jevy kulturní, ale také bytová výstavba na vesnici v souvislosti s kolektivizací, jak dokumentoval Daniel Drápala. Rovněž toto číslo NV přineslo několik nekrologů významných badatelů – prof. Josefa Kanderta, dr. Mirjam Moravcové, dr. Aleny Plessingerové a dr. Věry Kovářů.

Druhé číslo letošního ročníku se připravuje. Část studií je v recenzním řízení, další texty jako jubilejní články a recenze postupně redakci přicházejí. Lze konstatovat, že nic nebrání tomu, aby číslo vyšlo podle plánu v prosinci.

Ještě můžeme dodat, že jako supplementum NV vycházel *Zpravodaj komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení*, který přinášel články z konferencí komise, dále zprávy, jubilejní články badatelů věnujících se výzkumu vesnického domu a bibliografii literatury vydané k tématu vesnického domu za uplynulý rok. Redaktory Zpravodaje byli Roman Tykal, předseda komise, a Miroslav Válka.

Doufáme, že nový redakční tým NV bude pokračovat v intencích toho předchozího a že bude spolu s redakční radou

naplňovat poslání periodika ČNS a svým dílem přispívat k rozvoji etnologického výzkumu v ČR.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Laudatio k udělení čestného členství v České národopisné společnosti Lydie Petráňové

Lydia Petráňová (roz. Soukupová) se narodila 24. března 1941 v Kolíně, střední školu absolvovala v Kutné Hoře, aby při zaměstnání (učitelka ZŠ, archivářka v Archivu Československé televize) dálkově (1961–1967) vystudovala obor čeština – dějepis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Tamtéž v roce 1969 získala titul PhDr., od roku 1991 je kandidátkou historických věd, v roce 1998 se habilitovala na Pedagogické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v oboru české dějiny. Svoje „stýkání a potýkání“ s národopisem Lydia Petráňová zintenzivnila v 80. letech, kdy se jako neobyčejně pilná a skromná badatelka začala podílet ve formě krátkodobých úvazků na výzkumech Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.). Do ústavu natrvalo nastoupila v roce 1985 a působila zde jako odborná a posléze vědecká pracovnice, v letech 1992–2010 též jako vedoucí Oddělení historické etnologie (dnes Oddělení pro výzkum kulturního dědictví). Na počátku 90. let 20. století Lydia Petráňová také navázala užší spolupráci se znovuobnovou Národopisnou

společností a stala se pravidelnou a aktivní účastnicí řady akcí, především vědeckých, které společnost pořádala.

Již na sklonku 90. let 20. století a nepochybně na úkor vlastní vědecké kariéry nabídla Lydia Petráňová své schopnosti vedení Akademie věd. Spolu s dalšími významnými osobnostmi české vědy (např. prof. Rudolf Zahradník) se jí v pozici členky Akademického sněmu AV ČR (1993–2006), Akademické rady AV ČR (1997–2005) i jako místopředsdkyní AV ČR pro oblast humanitních a společenských věd (2001–2005) vždy dařilo hájit svébytnost a důležitost etnologie a dalších oborů sociálních a humanitních věd i potřebnost Akademie věd jako takové. Je jen málo známo, že měla přímý podíl na přípravě velké reformy vědy a výzkumu v ČR směrem ke vzniku veřejných výzkumných institucí, jejichž postavení a autonomii nám závidí celá Evropa. Brutální demontáž této autonomie bohužel probíhá právě v době, kdy je toto laudatio publikováno.

Vědecké dílo Lydie Petráňové je stejně pestré jako její kariéra organizační či pedagogická. Osciluje mezi teoreticky promyšleným zájmem o obecné dějiny kultury a každodennosti od pozdního středověku až po současnost a detailním, zpravidla také regionálně vázaným mikrostudiem hmotné i duchovní lidové kultury. Rozsáhlou bibliografií Lydie Petráňové, kam patří nejvýznamnější díla českých historických věd vůbec (*Dějiny hmotné kultury I, II*. Praha 1985, 1995–1998) či podíl na zásadních oborových encyklopedických pracích (*Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007), ale i celá řada učebnic,

popularizačních textů nebo recenzí velmi trefně popsal a zhodnotil Luboš Kafka na stránkách *Národopisné revue* (2011/2). Doposud nejucelenější, i když zdaleka ne kompletní bibliografii Lydie Petráňové pak obsahují jubilejní příspěvek z roku 2001 (*Český lid* 2001/2) a její personální heslo v biografickém svazku již zmíněné národopisné encyklopedie a v *Lexikonu českých historiků* 2010 (Ostrava 2013).

Od vydání těchto přehledů vědecké a publikační dílo Lydie Petráňové úctyhodně narostlo, a to především na úrovni velkých syntetických prací, nezřídka vznikajících v úzké spolupráci s manželem, historikem Josefem Petráňem. Jejich společné dílo svým způsobem vyvrcholilo právě sérií obsáhlých monografií věnovaných dějinám Univerzity Karlovy a dalších pražských vysokých škol, které vyšly mezi léty 2015 a 2018: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)* (Praha 2015), *Čestní doktoři Univerzity Karlovy: 1848–2015* (Praha 2017), *Praha univerzitní / Prague – University Town* (Praha 2018). Zvláštní zájem o dějiny etnografie a folkloristiky Lydie Petráňová ve stejném období promítla do formování konceptuálních východisek rozsáhlého výzkumného projektu *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*, který byl věnován dějinám poválečného národopisu a v jehož rámci se např. věnovala kontroverzní osobnosti Otakara Nahodila (*Národopisný věstník* 2017/1), a který bude v nejbližší době konečně završen publikováním rozsáhlé kolektivní monografie. Klasická národopisná témata (strava, zbožnost, výroční svátky

a obyčejně) laureátka zpracovala v několika kapitolách syntetické monografie *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lidová kultura* (Praha – Litomyšl 2014) a spoluautorsky je zúročila i v monografii *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* (Praha 2011, opět s J. Petrářem). Vedle všech těchto monografií publikovala i řadu dalších časopiseckých studií, slovníkových hesel i popularizačních textů zaměřených na dějiny oboru, každodenní život v raném novověku či zvykosloví.

Mimořádná zodpovědnost a ohleduplnost Lydie Petrářové vůči juniorním kolegům se v posledních letech odrazila v postupné rezignaci na nejrůznější organizační a další funkce. Též v Etnologickém ústavu AV ČR sama požádala, „*aby uvolnila místo mladším*“, o radikální zkrácení úvazku a později též převedení mezi emeritní zaměstnance, což je v českém kontextu, pro který je nezřídka typické takřka „doživotní“ lpění na pozicích, krok velmi neobvyklý. Uvolněnou energii Lydia Petrářová ovšem nekládá jen do radostí spojených s početným houfem vnoučat a pravnoučat. Lydia udržuje čilý kontakt se svými kolegyněmi a kolegy v ústavu, kterým je vždy ochotna pomoci, nabídnout cenné rady a zkušenosti i kriticky korigovat jejich badatelské i životní přelapsy. A korigovat umí někdy opravdu důkladně. Právě otevřené člověčenství Lydie Petrářové, která zcela v duchu svého „prostého“ původu a upřímné evangelické víry nikdy nezapomínala na svou roli matky a manželky, ani na „obecné dobro“, je podle mého názoru hodnotou, jež by vedle její vědecké excelence pro nás mohla a měla být inspirací. Zaslouží si tedy

ocenění a plně si zaslouží i čestné členství ve vrcholové organizaci oboru, kterému se po celý život věnovala a věnuje.

Jiří Woitsch

Etnologický ústav AV ČR Praha

Laudatio k udělení čestného členství v České národopisné společnosti Janě Pospíšilové

Domnívám se, že vědecká, popularizační i organizační práce PhDr. Jany Pospíšilové, Ph.D., je v oboru všeobecně známa, takže nemusím zabíhat do přílišných detailů. Brněnská rodačka vystudovala na Univerzitě Jana Ev. Purkyně národopis a bohemistiku a po mateřských povinnostech získala uplatnění v oboru na brněnském pracovišti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Tomuto pracovišti zůstala věrná až do odchodu na penzi. To už byl ale Etnologický ústav AV ČR, jehož název odrážel změny v oboru i společnosti, k nimž došlo po roce 1989.

Ve vědeckém díle Jany Pospíšilové lze najít několik konstantních témat, která postupně badatelsky prohlubovala a rozvíjela. Jednou z nich je Valašsko, kde má z matčiny strany rodové kořeny. Střední školu vystudovala ve Valašských Kloboukách a na jižním Valašsku na Klobouckém Závrší sbírala materiál pro svou diplomovou práci. Vracela se sem na další terénní výzkumy nebo jen za spolužáky a přáteli. Shromážděný vyprávěčský materiál publikovaný pod názvem „To

sem čula na vlastní oči. Tradiční vyprávění na nedašovském Závrší" (2014) měl mezi čtenáři značný ohlas, takže kniha se dočkala druhého vydání.

Další konstanta v díle Jany Pospíšilové souvisí s Brnem a urbánní kulturou. Přispěla do kolektivních děl brněnského pracoviště, jako byly *Národopisné studie o Brně* (1990) nebo *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě dětí v Brně* (1993), do monografie redigované Oldřichem Sirovátkou, vedoucím brněnského pracoviště. Už v její režii byly vydány *Děti v Brně. Kapitoly o dětství v městě pod Špilberkem* (2015), které ukazují na další specializaci jmenované, na dětskou kulturu a dětský folklor. Povaha materiálu a urbánní prostředí vedly k orientaci na současné formy kultury dětí a mládeže. Vzhledem k tomu, že Brno bylo do roku 1945 město s početnou německou menšinou, sledovala i tuto interetnickou problematiku a výsledky svých výzkumů prezentovala na konferencích či publikovala tiskem. Obdobná motivace ji vedla k zapojení do výzkumu vídeňských Čechů, který vedl k navázání spolupráce se slavnou prof. Gero Fischerem a dr. Verou Mayer z rakouské akademie věd.

Třetí konstanta v badatelském i osobním životě Jany Pospíšilové souvisí s Balkánem. Na počátku byly kontakty s etnografy a folkloristy ze Srbské akademie věd a umění v Bělehradu, které se rozvinuly do dlouholetého přátelství a spolupráce s následným výzkumem Čechů v Banátu nebo v Bosně a Hercegovině. Vedle výzkumných cest a studijních pobytů referovala v roce 2015 na konferenci k 150.

výročí narození Jovana Cvijiće, představitele antropogeografické školy, která inspirovala Drahomíru Stránskou k ideji československého Etnografického atlasu. Do etnologické encyklopedie Černé Hory zpracovala personální hesla autorů dokládající různorodé česko-černohorské kulturní kontakty.

S funkcí vedoucí brněnského pracoviště EÚ AV ČR, kterou vykonávala v letech 1994–2019 souvisely organizační povinnosti, zapojení do grantů, členství v různých redakčních radách a vědeckých grémiích doma i v zahraničí. Nesmíme zapomenout ani na přednáškovou činnost v Ústavu evropské etnologie FF MU na témata, jimž se badatelsky věnovala, nebo práci v hlavním výboru ČNS.

Uvedený výčet odborné činnosti dr. Jany Pospíšilové v našem oboru je jistě natolik přesvědčivý, že mohu členské základně ČNS udělení čestného členství plně doporučit.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Laudatio k udělení čestného členství v České národopisné společnosti Aleně Prudké

Na Valném shromáždění České národopisné společnosti, které se uskutečnilo v Prostějově dne 19. září 2023, byly udělením čestného členství oceněny tři významné české etnografky, mezi nimi i PhDr. Alena Prudká.

Laureátka se narodila 5. prosince 1949 ve Zlíně. Právě Zlín, kde vyrůstala, a poté Prostějov na Hané, se staly úhelnými kameny jak osobního, tak profesního života Aleny Prudké, který osciluje mezi Zlínem a Prostějovem, mezi archeologií a etnografií.

V roce 1968 složila Alena Prudká maturitní zkoušku a poté absolvovala kombinované studium prehistorie a etnografie na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnešní Masarykova univerzita) v Brně. Zde také v roce 1982 získala doktorát z filozofie. Po studiích celých 25 let působila jako archeoložka v Muzeu Prostějovska. V Prostějově se věnovala především záchranným výzkumům z období eneolitu, kultury lužických popelnicových polí a středověku. Uskutečnila řadu terénních výzkumů a realizovala nespočet výstav, např. stálou expozici *Pravěk Prostějovska* (1978), výstavy *Archeolog Antonín Gottwald* (1986), *Kultura lužických popelnicových polí na Prostějovsku* (1990), *Eneolitická mohylová pohřebiště na Prostějovsku* (1992), *Zaniklé středověké osady na Prostějovsku* (1995) a *Z minulosti hradu Plumlova* (1998).

V roce 1999 se Alena Prudká navrátila do rodného Zlína a nastoupila do Muzea jihovýchodní Moravy. Po odborné stránce se ve Zlíně orientovala na etnografickou problematiku. Díky všeobecnému přehledu v oboru, důkladné znalosti svěšeného sbírkového fondu, systematické práci v terénu, svědomitosti, pečlivosti a důkladnosti se záhy stala vedoucí historicko-etnografického oddělení. V jejích výzkumně dokumentačních aktivitách

dominují tři témata: proměny tradičního zvykosloví a jeho soudobé formy, tradiční rukodělná výroba a revitalizace některých jejích odvětví, problematika dokumentace a ochrany památek lidového stavitelství. I ve Zlíně se však čas od času vrací k tématům regionu, v němž začala svou muzejní a odbornou dráhu, o čemž svědčí např. studie věnované sběratelské a propagátorské práci hanáckého učitele, sběratele a folkloristy Jana Zbořila (*Tlumačovská kronika Jana Zbořila*, 2004; *O sběratelské práci Jana Zbořila*, 2005), studie o chovatelském podnikání na Holešovsku na přelomu 18. a 19. století (*Zápisky Josefa Prusinovského z Holešova*, 2007; *Hospodářské zápisky Josefa Prusinovského z Holešova 1776–1803*, 2007) a dlouhá řada dalších.

V oblasti muzejní prezentace svědčí o kvalitách její práce ohlas téměř padesátky realizovaných výstav i spoluautorství stálé etnografické expozice *Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku* oceněné v roce 2004 Českou národopisnou společností. Opakovanými terénními výzkumy v okolí Zlína získala pozoruhodný etnografický materiál vztahující se zejména k tematice mikulášských obchůzek v obcích Žlutavě a Karolíně, který vytěžila v podobě několika studií a výstav (*Mikulášské obchůzky ve Žlutavě a Karolíně*, 2008; *Na svatého Mikuláše*, 2009; *Výroční obchůzky – proměny tradice*, 2013).

Nepřehlédnutelný je její podíl na úspěšné reedici etnografických spisů Františka Bartoše (*Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými, Lid a národ I a II, Naše děti, Moravský lid*,

Moravská svatba, Líšeň, Deset rozprav lidopisných) a Eduarda Pecka (*Valašské národní písně a říkadla a Lid na Vyzovsku*), stejně jako práce výkonné redaktorky sborníku *Acta musealia* Muzea jihovýchodní Moravy. Důležitou roli sehrála její práce v realizačním týmu projektu *Rok Františka Bartoše*, jehož součástí byla vědecká konference *František Bartoš jazykovědec, pedagog, etnograf*, oceněná Národopisnou společností v roce 2006. Vedle toho se zaměřila na oblast lidového stavitelství a podílela se na publikacích *Lidové stavby známé neznámé. Zlínský kraj – Zlínsko* (2009), *Vsetínsko* (2010) a *Kroměřížsko* (2011). Účastnila se též na přípravě Koncepce účinnější péče o tradiční rukodělnou výrobu ve Zlínském kraji (2017–2018).

Alena Prudká je členkou řady odborných organizací, mj. České archeologické společnosti a etnografické komise Asociace muzeí a galerií. Je též dlouholetou členkou Poradního sboru pro nakládání se sbírkami a členkou Rady starších Vlastivědného muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. V letech 2012 až 2016 působila v Komisi pro lidové stavitelství při Krajském úřadu Zlínského kraje. V neposlední řadě je členkou České národopisné společnosti, v rámci které byla od roku 2005 členkou výboru, od roku 2012 členkou revizní komise.

Výběrová bibliografie prací Aleny Prudké vyšla díky Karlu Pavlišťíkovi v *Národopisném věstníku* roku 2009, s odstupem deseti let ji aktualizoval k autorčiným sedmdesátinám Ondřej Machálek v *Národopisném věstníku* v roce 2019. Ke všem jmenovaným

zásluhám a odborným kvalitám je nutno přičíst také lidské vlastnosti Aleny Prudké. Spolupracovníci a přátelé vyzdvihují její laskavou povahu, ochotu pomáhat, obětavost a smysl pro humor. Také za ně patří Aleně Prudké při této vzácné příležitosti poděkování všech kolegyně a kolegů ze zlínského muzea, ale i z celé etnografické obce.

Blanka Petráková

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Valné shromáždění ČNS v Prostějově 19. září 2023. Projev předsedy společnosti Jiřího Woitsche. Foto J. Pospíšilová.

Konference „(NE)Tradice žije! Kontinuita, proměna, zánik a obnova tradic pohledem etnologie“, která navazovala na valné shromáždění ČNS v Prostějově. Referuje Lucie Uhlíková z Etnologického ústavu AV ČR Brno. Foto J. Pospíšilová.

Účastníci družebního setkání českých a slovenských etnologů na Velké Javořině v Bílých Karpatech dne 7. října 2023. Foto L. Uhlíková.

Účastníci družebního setkání českých a slovenských etnologů před Holubyho chatou pod Velkou Javořinou dne 7. října 2023. Foto L. Uhlíková.

CONTENTS

Articles (peer reviewed)

Markéta Skořepová: <i>Homestead Equipment and Furnishings in the Early Modern Times Based on Land Registry Books of the Červená Řečice Manor</i>	5
Sandra Kreisslová: <i>Home as a Tourist Destination. Nostalgic Tourism of Germans Expelled from Czechoslovakia after 1945 and Its Construction in the Sudeten-German Media Discourse</i>	21
Roman Doušek: <i>For Us Country Folk Every Visit to Prague Is Sacred: Imaginaries and Policy in Recreational Activities of Agricultural Workers in the Late 1940s and Early 1950s</i>	34
Juraj Janto: <i>Some Current Forms of Pseudo-Folk Culture in the Public Space</i>	55
Katarína Slobodová Nováková et al.: <i>The Phenomenon of Sword Dancing in Europe. Cultural-Historical Contexts</i>	67
Personalia	90
Books	110
Reports	122

Národopisný věstník / Ethnographic Journal is regularly indexed or abstracted in:
AIO, CEJSH, EBSCO, ERIH PLUS, SCOPUS

Pokyny pro autory, etická a ediční pravidla spolu s licenčními podmínkami a další informace jsou k dispozici na webové stránce časopisu. / Instructions for authors, ethic and edition rules and licence terms and conditions, and further information are available on journal's homepage:
<https://narodopisnyvestnik.cz>

Příspěvky zasílejte elektronicky na adresu redakce / Please, send your texts via electronic mail to the address: valka@phil.muni.cz

Jazykové korektury / Proofreading: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny / Translation into English: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Technická podpora / Technical Support: Mgr. Aleš Smrčka, Ph. D.

Grafické zpracování, tisk / Layout, print: Metoda spol. s r. o., Brno

Toto číslo vyšlo v prosinci 2023 / This number was published in December 2023

© Česká národopisná společnost, z. s. / Czech Ethnological Society

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XL (82) / 2023 / 2

Studie

Markéta Skořepová: **Příspěvek k vybavení venkovských usedlostí v raném novověku na základě gruntovních knih panství Červená Řečice**

Sandra Kreisslová: **Domov jako turistický cíl v době studené války. Nostalgický turismus vysídlených Němců z Československa po roce 1945 a jeho konstrukce v sudetoněmeckém mediálním diskurzu**

Roman Doušek: ***Na nás venkovské působí každá návštěva Prahy přímo posvátně. Imaginace a politika v rekreaci zemědělců na přelomu 40. a 50. let 20. století***

Juraj Janto: **Niektoré súčasné podoby pseudofudovej kultúry vo verejnom priestore**

Katarína Slobodová Nováková a kol.: **Fenomén mečového tanca v Európe. Kultúrno-historické kontexty**

Personalia

Knihy

Zprávy